

«НАША ШКОЛА»

№ 1, 2002

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 році, відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р.
Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор
В. А. КАВАЛЄРОВ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. Ю. Анісімов, (заступник головного редактора),	З. Н. Курлянд,
Л. К. Задорожна, (відповідальний секретар)	С. Л. Курочкін,
І. М. Бистрицький,	В. А. Ликова,
І. В. Биков,	О. І. Ляшенко,
Д. С. Богданов,	В. Г. Піщемуха,
А. М. Богуш,	Г. Б. Редько,
Т. Г. Бучацька,	С. А. Світковська,
В. В. Грінчук,	В. І. Силантьєва,
Д. М. Демченко,	В. Г. Страхов,
Н. М. Дзюба,	В. М. Терзі,
Е. Е. Карпова,	О. М. Топчієв,
Б. Г. Кремінський,	Т. Г. Уродова,
	Л. І. Фурсенко,
	Р. І. Хмелюк,
	О. С. Цокур.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова,**
Н. В. Танасійчук,
А. Ф. Довженко.

ЗАСНОВНИКИ:

Управління освіти Одеської обласної державної
адміністрації

Одеський інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педтовариства

Адреса редакції: 65001, м. Одеса, вул. Пушкінська, 25.
Відділ учбово-методичного забезпечення та педагогічних
видань ОІУВ. Тел. 25-35-03.

Здано у виробництво 29.01.2002. Підписано до друку
11.02.2002. Формат 60×84¹/₈. Папір друкарський.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,02. Обл.-вид. арк. 9,76.
Тираж 1000 прим. Зам. № 102.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт».
м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua

Одеса • Одеський ІУВ • 2002

З М І С Т

З офіційних повідомлень

Про роботу органів управління та закладів освіти щодо забезпечення якості знань, належного рівня навчальних досягнень, формування умінь і практичних навичок із базових дисциплін учнів загальноосвітніх шкіл області 2
Рішення колегії Управління освіти і науки облдержадміністрації 20 грудня 2001 року м. Одеса № 5/1 5
Кавалєров В. А. Як здійснюється реформування освіти в Одеській області 7
Королева С. В. Опыт, проблемы, находки... 8

Педагогіка і психологія

Прядко Н. О. Формування емоційного аспекту взаємин між учнями як психологічна проблема 9
Тодорцева Ю. В. Філософський аспект специфіки сімейного виховання 12
Бадюк С. С. Сутність, структура та функції професійно-педагогічних цінностей майбутніх учителів початкових класів ... 16

Корекційна педагогіка

Дода Л. М. Види музичної діяльності дітей на уроках ритми та музики в допоміжній школі 21

Виховання

Варшкевич О. Г. Ліцей — парламентсько-президентська республіка 23
Чешенко О. І. Лідер ХХІ століття 33
Охотюк С. П. Какая музыка важнее? 34

Науковці — вчителям

Лукина Т. О. Зміст і результати моніторингового дослідження якості засвоєння знань з фізики 36
Агафонова Н. В. Досвід України з питання самовизначення в галузі освіти: рік 1917 46
Небеснова А. В., Вовк Л. В., Мацюк В. В. Методика діагностики якості уроків 50

Конференція «Дитина в сучасному суспільстві»

Львова В. А. Психопрофілактичний підхід в педагогічному взаємодії 55
Нестеренко В. В. Підготовка вихователів к валеологічному вихованню дошкільників 56
Косаревская О. В. Правовая культура школьников 58

Початкове навчання. Дошкільне виховання

Мартинова Г. І., Скворцова С. О., Шевченко Т. О. Зміна результатів арифметичних дій при зміні їх компонентів (продовження) 60
Ефименко Н. Н., Абуков А. Ф. Технические системы обратной связи (ТСОС) в физическом воспитании и оздоровлении детей 62

Дисципліни гуманітарного циклу

Мухін В. О. Система уроків по вивченню роману В. Скотта «Айвенго», 7-й клас 65
Світковська С. А., Лисянська С. І., Мельниченко Т. М., Могилянська Г. А. Тестові завдання як одна із ефективних форм перевірки знань учнів 9-го класу з української літератури 69
Дудкевич Л. Тести для перевірки рівня знань учнів з теми: «Життя і творчість Олега Ольжича» 78
Швець О. В. Вивчення «Літератури Середньовіччя» у 8-му класі 80
Пазенко Л. П. Урок з літератури рідного краю в 6-му класі ... 81
Шелакина Г. В. Новое поколение учебников французского языка 84
Токарева А. М., Вальє О. Е., Попаз Є. І., Прутцев С. П. Відгуки на статтю М. М. Афанасьєва «До питання про удосконалення змісту і порядку проведення учнівських олімпіад з історії та правознавства» 85

Історична наука: з минулого в майбутнє

Маросєєва С. І. Відроджувати ідеї Просвітництва 87

Дисципліни природничо-математичного циклу

Ятвєцька Л. І., Сильнова А. П., Вальє О. Е., Тертична І. П., Страхов В. Г. Професіограма вчителя — основа і визначник ефективної диференціації (індивідуалізації) процесу підвищення кваліфікації 89
Тертична І. П. Запрошуємо до знайомства 95
Куш І. В., Карпова О. І., Петренко М. А. Ми теж можемо! («Практикум з біології. 6-й клас») 97
Сильнова А. П. Слово об учителе 98
Кущєвая Е. И., Шапирова Н. П. Возвращаясь к напечатанному... Еще раз о формировании умений решать расчетные задачи по химии 99
Грінчук В. В., Потьомкіна В. Ю. З досвіду роботи вчителів математики 101

Учителям болгарської мови та літератури в Україні

Денчева Л. Пряка і непряка реч 102
Симеонов И. Тест по темата «Петко Рачов Славейков» 103
Кара Н. Примерни варианты диктовки в 5. — 7. клас 105

© Одеський інститут удосконалення вчителів, 2002

Матеріали колегії Управління освіти і науки облдержадміністрації, яка відбулася 20 грудня 2001 року

ПРО РОБОТУ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТА ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ, НАЛЕЖНОГО РІВНЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ, ФОРМУВАННЯ УМІНЬ І ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ІЗ БАЗОВИХ ДИСЦИПЛІН УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ОБЛАСТІ

Сьогодні ми зібрались на розширене засідання колегії з однією метою — обговорити проблеми, пов'язані із забезпеченням якісного рівня загальної середньої освіти, яку здобувають у школах області 330 тисяч дітей. 25 тисяч педагогів щодень проходять разом з ними шлях до пізнання нового.

Із тисяч траєкторій просування по шляху пізнання, із тисяч високих і невеличких вершин, яких досягають вихованці, складається інтегральна оцінка якості роботи окремого вчителя, школи, системи управління галузі.

Одним із головних показників якості освіти є рівень знань учнів. Його оцінка ніколи не була однозначною. Парадокс у тому, що всі, хто безпосередньо непричетний до школи, в будь-які часи вважали, що рівень знань учнів знижується.

Але це зовсім не відповідає дійсності! Рівень науки, техніки, виробничих технологій постійно зростає, і наш випускник, інтегруючись в суспільне життя, забезпечує цей процес. В усіх сучасних сферах виробництва, банках, інформаційній галузі працює переважно молодь — наші вчорашні випускники. Звичайно, це кращі, але є й інші. Вони були завжди — так влаштована природа.

Інша справа, що на рівень навчальних досягнень учнів, на мотивацію їх учбової діяльності не можуть впливати конкретні соціальні та економічні умови, в яких знаходиться сім'я, школа, учитель.

Чи є у нас, освітян, підстави робити обґрунтовані висновки щодо рівня знань, які дає сьогодні школа? Так, є.

В області діє різнорівневий моніторинг знань учнів. Він складається з даних підсумкової державної атестації учнів, обласних зрізів знань випускників 9 і 11-х класів, які проводяться кожного півріччя, планових інспекційних перевірок Міністерства освіти і науки України, обласних, районних та міських управлінь і відділів освіти.

За достовірність результатів підсумкової державної атестації, обласних зрізів знань відповідає адміністрація шкіл та місцеві органи управління освіти.

За достовірність даних інспекційного контролю — орган, який його здійснює. Чи є різниця в

узагальнених оцінках стану справ? Безумовно! Результати, які видаються безпосередньо школами, вищі, ніж результати інспекційних перевірок. Причому, є суттєва різниця в об'єктивності оцінювання високого та достатнього рівня знань (7—12 балів) і низького рівня (1—3 бали).

Якщо по перших двох рівнях оцінки школи та інспекції різняться незначно (школа дає 56% якості, а інспекція — 52%), то на низькому рівні (а це в минулому двійки) вони суттєві (школа дає 4%, інспекція — 7%). Суттєві, бо за цим відсотком стоїть більше 23 тисяч учнів, які фактично не виконують обов'язкових вимог програм з предметів базового циклу.

Формальні показники верхньої частини шкали оцінювання знань учнів достатньо стабільні і характерні для школи всіх часів. Збільшення кількості учнів на низькому рівні знань — це один із результатів гуманізації оціночної шкали та самих критеріїв оцінювання, що відбулась в Україні, та зняття обмежень у видачі документів про загальну середню освіту незалежно від рівня засвоєння знань. До певної міри це сприяло зняттю лицемірної політики подвійного дна трійки як оцінки, за межею якої учень не мав право на існування, а вчитель — на спокій.

У довідці, яку було роздано учасникам колегії, надані статистичні дані, аналіз результатів контролю якості знань учнів та її середні показники.

Але ми розуміємо, що за ними криється ситуація, коли високий рівень знань учнів однієї школи перекриває низькі результати інших. Так, якщо в Іванівській ЗОШ 22% дев'ятикласників за результатами перевірки з географії знаходяться на найнижчому рівні, то в ЗОШ № 80 Суворовського району м. Одеси учнів з низьким рівнем засвоєння знань нема.

З іншого боку, інтегративна оцінка кожної школи складається з різних результатів навчання з окремих дисциплін. Це відноситься і до інших рівнів узагальнення і виступає однією з причин відсутності до теперішнього часу на державному рівні критеріальної системи оцінювання якості освіти, а значить, і роботи школи.

Тому я хочу відійти від аналізу цифрових даних, які, на мій погляд, підтверджують відносно середньостатистичну стабільність, але дають

підстави стверджувати, що в цілому рівень знань знижується, особливо в частині оволодіння прикладною складовою навчальних програм.

Важливо проаналізувати чинники, які негативно впливають на якість загальноосвітньої підготовки дітей і розробити стратегію їх усунення або локалізації.

Стабілізація ситуації за окремими напрямками лежить у площині управлінських рішень і не потребує додаткових матеріальних і фінансових ресурсів. Так, якість знань учнів залежить безпосередньо від якості роботи вчителя на уроці. Забезпечити умови його роботи, оперативного проконтролювати результати, охопити або вжити заходи адміністративного впливу в залежності від їх якості — завдання дирекції школи, органів управління освіти.

Оцінка рівня внутрішньозагальношкільного контролю при проведенні інспектування дає підстави стверджувати, що відбувається суттєве зниження його рівня.

У ряді перевірених шкіл були відсутні перспективні плани контролю за станом викладання базових дисциплін. Директори та їх заступники рідко відвідують уроки вчителів, практично не використовуються така форма контролю, як взаємовідвідування уроків учителями. Атестація педагогічних працівників проводиться формально і може залежати від будь-яких параметрів, тільки не від фактичних знань учнів. А це один із суттєвих економічних важелів впливу на якість роботи педагога.

Майже половина вчителів на вхідному діагностичному тестуванні при проходженні курсового підвищення кваліфікації не підтверджують необхідний рівень фахових знань за заявленою категорією!

Система управління якістю освіти потребує плану дій. Не дивлячись на те, що в педагогічній періодиці систематично висвітлюється кращий досвід щодо планування роботи школи, плани на місцях іноді знаходяться у жахливому стані. Даю персональне доручення керівникам районних методичних служб до 15.01.2002 року переглянути плани роботи всіх шкіл та забезпечити їх відповідність головним завданням, які стоять перед освітянами області.

Ефективність роботи вчителя багато в чому залежить від методичного супроводження його діяльності. Разом з тим, робота методичних об'єднань вчителів, особливо в сільських районах, носить епізодичний характер і суттєво не впливає на фаховий рівень конкретних учителів.

Як можна оцінити ефективність роботи методичного об'єднання вчителів географії, методичного кабінету Саратського району, якщо вчитель географії Новоселівської школи продовжує працювати за старими програмами в той час, коли учні на 100% забезпечені новими підручниками, якщо нова програма і методичні рекомендації щодо її впровадження знаходяться в бібліотеці, в якій він не був з минулого року.

Теж саме можна сказати і про роботу творчих груп і експериментально-пошукову діяльність окремих учителів і педагогічних колективів. Часто ці моменти навіть не зазначені в планах.

У свій час ми з вами навели порядок в навчальних планах шкіл. Сьогодні на порядку денному відпрацювання стандарту плану роботи школи, районного методкабінету, райміськво. План — це творчість колективу, і я не зазіхаю на право колективу до творчості. Мова йдеться про мінімальну планку, нижче якої опускатись не можна. Тут кожен район і місто мають мати своє обличчя. І на підсумковій колегії за результатами навчального року ми проведемо конкурс таких планів.

Прийняття дійових управлінських рішень з питань забезпечення якості освіти неможливе без наявності оперативної посеместрової інформації про рівень знань учнів з базових дисциплін. Обробка такого обсягу інформації при наявності комп'ютерної техніки не є складною задачею. Методичні рекомендації з цього приводу до 1 січня 2002 року надасть інститут удосконалення вчителів, а починаючи з лютого вирішення питання про відзначення вчителів, керівників закладів освіти, районних відділів освіти, атестацію педагогічних кадрів буде супроводжуватись статистичними даними щодо навчальних досягнень учнів. Облік і контроль — це не тільки принцип соціалізму. Одне лиш введення гласного, точного і періодичного обліку коштів фонду всеобучу та їх використання в Арцизькому районі дозволило не тільки суттєво збільшити їх обсяг та раціональне використання, але й змінити оцінку ефективності управлінської діяльності та організаторських здібностей окремих керівників.

Наступне питання — це робота з обдарованими дітьми. Так розпорядилась природа, що 4—5% дітей мають «божу іскру», і приблизно стільки ж нею обділені, тобто теоретично біля 16 тисяч дітей складають інтелектуальний потенціал майбутнього економічного і соціального процвітання регіону.

Як ми ставимося до цього капіталу? Адже цим дітям недостатньо уроку, а є вони не тільки в Рішельєвському лицей, авторській школі М. Гузика чи інших авторитетних закладах нового типу. Є вони і в Кодимі, і в Рені, і в інших районах. Свого часу ми разом з вами прийняли рішення щодо розширення зони пошуку талантів і можливостей участі в інтелектуальних змаганнях незалежно від місця їх проживання. Чи спрацювала ця ідея? Безумовно. Підтвердження цього є ріст рейтингу області на Всеукраїнському рівні. Досвід щодо впровадження нових організаційних форм роботи з обдарованою молоддю в Одеській області узагальнюється Міністерством освіти і науки України. Я хочу поставити питання Вам, шановні керівники районних відділів освіти (Тарутино, Сарата, Кодима, Миколаївка, Ширяєво, Красні Окни), насам-

перед, північних районів (крім Балтського та Котовського районів), чому таке байдуже ставлення до очно-заочної олімпіади для учнів сільських шкіл? Адже це, крім усього, ще й ефективний засіб підвищення фахового рівня ваших учителів. Цілий рік потрібно консультувати учня, допомагати йому справлятися із завданнями чергового туру. А хіба не виправдує себе результат? Дмитро Півторак з Савранської ЗОШ став абсолютним переможцем Всеукраїнської олімпіади з географії. А знайти його допомогла олімпіада для учнів сільських шкіл.

Ми записали в проект рішення колеґії завдання щодо активізації позаурочної роботи з обдарованими учнями, тож я хотів би його конкретизувати: завдання для очно-заочних олімпіад мають бути у заступника директора кожної школи. Цю справу я беру на особистий контроль.

У I Всеукраїнській Інтернет-олімпіаді, організованій за ініціативою управління освіти і науки, обласним інститутом удосконалення вчителів переміг учень з Арцизького району. Учні міста Одеси участі в олімпіаді не брали. Олімпіада — справа добровільна і палкою туди ніхто не гонить. Але виникають питання: чи працювали в цьому напрямку методичні служби, вчителі і де учасники від тих шкіл, в яких обладнані комп'ютерні класи? Сподіваюсь, що при обговоренні доповіді ми почуємо відповіді на ці запитання. Попереджаю, що ми переглянемо програму першочергової комп'ютеризації сільських шкіл на користь тих районів і шкіл, в яких проводиться активна позаурочна робота з учнями.

Особливої уваги потребує робота з кадрами. Важливість завдань, поставлених перед загальноосвітньою школою в період її реформування, вимагає прийняття довгострокової програми кадрового забезпечення безперервної освіти педагогічних працівників. Якість знань учнів прямо залежить від того, як ми її будемо втілювати в життя. Це справа надзвичайно серйозна, адже йдеться про зміну поколінь, про формування нової генерації наставників наших дітей.

Кадри прийдуть в школу через вузи. Чи готова сьогодні вища школа підготувати цю генерацію? Чи зможе сформувати, крім суми теоретичних знань з предмету, у своїх випускників ентузіазм і смак до педагогічної творчості, знання сучасних педагогічних технологій, уміння на практиці реалізувати особистісно орієнтоване навчання учнів? Думаю, що так, але за умов внесення серйозних коректив у зміст теоретичного навчання і практичної підготовки, мобілізації на цю мету творчого потенціалу професорсько-викладацького складу.

Сьогодні, на жаль, я не можу назвати жодного посібника для вчителя з питань сучасних педагогічних технологій, практики виховної роботи з дітьми, управлінської діяльності у сфері освіти, які б отримали визнання серед учителів і були написані ученими ОНУ, ПДПУ, ІДПІ. Що має на виході з вузу його випускник? Вва-

жаємо знання. Але краще, щоб він мав на руках посібники для молодого вчителя від кафедри педагогіки, кафедри психології, фахової кафедри. Мав досвід справжньої, а не підтвердженої довідкою, педагогічної практики саме в тій школі, яка дала цільове направлення. Персональна відповідальність за цільову підготовку покладається на керівників шкіл, завідуючих районними відділами освіти, керівників відповідних структурних підрозділів вузів.

Від вступу і до закінчення вузу школа має весті свого цільовика.

Ще один момент. У навчальних планах вузів біля 30% учбового часу відводиться на самостійну роботу студентів, а це 250—300 годин на рік. Чому хоча б третину з цих годин не відвести на позакласну роботу з учнями в школах.

Об'єднавши їх з годинами, відведеними на пасивну педагогічну практику, налагодивши жорсткий контроль, отримаємо прекрасну і продуктивну самопідготовку майбутнього фахівця, піднімемо рівень позаурочної роботи з дітьми. Не бачу ніяких правових перешкод для прийняття такого рішення.

Область має унікальний досвід щодо створення навчальних комплексів «Школа—коледж—університет» Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Управління освіти і науки спільно з університетом розпочало роботу щодо створення на базі Ізмаїльського регіонального педагогічного ліцею такого комплексу для обдарованих дітей півдня нашої області. Сприятим підвищенню рівня знань випускників школи мають і вузівські центри дистанційного навчання, і вузівські центри атестації рівня навчальних досягнень учнів. Спільно з радою ректорів маємо забезпечити входження цих структурних підрозділів у діючу систему моніторингу якості знань.

Шановні колеґи! Наступний момент пов'язаний з необхідністю кардинального і безвідкладного підвищення рівня освітянського впливу на формування громадської думки щодо результатів роботи школи.

Негативна громадська оцінка якості знань учнів має об'єктивну і суб'єктивну основу.

До об'єктивних факторів слід віднести традиційну систему некомпетентної оцінки, яку вчитель видає як даність, не пояснюючи своєї позиції ні учням, ні батькам.

Результати зрізів знань, особливо інспекційних, не доводяться до відома батьків і учнів, а якщо і доводяться, то часто з метою залякувати або з метою похвалити себе і при цьому не подякувати батькам і дітям за їх внесок у загальну справу. Засоби масової інформації у переважній більшості інформують або про окремі успіхи, або про значні провали в роботі школи, на яких, в силу їх скандальності, і концентрується увага пересічного громадянина.

До суб'єктивних факторів слід віднести неспівпадання очікувань батьків і реальної ситуації. Для батьків якісна освіта — комфортність дитини в школі, безпроблемний вступ до пре-

стижних вузів на навчання за державним замовленням.

Суб'єктивні фактори обумовлені соціальними та економічними проблемами сьогодення. Їх вирішення — справа часу. А ось об'єктивні фактори нам необхідно подолати самостійно, активізувавши роботу із засобами масової інформації.

Шановні колеги! У проекті рішення колегії визначена система завдань, спрямованих на усунення негативних тенденцій щодо зниження рівня знань учнів і компетентності вчителів, по-

слаблення оперативного та підсумкового контролю за результатами діяльності загальноосвітніх шкіл. Зважаючи на ключовий характер цієї проблеми, запрошую взяти активну участь в обговоренні матеріалів колегії.

Дякую за увагу.

Д. М. ДЕМЧЕНКО,

начальник Управління освіти і науки облдержадміністрації, кандидат педагогічних наук.

РІШЕННЯ КОЛЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ 20 грудня 2001 року м. ОДЕСА № 5/1

Заслухавши та обговоривши доповідь «Про роботу органів управління та закладів освіти щодо забезпечення якості знань, належного рівня навчальних досягнень, формування умінь і практичних навичок із базових дисциплін учнів загальноосвітніх шкіл області», колегія відзначає, що органами управління освіти, керівниками загальноосвітніх навчальних закладів проведена певна робота по забезпеченню належного рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Результати перевірки якості знань і рівня навчальних досягнень учнів, здійсненої Міністерством освіти і науки України, підсумки державної атестації, результати обласних контрольних замірів знань учнів і комплексних перевірок свідчать, що рівень практичних умінь і навичок учнів в основному відповідає вимогам державного стандарту освіти.

Участь команд області у Всеукраїнських та Міжнародних учнівських олімпіадах з базових навчальних предметів, турнірах і конкурсах свідчить про наявність системи в роботі з обдарованими учнями. За підсумками інтелектуальних змагань рейтинг Одеської області серед областей України зріс з 18 місця у 1998 році до 5 — у 2001 році.

Протягом трьох останніх років здійснюється регіональне замовлення навчальної літератури та підручників. Бібліотеки закладів освіти сільських районів області та шкіл-інтернатів забезпечуються безкоштовно передплатними фаховими виданнями. На допомогу вчителям і керівникам шкіл інститутом удосконалення вчителів видані методичні посібники з питань запровадження 12-ти бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів та тематичного обліку їх знань.

Проводиться планова перепідготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах реформування змісту і структури загальної середньої освіти.

До початку поточного навчального року на базі 29 шкіл створені експериментальні майданчики для апробації та відпрацювання нових педагогічних технологій.

Разом з тим, мають місце негативні тенденції, які суттєво впливають на якість знань учнів:

— послабився контроль з боку керівників органів управління і закладів освіти за станом викладання базових дисциплін, якістю знань та практичних умінь учнів;

— знижується рівень взаємної вимогливості учасників навчально-виховного процесу до об'єктивності оцінювання рівня навчальних досягнень учнів;

— погіршуються умови, необхідні для реалізації програмних вимог щодо формування практичних умінь і навичок з предметів природничо-математичного циклу, трудового навчання;

— припиняється позаурочна робота з обдарованими учнями в загальноосвітніх школах;

— повільними темпами здійснюється комп'ютеризація шкіл, низький коефіцієнт використання наявності комп'ютерної техніки, особливо, у школах сільської місцевості;

— послабилась робота методичних служб з питань впровадження перспективного педагогічного досвіду, сучасних технологій навчання і виховання учнів, формалізується робота методичних об'єднань вчителів;

— недостатньо забезпечуються заклади освіти, учбовою, методичною і художньою літературою; низький рівень організації роботи шкільних бібліотек;

— продовжує загострюватись проблема кадрового забезпечення шкіл та курсового підвищення кваліфікації вчителів; атестація педагогічних працівників набуває формального характеру;

— відсутнє оперативне інформування громадськості через засоби масової інформації про результати контролю за станом справ у школі та заходи, які вживаються для його поліпшення.

Зважаючи на викладене, колегія ухвалює:

1. Визнати, що стан забезпечення виконання нормативних державних вимог до якості загальної середньої освіти в школах області потребує невідкладних дій органів управління та закладів

освіти, методичних служб усіх рівнів щодо усунення негативних тенденцій зниження рівнів знань учнів, професійної компетентності вчителів, оперативного та підсумкового контролю за результатами діяльності загальноосвітніх закладів.

2. Начальнику управління освіти Одеського міськвиконкому, завідуючим рай(міськ) відділами освіти:

2.1. Обговорити питання щодо забезпечення якості загальної середньої освіти на розширених нарадах адміністрацій шкіл та методичних служб.

2.2. Удосконалити діючу систему неперервного моніторингу якості освітніх послуг з урахуванням оцінки результатів роботи школи батьківською громадськістю.

2.3. Посилити відповідальність інспекторських і методичних служб, керівників навчальних закладів за об'єктивність результатів атестації загальноосвітніх шкіл, державної атестації випускників початкової, основної та старшої школи, атестації педагогічних кадрів.

2.4. Встановити пріоритетним напрямком роботи методичних служб і методичних об'єднань учителів забезпечення високого рівня знань учнів та ефективності впровадження освітніх реформ.

2.5. Вжити дисциплінарних заходів до керівників навчальних закладів, які послабили контроль і керівництво навчально-виховним процесом, не забезпечили належний рівень навчальних досягнень учнів, допустили лібералізм в оцінці якості знань при проведенні контрольних зрізів та державної підсумкової атестації.

2.6. Забезпечити протягом першого півріччя 2002 року курсове підвищення кваліфікації вчителів, які не оволоділи критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів, допустили завищення балів за письмові роботи учнів — претендентів на нагородження медалями у 2001—2002 навчальному році.

2.7. До 1.03.2002 року проаналізувати існуючу в районі (місті) систему роботи з обдарованою учнівською молоддю, результати участі дітей в інтелектуальних змаганнях в розрізі кожної школи та вжити конкретних заходів щодо активізації позаурочної роботи з учнями.

2.8. Протягом першого кварталу 2002 року провести повну інвентаризацію бібліотечних фондів шкіл та вжити невідкладних заходів щодо їх поповнення, особливо навчально-методичною літературою та передплатними виданнями, забезпечити ефективне використання наявного фонду.

2.9. Здійснити до 1.05.2002 року інвентаризацію наявного демонстраційного та лабораторного обладнання предметних кабінетів шкіл та розробити програми мінімально необхідної доукомплектації шкіл для забезпечення виконання практичної частини навчальних програм.

2.10. Активізувати роботу місцевих освітніх рад щодо обладнання загальноосвітніх шкіл

комп'ютерною та копіювальною технікою, забезпечити її раціональне використання.

2.11. До 1.05.2002 р. розробити районні (міські) програми «Педагогічні кадри» на період реформування загальної середньої освіти — 2001—2012 роки.

2.12. Забезпечити висвітлення у засобах масової інформації результатів атестації загальноосвітніх закладів та заходів, спрямованих на підвищення якості освіти.

3. Заступнику начальника управління Л. А. Терехіній спільно з обласним інститутом удосконалення вчителів (В. А. Кавалеров):

3.1. Забезпечити постійний контроль за якістю загальноосвітньої підготовки учнів і наданням практичної допомоги органам управління та закладам освіти, які не забезпечують належний рівень загальноосвітньої підготовки учнів.

3.2. До 1.04.2002 року розробити проект створення регіонального центру моніторингу рівня навчальних досягнень учнів та соціологічних досліджень в галузі освіти.

3.3. Продовжити експериментальну роботу по удосконаленню системи критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів. Звернутись до АПН та МОН України з пропозицією щодо надання області статусу експериментального майданчика з питань оцінювання навчальних досягнень учнів.

3.4. До 01.02.2002 року розробити регіональні критерії оцінювання діяльності загальноосвітнього закладу у відповідності до нового положення про атестацію та здійснити їх експериментальну апробацію під час атестації шкіл.

3.5. Запровадити, починаючи з 2002 року, систему контролю за обсягом і змістом робочих навчальних планів шкіл, особливо їх варіативних складових, та за змістом і формами додаткових освітніх послуг, які надаються учням.

3.6. Переглянути зміст роботи науково-методичних лабораторій та кафедр обласного інституту удосконалення вчителів з метою посилення їх орієнтації на оперативний моніторинг якості освітніх послуг та активного впливу на підвищення фахового рівня вчителів і навчальних досягнень учнів.

3.7. Протягом 2002 року розробити необхідну регіональну нормативну базу та навчально-методичне забезпечення для здійснення дистанційного навчання (підвищення кваліфікації) педагогічних працівників з використанням мережі Інтернет.

4. Заступникам начальника управління Л. С. Ширніній, В. С. Шупарському спільно з Радою ректорів вузів III—IV рівня акредитації (В. П. Малахов), обласним інститутом удосконалення вчителів (В. А. Кавалеров):

4.1. До 1.06.2002 року проаналізувати стан забезпечення навчальних закладів керівними і педагогічними кадрами, ефективність виконання цільових замовлень, організацію педагогічної практики студентів, розподіл випускників педагогічних спеціальностей та підготувати довго-

строкову обласну комплексну програму «Педагогічні кадри».

4.2. Розробити протягом першого півріччя 2002 року перспективну програму створення вузівських центрів дистанційного навчання молоді та визначити порядок їх взаємодії із загальноосвітніми закладами області.

4.3. Створити до 1.05.2002 року вузівські центри атестації рівня навчальних досягнень випускників 11-х класів загальноосвітніх шкіл.

4.4. Запровадити для студентів педагогічних спеціальностей обов'язкові предметні олімпіади та спецкурси з питань організації роботи з обдарованими учнями.

4.5. Здійснити протягом 2002 року реорганізацію Ізмаїльського регіонального педагогічного лицю в навчально-виховний комплекс «Школа—коледж—вуз» Одеського національного університету.

4.6. Протягом 2002 року розробити та запровадити систему шефської допомоги з боку вузів загальноосвітнім закладам нового типу (НВК, гімназії, лиціє) в сільській місцевості.

4.7. Вжити заходів щодо підвищення ефективності роботи обласного, районних та міських осередків Малої академії наук.

4.8. Забезпечити підготовку та випуск до 1.09.2002 року регіональних посібників для керівників районних (міських) відділів освіти та методичних служб, структурувавши їх за головними завданнями освітянської галузі на наступний навчальний рік.

5. Заступнику начальника управління (Л. А. Терьохіна) забезпечити постійний дійовий контроль за своєчасним замовленням, розподілом та ефективним використанням підручників і методичної літератури. Розробити програму забезпечення бібліотек загальноосвітніх шкіл копіювальною технікою.

6. Контроль за виконанням рішення колегії покласти на першого заступника начальника управління Л. С. Ширніну.

Д. М. ДЕМЧЕНКО,

голова колегії, начальник Управління освіти і науки облдержадміністрації

ЯК ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Реформування освіти передбачає оновлення системи оцінювання навчальних досягнень учнів, надання їй більшої об'єктивності та гуманності.

Серед факторів, які безпосередньо впливають на рівень навчальних досягнень учнів, на мій погляд, найбільш вагомими — мотивація учнів до навчання та професійна компетентність вчителя.

У листопаді цього навчального року ми провели соціологічне опитування учнів 9—11-х класів навчальних закладів різних типів м. Одеси з метою вивчення відношення учнів до нової системи оцінювання навчальних досягнень та мотивації до навчання.

Результати опитування показали, що на другому місці серед мотивів навчання — бажання перемогти в олімпіадах, бути кращим.

Це свідчення того, що участь учнів в олімпіадах та інших інтелектуальних змаганнях є суттєвим стимулом до отримання високого рівня знань.

За останні роки значно зріс рейтинг участі учнів шкіл нашої області у фінальному етапі Всеукраїнських олімпіад.

За рахунок учнів яких шкіл відбувся цей ріст?

Серед призерів IV етапу Всеукраїнських олімпіад — 35% становлять учні Рішельєвського лицю, 29% — учні закладів нового типу м. Одеси, 22% — учні загально-освітніх навчальних закладів і лише 14% — учні всіх інших типів шкіл області.

Виникає питання — чому такий низький показник в учнів сільських шкіл?

В області, починаючи з 1998 року, створюється цілісна система пошуку та підтримки талановитої молоді, а саме — запроваджено відбірковий тур обласного етапу, а з 1999 року розпочато проведення інтелектуальних змагань з базових предметів виключно для учнів сільських шкіл.

Ці інтелектуальні змагання унікальні тим, що кожен їх учасник отримує від журі аналіз своїх відповідей на завдання, тобто ці змагання є свого роду формою дистанційної освіти.

Щорічно на базі інституту, а з 1999 року — з виїздом у райони, проводяться семінари з питань методики пошуку та підтримки талановитих дітей. З минулого року відкрито постійно діючий консультаційний центр роботи з обдарованою молоддю. При бажанні кожний може отримати певну допомогу.

У 2001 році в області були започатковані інтелектуальні змагання в мережі Інтернет. Ідея знайшла підтримку в Міністерстві освіти і науки України, і в цьому ж році на базі Одеського інституту удосконалення вчителів була проведена Перша Всеукраїнська Інтернет-олімпіада з математики, фізики, хімії, біології.

І той факт, що в цій олімпіаді єдиним призером від області став учень із Арцизького району, а два учні, один з Савранського району, а другий — з Біляївського, яких ми знайшли через інтелектуальні змагання для учнів сільських шкіл, — стали переможцями IV етапу Всеукраїнських олімпіад — є свідченням того, що в сільській місцевості є багато обдарованих дітей.

Якщо проаналізувати участь учнів сільських шкіл в інтелектуальних змаганнях за три роки їх проведення, а рішення про участь в них приймає сам учень, чи принаймні з батьками, дізнавшись про них з преси, то можна побачити, що найактивнішими учасниками цих змагань є учні Кілійського, Котовського, Балтського, Ренійського, Ананівського, Біляївського, Роздільнянського, Фрунзівського та Іванівського районів.

Це є свідченням того, що в цих районах бажаючих брати участь в олімпіадах достатньо, що учні тягнуться до знань. Однак підхід методичних служб, відділів освіти до роботи з обдарованою молоддю потрібно кардинально змінити.

Сьогодні продовжується забезпечення шкіл області комп'ютерною технікою. На жаль, в Україні практично відсутні власні навчальні програми на CD носіях, які можна було б використовувати в комп'ютерних класах. Працівниками інституту вже розроблені демо-версії навчальних програм з деяких базових предметів. Забезпечення шкіл такими програмами потребує як людських, так і фінансових ресурсів, тому комп'ютерні класи використовуються в кращому випадку для викладання інформатики.

А згадав я про комп'ютери тому, що саме в Інтернеті інститут планує з січня 2002 року відкрити школу юного олімпійця, де віртуальними тренерами будуть виступати провідні фахівці як інституту удосконалення, так і вузів міста.

Першочерговим завданням методичних служб на місцях має бути організація роботи комп'ютерних класів таким чином, щоб кожний, хто бажає (учень чи вчитель), мав можливість працювати в Інтернеті.

Необхідно вирішити й питання безкоштовного користування Інтернетом для цих класів.

Що стосується другого фактору впливу на рівень навчальних досягнень учнів, а саме рівень професійної компетентності вчителів, то, на жаль, тут спостерігаються негативні тенденції:

- старіння кадрів;
- перехід молодих спеціалістів до інших сфер діяльності;
- зниження рівня фахової компетенції вчителів.

З 1995 року різко розпочалося збільшення кількості вчителів, які потребують підвищення кваліфікації. Держава гарантує кожному вчителю його право на підвищення кваліфікації один раз на п'ять років. Без цього вчитель не може

пройти чергову атестацію. Фінансування відряджень здійснюється за рахунок місцевих бюджетів. Щорічно при ОІУВ проходять курсову перепідготовку близько 5,5 тисяч учителів.

Починаючи з 1998 року інститутом удосконалення вчителів були запроваджені очно-заочна форма навчання та виїзні курси, що дало змогу значно покращити ситуацію.

Разом з цим, з урахуванням замовлень районів на підвищення кваліфікації на 2002 рік та даних за минулі чотири роки, ми будемо мати на кінець року в середньому по області 58% вчителів, які пройдуть підвищення кваліфікації вчасно. Іншими словами, 42% вчителів не будуть мати ніяких підстав для проходження чергової атестації.

Критична ситуація склалася в Тарутинському, Біляївському, Савранському, Кілійському, Іванівському, Ширяївському районах та м. Одесі.

Виникає питання: як проходить атестація педагогічних працівників у цих районах? Хто має нести відповідальність за неї? Чи ми маємо чекати, поки прийде КРУ та зробить відповідні нарахування на тих учителів, які були атестовані безпідставно?

Звичайно, основною причиною тут є витрати на відрядження. У багатьох випадках учителі прибувають на курси за свої кошти. Проживання в гуртожитку для слухачів курсів залишається безкоштовним, є профілакторій на 75 місць з харчуванням та медичним обслуговуванням.

З 1998 року в інституті запроваджена система вхідного й вихідного діагностування та кваліфікаційного контролю.

У середньому при вхідному діагностуванні лише 60% учителів з категорією «спеціаліст», «вчитель I—II категорії» підтверджують відповідність свого фахового рівня до існуючих кваліфікаційних вимог.

Вважаю, що вирішення проблеми фахової компетентності вчителів неможливе без впровадження дистанційних форм підвищення кваліфікації з використанням мережі Інтернет. Сьогодні інститут готовий до цього. Нами розроблені програми з трьох предметів, і з січня місяця для вчителів математики, фізики та географії з'явиться можливість, зайшовши на сайт інституту, пройти підвищення кваліфікації в Інтернеті.

В. А. КАВАЛЕРОВ,
директор Одеського ОІУВ

ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, НАХОДКИ...

Обойти молчанием факт проведения 3 декабря 2001 года, в Международный день инвалида, научно-практической конференции в профессионально-техническом училище № 5 — значит не заметить глубоких преобразований, происходящих в системе профессионального образования.

Впервые в Одессе, в стенах ПТУ собрался столь высокий кворум ученых и практиков, занятых одной проблемой — проблемой адаптации детей-инвалидов к обучению. На конференции присутствовали: доктор психологических наук, профессор Б. И. Цуканов и доктор педагогичес-

ких наук, професор О. С. Цокур; кандидати педагогічних наук — доценти І. А. Пальшкова і Н. А. Ковалева; кандидати психологічних наук — доценти І. Д. Поспелова і А. В. Масанов. Среди присутствующих — директор областного методического центра профессионального образования А. Э. Корчевский и директор школы-интерната № 91 В. М. Малый.

Познакомиться с практическими наработками училища, обменяться теоретическими знаниями в области педагогики и психологии по затронутой проблеме — такова была задача участников конференции. Директор училища Н. П. Шапошникова, недавно защитившая кандидатскую диссертацию, в своем докладе раскрыла суть инновационных подходов в обучении профессии слабослышащих и глухих детей. Первопроходцам, коллективу ПТУ № 5, всегда намного труднее — они идут вперед, часто спотыкаясь, но не падая, имея большое желание найти единственно правильные подходы в решении этой проблемы.

Многое из того, что коллектив училища освоил самостоятельно, нашло отражение в Национальной программе Украины по реабилитации людей с ограниченными физическими возможностями, появившейся в июле 2001 года.

Интересными мыслями поделился профессор Б. И. Цуканов, предложив практическую помощь в работе над развитием речевой деятельности слабослышащих учеников. О плодотворном сотрудничестве коллектива ПТУ № 5 и школы-интерната № 91 говорил В. М. Малый,

отметив, что в училище подошли к таким детям не только с позиции «жалости», а гораздо шире — с желанием адаптировать их к полноценной жизни, дать знания и профессию. Этой же проблеме были посвящены выступления сотрудников училища — преподавателя с большим опытом Д. Г. Дунаевой, психолога Л. Б. Государевой, сурдопедагога А. А. Демченко и сурдопереводчика Н. Б. Дьяченко. В заключение научной части конференции выступила профессор О. С. Цокур с докладом «Личностно ориентированный подход к обучению детей-инвалидов». Ольга Степановна отметила проблемы, над которыми работает, а также позитивный опыт ПТУ № 5 в решении проблемы адаптации глухих детей к нормальной полноценной жизни. О. С. Цокур говорила о необходимости подготовки специальных педагогов (в числе участников конференции были ее студенты), которые умели бы адаптироваться к миру глухих детей.

А потом был праздник для тех детей, ради которых и собрались участники конференции. Были полноценные спортивные соревнования и прекрасный концерт, как итог планомерной, трудной и благородной миссии, которую взял на себя творческий коллектив профессионально-технического училища № 5, в котором готовят конкурентноспособных специалистов независимо от их физических возможностей.

С. В. КОРОЛЕВА,
методист ОНМЦ ПО

Педагогіка і психологія

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО АСПЕКТУ ВЗАЄМИН МІЖ УЧНЯМИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі розвитку суспільства дуже велика увага приділяється вихованню високоморальної, соціальноактивної особистості, здатної до творчих звершень.

Включення молодих людей, які закінчують середню школу, у складну, а часом протирічну систему відносин, багато в чому залежить від їх умінь творчо мислити в умовах не завжди безконфліктного людського спілкування, від умінь сприймати і оцінювати не тільки самого себе, але й якості інших людей.

Таким чином, актуальність і необхідність формування емоційного аспекту взаємин між учнями старших класів шкіл й інших типів навчальних закладів продиктована реальними ви-

могами, які життя ставить перед молодим поколінням.

Перш за все педагоги несуть відповідальність за рівень навчання та психологічний клімат у колективі. Від учителя ніколи не вимагається, щоб він налагоджував особисті взаємовідносини школярів, якщо вони не перешкоджають нормальній роботі в колективі. Класний керівник також не несе прямої відповідальності за взаємні симпатії або антипатії учнів.

Разом з тим, не можна не погодитись з тим, що особисті взаємовідносини — дуже важливий момент у житті колективу, вони впливають на результати його роботи. Психологічний клімат, до характеристики якого входять особисті взає-

мовідносини між членами колективу та пов'язані з ним норми й ціннісні орієнтації, також мають регулюватись як у загальних інтересах, так і в інтересах окремого учня.

Однак комунікативна підготовка вчителів, які мають розв'язувати цю проблему, є недостатньою.

Вивчення педагогічного досвіду показує, що спілкування відноситься до тих явищ життєдіяльності учнів, на які педагоги впливають на інтуїтивному рівні, спираючись на здоровий глузд та власний досвід. Проте саме в результаті стихійного спілкування відбувається велика кількість конфліктів, часом формуються негативні особистісні якості учнів. Така ситуація в практиці виховання багато в чому пояснюється незнанням вчителями закономірностей та особливостей спілкування школярів.

За останні декілька років у психологічній науці спостерігається підвищення інтересу до методологічних, теоретичних, експериментальних та прикладних проблем психології спілкування. Аналіз досліджень проблем психології спілкування показує, що в більшості з них спілкування розглядається або як особливий вид діяльності, або в руслі концепції відносин.

Значний вклад у розробку різноманітних проблем психології спілкування внесли Б. Г. Ананьев, Г. М. Андреева, О. О. Бодальов, С. В. Кондратьєва, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, А. В. Мудрик, В. Н. М'ясищев, М. М. Обозов, Б. Д. Паригін, А. В. Петровський та ін.

Аналізуючи реальне спілкування школярів, А. В. Мудрик виявив дві цілі їх спілкування і у відповідності до них — два основні види спілкування учнів. Якщо спілкування виникає в будь-яких сферах життєдіяльності школярів та має на меті обслуговування, то це рольове спілкування. Коли спілкування має на меті задовольнити потреби в спілкуванні, то це міжособистісне спілкування. Міжособистісним (вільним) спілкуванням можна вважати те, яке складається у школярів у процесі взаємодії їх з оточуючими людьми поза діяльністю. Мета такого спілкування — створення або підтримання взаємовідносин, що емоційно задовольняють школярів. У залежності від ступеня особистісної значущості тих чи інших контактів та емоційного залучення до них партнерів розрізняють: знайомство, товаришування і дружбу.

А. В. Мудрик відзначає, що потреба в емоційному контакті — складова потреби в спілкуванні. Її можна трактувати як потребу людини в двосторонніх або багатосторонніх відносинах. Основною сферою реалізації потреби в емоційному контакті є сфера відносин, у які вступають школярі з оточуючими їх людьми в родині, в класі, в школі тощо. У цьому випадку реалізація потреби має явний характер. У той же час типовою є ситуація, коли реалізація потреби в емоційному контакті має прихований характер. Це відбувається тоді, коли вона реалізується школярами в інших сферах життєдіяльності.

М. М. Обозов відзначає, що поняття «взаємовідносини» є видовим і включається в родові поняття «взаємодія». Згідно з цим міжособистісні стосунки — це взаємна готовність партнерів до певного типу переживань та дій. Міжособистісні стосунки виникають, розвиваються і розпадаються в процесі спілкування. Спілкування при цьому виступає як процес реалізації взаємин.

Як стверджують Р. С. Немов та А. Г. Кирпичник, можна виділити різні види взаємин. Офіційними називають стосунки, що виникають на посадовій основі. На відміну від них, неофіційні стосунки виникають на базі особистого ставлення до людини. Ділові міжособистісні стосунки виникають в зв'язку зі спільною роботою людей або за її причиною, а особистісні — стосунки, що виникають між ними незалежно від виконаної роботи. У раціональних міжособистісних стосунках на перший план виступають знання людей один про одного та об'єктивні оцінки, які їм дають оточуючі. Емоційні стосунки — це, навпаки, оцінки суб'єктивні, такі, що спираються на особисте сприймання людини людиною. Такі стосунки обов'язково супроводжуються позитивними або негативними емоціями, вони не завжди спираються на об'єктивну інформацію про людину.

На наш погляд, залишається мало дослідженою проблема емоційних стосунків.

Як зауважує Л. Я. Гозман, останнім часом у психології для позначення широкого кола феноменів емоційних відносин з'явився термін «атракція». Специфіка атракції в порівнянні з іншими емоціями полягає в її предметі — атракція є емоція, що має своїм предметом іншу людину.

На думку А. М. Лутошкіна, пошук достатньо надійних шляхів для дослідження емоційних явищ у колективі пов'язаний з цілим рядом труднощів. Це, по-перше, специфічність предмета — емоційна сфера, куди проникнути дуже складно, і, перш за все, через ненадійність конкретних засобів дослідження. По-друге, певні труднощі виникають у зв'язку з необхідністю пізнання не тільки емоційного самого себе, але й емоційних станів, включених у взаємовідносини між людьми.

Р. С. Немов та А. Г. Кирпичник зауважують, що серед усіх соціально-психологічних явищ психологічний клімат найбільш глибоко і тісно пов'язаний з емоціями та переживаннями людей, відбиваючись в їх настроях. У загальному вигляді, підкреслюють ці дослідники, психологічний клімат колективу можна визначити як комплекс емоційних станів, відносно стійкий емоційний настрій, що пронизує всю систему діяльності, спілкування та стосунків у колективі.

Проте існують й інші варіанти визначення психологічного клімату. Наприклад, А. В. Петровський та В. В. Шпалінський вважають, що психологічний клімат у колективі визначається

перш за все діловими відносинами керівництва та підлеглих, відносинами відповідальної залежності.

У психологічній літературі часто відмічається, що керівник, тісно пов'язаний з офіційною організацією групи, може справлятися з її керівництвом тільки в тому випадку, якщо члени групи будуть сприймати його як лідера. Ефективність керівництва залежить від того, наскільки керівник у своїй роботі спирається на лідерів, а вони підтримують його.

Поділ лідерів і керівників на авторитарних і демократичних бере початок в експериментах з лідерства, проведених у свій час під керівництвом К. Левіна.

Розрізняють три традиційно прийняті стилі керівництва: авторитарний, демократичний та ліберальний.

Авторитарний стиль характеризується вираженою владністю керівника, директивністю його дій, самостійністю в прийнятті рішень, систематичним контролем за діями підлеглих. Авторитарний керівник, як правило, не дозволяє втручатися в його керівництво, піддавати його дії сумніву, заперечувати рішення, які він приймає.

Демократичний стиль керівництва відрізняється від авторитарного тим, що керівник постійно звертається до думки залежних від нього людей, радиться з ними, залучає їх до вироблення та прийняття рішень, до співробітництва в управлінні колективом. Демократичний керівник активно підтримує ініціативу, постійно турбується про створення та підтримку в колективі добрих взаємовідносин між людьми.

Ліберальний стиль керівництва — це така форма поведінки керівника, при якій він фактично відходить від своїх обов'язків керівника. Цю форму поведінки можна назвати керівництвом лише умовно.

В історії досліджень стилю керівництва перед психологами неодноразово виникало питання: який із розглянутих стилів керівництва найбільш ефективний? Спочатку вважали, що краще всіх демократичний стиль керівництва. Однак потім з'ясувалось, що в ряді випадків ефективнішими виявились авторитарний і навіть ліберальний стилі керівництва. Остаточно ж довелось взагалі відмовитись від пошуків єдиного, придатного на всі випадки життя ефективного стилю керівництва.

Ефективність керівництва залежить від індивідуальних рис керівника, задачі, що розв'язується, рівня розвитку колективу та ситуації, яка склалася в ньому.

Проте кращий стиль керівництва все ж таки існує. Це так званий гнучкий стиль, реалізуючи який керівник поводить себе по-різному: і авторитарно, і демократично, і ліберально — в залежності від обставин. Гнучкий керівник повинен змінювати стиль керівництва у відповідності з обставинами, які склалися в колективі.

В учнівських тимчасових або постійних, але слабо розвинених колективах з протиріччями та труднощами в особистих взаємовідносинах кращі результати може дати директивний стиль організаторської роботи. У цьому випадку дітям дається обмежена самостійність, причому в межах їх безпосередніх обов'язків. Основні питання щодо управління спільною роботою і проблеми, які виникають в її процесі, керівник розв'язує сам, у результаті чого в колективі встановлюються певні правила взаємодії, їх виконання контролюється, і все це позитивно впливає на ефективність спільної роботи. Директивний стиль буває корисним як тимчасова міра і в розвинутих колективах при роботі в складних умовах. Слід, однак, пам'ятати, що дуже часте застосування директивного методу у високорозвиненому учнівському колективі знижує ефективність його роботи, негативно впливає на психологічний клімат колективу. Такий стиль обмежує самостійність дітей і особливо погано впливає на розв'язування творчих завдань.

Як показує аналіз експериментального матеріалу, задоволеність учня спілкуванням знаходиться в залежності від стилю взаємин учителя і учнів, тобто взаємовідносини між дітьми формуються під безпосереднім впливом особистості педагога.

На думку Р. С. Немова та А. Г. Кирпичника, для справжніх колективістських стосунків важлива контактність. Маються на увазі хороші особисті, емоційно сприятливі та довірливі взаємовідносини між членами колективу, уважне, доброзичливе, поважне та тактовне ставлення один до одного. Контактність включає і дружбу. Педагоги, вихователі та батьки звертають особливу увагу на дружні стосунки школярів, справедливо вважають їх однією з головних особливостей міжособистісних стосунків у старшому шкільному віці.

Але перш ніж перерости в дружбу, емоційні стосунки на першому етапі їх розвитку постають у вигляді симпатій та антипатій.

Таким чином, симпатія, привабливість, дружба — це ті поняття, які використовуються для позначення феномену емоційних стосунків між людьми.

Поняттями більш високого рівня є спілкування, міжособистісне сприймання і міжособистісні стосунки.

Говорячи про стосунки між людьми, відмічає Л. Я. Гозман, ми маємо справу з двома класами явищ. Це, по-перше, певна система взаємодії, контактів (у соціально-психологічній літературі саме це коло явищ охоплюється поняттям «міжособистісні стосунки»), по-друге, оцінка суб'єктом цієї взаємодії і партнерів. Ця оцінка завжди носить емоційний характер і може бути названа емоційним компонентом або емоційним аспектом міжособистісних стосунків.

Вирішуючи проблеми виховання, неможливо абстрагуватися від емоційних стосунків. Склалося так, що в радянській педагогічній науці най-

більш розробленими виявились моменти впливу на особистість системи формальних стосунків у колективі, неформальні ж взаємини, які найбільш заповнені емоційним компонентом, стали привертати до себе увагу порівняно недавно.

Для нас інтерес викликає, перш за все, характеристика емоційного спілкування учнів старшого шкільного віку в класному колективі.

У структурі шкільного колективу можна виділити наступну подвійність: формальну структуру, що визначається через систему ділового спілкування, і неформальну, що складається в процесі вільного спілкування дітей. На доцільність вирішення саме цих компонентів у структурі шкільного класу вказує, наприклад, Л. І. Новікова. Учнівський колектив, з одного боку, — явище, яке розвивається спонтанно, з іншого боку — це функція дорослих, оскільки проектується дорослими і розвивається під їх прямим та опосередкованим впливом.

Формування і соціально-психологічний розвиток учнівських колективів мають стати предметом щоденної турботи педагогів. Виховуючи всебічно розвинену, суспільно активну особистість, педагог, перш за все, повинен турбуватися про організацію цікавої колективної діяльності учня, про налагодження системи спілкування, про створення емоційно сприятливих взаємовідносин між учнями. Тому знання психологічних механізмів впливу класу на особистість має дуже важливе значення. Чим краще вчитель зрозуміє психологію класного колективу, тим легше йому буде навчати та виховувати дітей.

На жаль, вчителі суб'єктивно оптимізують статусну структуру класу, вони мимоволі згладжують статусну диференціацію, зменшуючи значення крайніх категорій.

Останнім часом у школах на допомогу вчителям почала працювати психологічна служба. Але шкільний психолог значно більшу частину свого часу приділяє роботі з учнями, ніж з учителями. К. Інгенкамп відмічає, що викладач діагностується спеціалістами тільки в рамках дослідницьких проектів, але не в своїй повсякденній практиці.

Поза увагою шкільного психолога залишається проблема підвищення ефективності впливу вчителя на емоційний аспект взаємин між учнями. Вивчення та аналіз літератури дозволили зробити висновки про те, що проблема формування емоційного аспекту взаємин повністю не розв'язана.

Зокрема, проблема формування міжособистісних стосунків між учнями з позиції впливу на них не тільки батьків, але й школи ні теоретично, ні практично не розв'язувалась в достатньо повній мірі.

Література

1. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений. — М.: Изд. Моск. ун-та, 1987. — 176 с.
2. Лугошкін А. Н. Эмоциональные потенциалы коллектива. — М.: Педагогика, 1988. — 128 с.
3. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. — М.: Педагогика, 1984. — 112 с.
4. Немов Р. С., Кирпичник А. Г. Путь к коллективу. — М.: Педагогика, 1988. — 144 с.
5. Обозов Н. Н. О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия // Психология межличностного познания. — М.: Педагогика, 1988. — 224 с.

Н. О. ПРЯДКО,

викладач Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ СПЕЦИФІКИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Сім'я — це складна система суспільства, яка обмінюється енергією з оточуючим середовищем, готує дитину до спілкування та співжиття з іншими людьми, а також виконує різноманітні соціальні функції. Саме тому багато наук, таких, як: філософія, соціологія, демографія, економіка, юриспруденція, психологія, педагогіка, медицина, етнографія та інші, вивчають ті чи інші проблеми її розвитку та функціонування.

Отже, який зв'язок сімейної педагогіки з філософією? Філософія розробляє систему загальних принципів та засобів пізнання, тому для сімейної педагогіки вона є теоретичною основою переосмислення досвіду домашнього виховання, наукових праць в цій галузі та створення на цій підставі педагогічних концепцій. Родина цікавить філософію як важлива галузь самореалізації людини. Споконвіку для людини сімейне життя, виховання дітей так чи інакше

поєднується з такими вічними філософськими проблемами, як, наприклад, ціннісне відношення до світу; пошук сенсу життя, любові, краси, істини; співвідношення добра і зла. Однак сьогодні, коли ми увійшли в нове століття, на зріла необхідність інтеграції як наукових знань щодо сім'ї, так і методів її вивчення в межах однієї науки, яка забезпечить міждисциплінарний підхід і системний аналіз сучасної родини як природного й найбільш стійкого елемента людського суспільства, а також її функцій, важливішою з яких є виховна. Така комплексна системна наука про сім'ю, яку відомі філософи сучасності А. Г. Харчев і М. С. Молковський у 1978 році назвали «фамілістикою», знаходиться в стадії свого формування.

Дослідження сім'ї, як і будь-якого соціального феномену, потребує, по-перше, сукупності методів; по-друге, ці методи повинні бути адек-

ватні сутності досліджуваного предмета і конкретного результату, який прогнозується дослідником. Методологія вивчення сім'ї являє собою інструктаж щодо втілення інструментів, за допомогою яких збираються, аналізуються, узагальнюються дані, характеризуючі родину, виявляється багато взаємозв'язків і закономірностей домашнього виховання. Серед методів вивчення сім'ї достатньо поширеними стали соціологічні методи: соціологічні опитування, інтерв'ю та анкетування. Активні пошуки шляхів об'єктивного вивчення сімей привели до відкриття психологічних і педагогічних методів, які поглиблюють та розширюють уявлення про сучасну родину і водночас ставлять досліджуваних перед необхідністю усвідомити свої взаємовідносини з близькими, зробити вибір на користь найбільш оптимального, спробувати нові для себе засоби взаємодії з дитиною. У результаті такого підходу дослідника до респондентів (батьків), запропоновані ним ідеї вони починають розглядати як особистий вклад в проблему, тому намагаються реалізувати їх у своїй окремій практиці домашнього виховання. Таке співробітництво дослідників і батьків передбачає не тільки вирішення поставлених завдань, але й прийняття нових норм поведінки, засобів впливу на дітей. Таким чином, дослідження сім'ї передбачає тенденцію перетворення методів науки в методи практичної діяльності спеціалістів.

Пояснимо зміст дефініції «специфіка сімейного виховання». Це поняття передбачає виховання любові до близьких і рідних людей. Давньогрецька мова знала принаймні три різних слова, які визначали багатозначність слова «любов»: любов як пристрасть, природно-естетичне спрямування людської душі (ерос), як доброти, душевну близькість, взаємну прив'язаність (філія) і як духовне єднання (агапе). Ці поняття розрізняються таким чином: об'єкт ероса індивідуальний; філія охоплює певне коло друзів; агапе спрямоване на всіх людей, на будь-якого ближнього. В основі одруження лежало почуття симпатії і кохання. Останнє, як відомо, є основою й початком родинного життя. Відомий французький психолог Рібо визнавав 3 ступеня кохання:

1. Голий статевий інстинкт.
2. Кохання як почуття ніжності й симпатії.
3. Ідеальне кохання [4, 24].

Перший ступінь характеризує нижчих тварин, переважно комах. На цьому ступені голий інстинкт не ускладнюється ніякими іншими, більш високими почуттями.

Другий ступінь кохання властивий вищим тваринам, як травоядам, так і хижакам. У такому коханні чітко виявляється фізіологічний момент, але він ушляхетнюється почуттям ніжності, взаємним піклуванням, тому не випадково ця форма кохання дуже поширена й між людьми.

Нарешті третій, найвищий ступінь кохання характеризується тим, що на ньому відходять на задній план фізіологічні моменти, а на першому плані стають моменти суто духовного по-

рядку: взаємна ідеалізація, цінування в першу чергу духовних рис, повна духовна відданість, спільність поглядів і т. ін.

Сімейне виховання — це не тільки виховання сина чи доньки, але й формування протягом років подружніх взаємовідносин.

На першому етапі чоловік та жінка, зустрівши один одного і відчуючи потребу бути разом, ще не усвідомлюють, на чому повинно будуватися справжнє сімейне життя. Потім виникають труднощі повсякденного існування, яке не марилось таким складним, перевірка дійсних почуттів, готовність поступитися один одному, і сім'я або зміцнюється ще більше через кризу, або гине. Третій етап є ніби-то індикатором сімейного виховання, тому що з'являються діти — відображення морального обліку будь-якої родини, і тут присутні не тільки близькість і взаємопорозуміння матері та батька, а ще й духовний зв'язок з дитиною, її світосприйняттям і гідністю, цінуванням сімейної гармонії як зразку неперевершеного досягнення людства. Специфіка сімейного виховання передбачає таку любов, яка поєднує в собі всі три види за давньогрецькими мислителями, але таку любов не можна вважати повноцінною сукупністю. Її створюють поступово, як кожен окрему ланку великого ланцюжка.

Сім'я не є чимось абсолютно сталим і незмінним. Вона акумулює в собі всі найважливіші ознаки суспільних процесів, економічного та культурного розвитку і, водночас, ніби випромінює їх у суспільство та взаємодіє з ним. Тому поняття «специфіка сімейного виховання» носить суто суспільний характер. Кожний член сім'ї зберігає певну автономність і завдяки цьому входить до різних інших об'єднань людей та соціальних груп. Таким чином, відносини в сім'ї виникають не тільки з волі її членів, а й під впливом зовнішніх умов соціального життя суспільства.

А зараз спробуємо вирішити дилему специфіки сімейних відносин, яка є більше філософською. Що важливіше: любов чи сім'я, чи нема протиріччя між любов'ю та сімейним життям і навпаки? Соціолог Ю. М. Давидов вважає, що в цій бійці пріоритетів перевага повинна надаватися родині, і що сучасне сімейне життя по-милково співвідносити з романтичним коханням [3, 91]. Дійсною альтернативою пустелі «нелюбіві» може бути тільки подружнє кохання.

Багато прикладів із класичної літератури (О. С. Пушкін, І. О. Гончаров, Л. М. Толстой) стверджують, що за подружніми відносинами стояли духовні й релігійні начала, тоді як за романтичним коханням — порив, творчий екстаз, геній, природа. Звернувши увагу на епітафії могил XVIII—XIX століть при Донському монастирі в Москві, можна побачити цілком звичайні для них вирази типу «дружині та другові». У середині XIX століття в російській літературі почала формуватися модель громадянського шлюбу. Для неї були характерні послаб-

лення релігійного начала, повага до особистості чоловіка або жінки, ідеї співпраці та емансипації. Модель громадянського шлюбу в ціннісному відношенні розвивалася в XIX столітті у двох напрямках: буржуазного ідеалу сім'ї та революційно-демократичного ідеалу.

Перший ідеал знаходить своє відбиття в американській моделі циклічного шлюбу (Т. Драйзер, Р. Кент, Е. Хемінгуей), другий — в моделі комуністичного шлюбу. Обидва випадки передбачають кохання, причому сім'я будується саме на його основі. Жінка в американській моделі шлюбу не тільки господарка та мати, а ще й кохана жінка, яка має право голосу й незалежність. Якщо родина розпадеться, то на основі шлюбного контракту чоловік чи жінка зберігають своє майно, чи все буде поділено, як передбачено договором. Але коли кохання зникає чи порушуються договірні відношення — шлюб розпадається.

Щодо комуністичної моделі шлюбу, то на місці правових і економічних відносин стоїть співробітництво та усвідомлення моральних цінностей. Сімейне життя відомого К. Маркса є в цьому відношенні недосяжним прикладом: пристрасна, романтична любов до Жені фон Вестфален пронесена через все життя, велика багатодітна сім'я, взаємодопомога і тісне зближення подружжя. Інше питання, в якій мірі таку модель шлюбу можливо було реалізувати практично.

Порушення традицій виховання і сімейного життя деформує уявлення стосовно любові та шлюбу, веде до невихованості та випадкових впливів. В. М. Розін вважає, що культивування любові в багатьох випадках зруйнувало сучасну родину [3, 87]. Сьогодні сучасна сім'я налічує дві яскраві постаті і нерідко два антагоністичних початки. Кожна сім'я — це дві різні людини з різними уявленнями, з різними звичками. Тому у сімейних відносинах нерідко виникає егоїзм подружжя і, як його наслідок, їх претензії та амбіції. Але якщо ми прагнемо жити краще, турбуючись про своїх рідних, треба перш за все визнати цей іноді непереборний егоїзм, зрозуміти його наслідки для кохання, для дітей. «От понимания, — писала М. Цветаева, — до приниження не один шаг, а никакого: понять и есть принять, всякое другое понимание — непонимание».

Наш час — період виховання у людини вміння і здібностей до відмови, до обмежень себе навіть у вищих проявах духу. Завжди треба ставити собі запитання: що більш важливо — свобода, творчість, насолода сьогоденням чи саме життя, сімейне благополуччя для дітей?

Коли шлюб було закладено більше на матеріальних, ніж на духовних основах, люди були більше потрібні один одному як спадкоємці в побутовому устрої, і менше — як люди. Їх вимоги один до одного були більш прості, а духовна близькість поставала на другому плані цих вимог. Зараз до «реалістичних» ролей додається

«романтична» роль, якою керують зовсім інші закони. Ця нова роль остаточно змінила простоту домашніх відношень. Фундамент шлюбу було порушено, і це здавалося тим помітніше, чим більше нова роль намагалася стати головною, чим більше від сім'ї хотіли вже не тільки матеріального благополуччя, але й щастя — нового психологічного ідеалу.

Чому ж так часто розпадаються молоді сім'ї, основані на любові? Щоб відповісти на це питання, треба прослідкувати, як ця любов зароджується. Наше щоденне життя минає без колективів, взагалі ми не чекаємо ні любові, ні шлюбу, але під впливом книг, радіо, кіно, телебачення, друзів, батьків, учителів формується образ людини, яку ми прагнемо чи здатні покохати. Але він випадковий і не має ніякого відношення до реального життя. Коли ми вже дозріли до особистості, коли чекаємо її або його, то неважливо, хто він чи вона насправді. Ми починаємо бачити те, що хотіли бачити, чути те, що мріяли почути, тобто покохали власну конструкцію, власний ідеал кохання, хоча умовою нашого відкриття коханої людини є уявне, поверхове співставлення цього ідеалу з першою випадковою людиною. Після такої особливої, ескзотичної, романтичної закоханості йде впевненість, що по-іншому не прожити, і як результат — шлюб. Перші випробування пов'язані з побутом, характером — і криза молоді родини.

Соціолог О. Вишневецький вважає, що новітня трансформація подружнього життя супроводжується появою та укріпленням позитивних цінностей, таких, як: єдність, інтимність та автономія подружніх відносин [6, 37]. Досягнення подібної єдності — складний багаторазовий процес, початок якого відноситься до періоду, коли шлюб тільки-но створювався. Треба пройти через раціональний вибір подружжя, а потім через різні періоди адаптації до спільного життя. Протягом усіх цих етапів почуття любові виступає надто важливим, але ніколи не єдиним компонентом формування загального тону подружності. Ведучою адаптаційною оссю шлюбу є пошук загальних подружніх цінностей та потреб.

Кризу молоді сім'ї не обминути. Але криза ця лише біда, а не катастрофа, і вона допоможе молодому подружжю відрефлексувати своє життя, змінитися, шукати вихід і дійсно його знайти. А далі романтична любов починає критично осмислюватись і трансформуватись в інше, більш глибоке почуття. Це вже любов, яка перетерпіла суттєві метаморфози під впливом розвитку самої особистості подружжя.

Ідеалізація прекрасного світу (він чудовий, вона чудова, діти чудові) поступово змінюється ідеалізацією сім'ї як «клітини життя», як «клітини людства». Життя прекрасне, а через нього і сім'я, але не красою богоподібною, а красою повноцінності, безпечності життя людства, його історії, майбутнього розуміння того, що життя людства одноразове. Пристрасть до коханого (коханої, дітей) поглиблюється та видозміню-

ється в результаті того, що ріка почуттів зливається з більш широким і глибоким витокком — захопленістю життям, боротьбою за нього, збереженням його. Чоловік, жінка, діти — це тепер не просто члени сім'ї, а небачена основа людського життя. У сім'ї Людство виступає не як Святий Дух, а в обличчі чоловіка, жінки, дітей. Діалектика соціального життя: в сім'ї Людство та індивід повинні співпадати. Таким чином, подолавши кризу та переосмислення, романтична любов у молодій сім'ї повинна вмерти, щоб на її основі виникла любов подружжя.

Соціолог із Санкт-Петербургу С. Голод провів опитування людей, які вже 5—6 років у шлюбі, і виявив, що 28% з них поєдналися завдяки звичці, 24% наблизили один до одного спільні погляди та інтереси, 22% — любов до дітей, 16,6% — фізична близькість. Виходячи з цих даних, половину людей об'єднує не особисте тяготіння, а звичка й діти, і тільки чотири десятих скріплені близькістю інтересів і фізичним потягом. Можна зробити висновок, що у половини опитуваних був невдалий шлюб. Союз почуття і розуму, інтересів і вчинків — ось чотири наріжних каменя повноцінного шлюбу, і вони ж є наріжним каменем багатослойної сумісності чоловіка та жінки, куди можна віднести й почуття. Мається на увазі сумісність потягу, любові, темпераментів, характерів, інтересів, ідеалів, звичок, поведінки [1, 61].

Проголосивши надлюдину сенсом Землі, Ф. Ніцше мріяв про той час, коли остання людина, нарешті, усвідомить нікчемність свого «щастя» — жалюгідного задоволення собою [2, 279]. Настане час, коли вона посадить зерно своєї найвищої надії. Але треба поспішати, доки ґрунт не став бідним і неродючим. І це не можна не поєднати з існуванням сім'ї, яка допоможе щастю людини виправдати її існування. Гельвецій вважав, що для щасливого світовідчуття людині потрібно, щоб її радощам чогось бракувало, то нашому сучасникові, на жаль, бракує забагато чого. Триває час із своєю безпорадністю, неготовністю до «відкритого» існування за доби переломів і зрушень. Як наслідок, соціальний організм працює без духовного життя, якому в такому суспільстві немає кого зв'язувати та об'єднувати. Сім'я не може не залежати від суспільства, але кожен її індивід може мати почуття моральної відповідальності перед самим собою, що підніме наше життя до духовного. Спробуємо дати визначення поняття «духовність» у світі нашого розуміння його психологічної сутності. Ми розглядаємо духовність як творчу здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, зумовлену такими особ-

ливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, які сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні, в життєдіяльності істини, в загальнолюдських етичних і естетичних цінностях, в усвідомленні єдності себе та світу.

З такого визначення випливає, що духовність як філософсько-психологічний феномен має складні структурні характеристики, особливості прояву яких залежать від специфіки різних сфер психіки індивіда. Розвиток духовності має бути притаманним кожній родині як процес позитивних якісних і кількісних змін, досягнення цілісності та гармонії всіх її структурних характеристик. Тобто, духовний розвиток — це шлях від знання до розуміння, від емоцій до співчуття, від сприймання до творчості, від егоцентризму до гуманізму, космоцентризму. Головна мета розвитку духовності у родині — ставлення до кожного її члену як до особистості, що йде шляхом удосконалення та самовдосконалення духовних характеристик, розкриття духовного потенціалу. Після вищевказаних доводів ми підходимо до того, що філософський аспект специфіки сімейних відносин полягає в розвитку цієї самої духовності.

Отже, філософію любові не можна чітко визначити, але її можна створити. Тяжкі випробування сучасної культури людини, надто сміливі кроки практики життя вже сьогодні створюють майбутнє новій родині.

Література

1. Голод С. И. Будущая семья: какова она? — М., 1990.
2. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. — М., 1990.
3. Розин В. М. Беседы о любви и семейных взаимоотношениях // Социально-политический журнал. — 1993. — № 4, 7.
4. Рюриков Ю. Любовь и семья на сломе времен. Книга чувств // Аврора. — 1987. — № 10.
5. Семья как объект философского и социологического исследования / Отв. ред. А. Г. Харчев. — Л., 1974.
6. Семья: традиции и современность. — М., 1990.
7. Хоменко И. А. Философско-психологические модели взаимодействия детей и родителей. — СПб., 1995.
8. Философия любви. 4.2. Антология любви / Сост. А. А. Ивин. — М.: Политиздат, 1990.
9. Емельянова Н. Философия счастья Фридриха Ницше на зломі цивілізацій // Філософська думка. — 1999. — № 3.
10. Жанна Юзвак. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку // Філософська думка. — 1999. — № 5.

Ю. В. ТОДОРЦЕВА,

аспірантка Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Підготовка педагогічних кадрів, її рівень та якість визначають перспективи розвитку системи освіти в Україні. Про це свідчить аналіз цілей і змісту освітніх реформ, адже педагог фактично визначає долю майбутнього покоління, розвиток і реалізацію інтелектуального потенціалу в країні. Тому необхідною стає така організація підготовки педагога, яка забезпечувала б цілеспрямоване формування певного рівня виявлення, усвідомлення та розвитку професійних цінностей майбутнього фахівця.

Отже, одне з головних завдань полягає в тому, щоб професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів була спрямована не тільки на засвоєння студентами знань, умінь і навичок, але й на формування певної структури професійних цінностей. Важливим є процес навчання, коли майбутні спеціалісти оволодівають системним баченням педагогічної діяльності, сприймають педагогічні події як компоненти єдиної системної діяльності. Дане положення визначає актуальність пошуку шляхів інтеграції змісту і форм педагогічної освіти, завдяки яким забезпечується формування професійно-педагогічних цінностей студентів — майбутніх учителів початкових класів.

У зв'язку з цим виключного значення набуває дослідження сутності, структури та функцій професійно-педагогічних цінностей.

Проблема цінностей людського життя здавна була складовою частиною філософії. У кінці минулого століття ця проблема стала предметом великої кількості досліджень, що отримали назву аксіологічних. Фундаментальні роботи у цьому напрямку виконали: О. Г. Асмолов, І. Д. Бех, Б. С. Братусь, Т. В. Бутківська, В. О. Василенко, В. П. Тугаринов, Б. І. Додонов, О. Г. Дробницький, А. Г. Здравомислов, Д. О. Леонт'єв, В. М. Момов, В. М. М'ясищев, В. Г. Олексійова, В. Б. Ольшанський, О. В. Сухомлинська, М. Х. Тітма, В. О. Ядов та інші.

Актуальність проблеми цінностей показав В. П. Тугаринов [19, 20]. На його думку, цінності явищ природи та суспільства потрібні людству в історично визначеному суспільстві як мета та ідеал. Тому цінністю може бути не тільки те, що існує, але й те, що ще потрібно здійснити [19, 15—16]. Ним виділені дві групи цінностей: цінності життя (здоров'я, радість, життя...) та цінності культури: матеріальні (техніка, їжа, одяг...), соціально-політичні (суспільний порядок, світ, безпека, воля, рівність, справедливість), духовні (освіта, наука, мистецтво). Дослідником встановлено два рівня цінностей: вищі, що пов'язані з уявленням людини про смисл життя, свободу і цінності, які задовольняються на рівні потреб та інтересів.

В. О. Василенко розглядав категорію цінностей з позиції відношення до них суб'єкта. «Оскільки цінність детермінована обома сторонами ціннісного відношення, оскільки її величина та характер одночасно залежить і від значень суб'єкта (суб'єктивний характер цінності) і від властивостей об'єкта — носія цінності (об'єктивний характер цінності)» [4].

Але те, що цінність є одночасно і предметом, і відношенням до предмета, дає можливість розглядати категорію «цінності» не тільки з філософської, але й з психолого-педагогічної точки зору.

Експериментальні дослідження дозволили В. О. Василенку розробити класифікацію цінностей, де вони виступають у діалектичній взаємодії: матеріальні (первинні), соціальні, естетичні, етичні і т. ін. Виходячи з суб'єктивних та об'єктивних сторін цінностей, він поділяє їх на суспільні та індивідуальні, матеріальні, соціально-політичні, моральні, етичні, естетичні, пізнавальні.

Посилання на те, що цінності — це особливі продукти духовної діяльності людини, в ході якої він відповідним чином перетворює та демонструє соціальні властивості речей, має місце в працях А. Г. Здравомислова [8]. Цінності він трактує як особливі продукти духовної діяльності людини, в ході якої відповідним чином демонструються, перетворюються соціальні властивості речей.

О. Г. Дробницький виділяв предметні цінності (що є об'єктами, на які спрямовані потреби) та суб'єктивні (цінності свідомості та цінності уявлення). Перші є об'єктами наших оцінок, а інші виступають як критерії таких оцінок [6].

У найширшому науковому розумінні цінності розглядаються як реальні предмети, явища або як ідеальні сутності (почуття, ідеали), що мають для людини певну значущість, здатність задовольняти її потреби [22].

Суттєвого значення для нашого дослідження мають висновки Д. О. Леонт'єва, який розглядає 3 форми існування цінностей в їх взаємозалежності між собою: соціальні ідеали, предметне втілення цінностей та особистісні цінності. Основною формою існування цінностей є суспільні ідеали, тобто соціальні утворення, які сформовані суспільною свідомістю. Ціннісні ідеали реалізуються лише в діяльності, де їх втіленням може виступати сам процес діяльності. У формі ідеалів існують особистісні цінності, що складають внутрішній світ людини [9].

Таким чином, проблематика цінностей розглядається науковцями в контексті системного аналізу людської діяльності та в контексті культури як компонент механізму соціального регулювання, за допомогою якого суспільство на

будь-якому етапі свого розвитку направляє та координує соціальну поведінку людства.

У соціології проблематику цінностей розглядав М. Вебер [3]. Аналізуючи дії індивідів, М. Вебер звернув увагу на те, що діяльність людини осмислюється у відповідності з цінностями, в світі яких визначаються норми поведінки людей та їх цілі [16].

М. Шелер вбачає в цінностях ідеально прості, незалежні по відношенню одна до одної якості, які не відносяться до емпіричного світу [23].

Описуючи ідеальний світ цінностей, М. Шелер виділив 4 їх системи: гедоністичну, вітальну, духовну (естетичну, цінності справедливого та несправедливого, цінності чистого пізнання) і релігійну. Цінності пізнаються лише через почуття. Крім апріорного емоційного переживання не існує іншого способу їх пізнання.

За іншими класифікаціями цінності розподіляються на матеріальні та духовні (В. М. Момов), реальні і потенційні (В. М. Момов, В. Г. Олексійова), фактичні та визначаємі. У цій категорії вони визначаються через оцінювання (Б. І. Додонов).

Цінності як соціальний феномен виконують відповідні функції: мотивуючу, що визначає поведінку індивіда, та орієнтуючу, тому що цінність — це система суспільної свідомості: ідеалів, поглядів, що пропагуються в історично визначеному суспільстві [8; 12].

У соціологічному вимірі цінності здатні регулювати поведінку особистості. Соціологи надають цінностям подвійної функції, а саме: особистісної та соціальної. Так, наприклад Алвіно Бертрандо визначає цінності як стандарти поведінки, що існують в часі, до яких індивід відчуває сильну емоційну залежність у використанні цих цінностей [26].

Н. Б. Шуст зводить значення цінностей до нормативного, соціального, тобто до трансляції цінностей, а індивідуальне — до пасивного сприйняття цінностей у вигляді вибору, згоди [24]. Таке розуміння цінностей зменшує в них значення соціального й індивідуального.

У рамках психолого-педагогічного напрямку проблема цінностей є однією з базових, оскільки система ціннісних відношень особистості детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху. Цінності розглядалися в дослідженнях Б. Г. Ананьева, І. Д. Беха, Б. І. Додонова, Г. Е. Залеського, О. М. Леонтєва, В. Д. Шадрикова та ін.

М. М. Заброцький справедливо вважає, що цінності — це те, що людина особливо цінує в житті, чому надає особливого життєвого смислу [7].

На думку Б. С. Братуся, цінності — це усвідомлені й прийняті людиною смислові утворення, які складають загальний сенс його життя [14, 130—138].

Таким чином, цінності — це усвідомлені смислові утворення особистості.

Практичне відношення людини до світу полягає у виділенні нею значущих предметів, уяв-

лень, цінностей. Життєві цінності та потреби впливають на людину та детермінують її поведінку [14, 130—138].

При розгляданні поняття «цінність» з точки зору його психолого-педагогічного змісту відчувається залежність цінностей особистості від потреб суспільства. Суб'єкт сам у такому випадку виступає як цінність, а цінності трактуються як елементи структури свідомості особистості [2].

У такому випадку у вигляді синонімічних понять виступатимуть інтереси та переконання. Саме через інтереси та переконання утворюються особистісні цінності, які існують у вигляді складної сукупності протирічних мотивів і стимулів.

Цінністю є все те, що може оцінити людина, що для неї важливо і має значення. Індивід розцінює предмети, міжособистісні відношення у відповідності до індивідуальної ієрархії цінностей, яка залежить від культурних традицій та соціальних умов [17].

Відміна старих цінностей, поява нових, визнання їх особистісними спонукає до вчинків, що складатиме життєвий шлях особистості [15].

Аксіологи виділяють 3 позиції в трактовці природи феномену цінностей. Перша розглядає цінність як реальний предмет, що має функціональну значущість для людини, а друга як ідеальний предмет (почуття, ідеал), що виражає позитивне відношення суб'єкта до дійсності, третя, в свою чергу, розглядає дещо важливе або взагалі, або в позитивному, або в негативному аспекті.

У залежності від розглянутих вище підходів до проблематики цінностей аксіологами було виділено ряд концепцій [5].

Так, представники «функціональної» концепції розглядають цінність як здібність предметів та явищ задовольняти потреби людей. Таким чином, поняття цінність наближується до поняття «благо» і нічого принципіально нового в його трактовку не додає.

«Оціночна» концепція ціннісного феномену вбачає в цінностях ідеал, прагнення, зводячи їх до пізнавального, духовно-практичного відношення суб'єкта до об'єкта, до оцінки. У такому розумінні проблеми цінність втрачає власне аксіологічний об'єктивний зміст.

«Сигніфікативна» концепція або ототожнює цінність із значенням, або низводить її до звичайного поняття цінності, що використовується для позначення всіх форм людської значущості. В такому разі значущість перетворюється в цінність.

Проведений структурно-компонентний аналіз досліджуемого феномену дозволяє нам зробити висновок про те, що цінність є центральним особистісним утворенням, яке виявляється у свідомості відношенні людини до соціальної дійсності і відбивається у мотивації та поведінці, суттєво впливаючи на всі сторони діяльності суб'єкта.

Аналізуючи у своїх працях феномен цінності, дослідники визначають складність цього утворення, що включає в себе різні рівні і форми взаємодії в особистості суспільного та індивідуального. Тому цінності представляються нам як синтез знань, почуттів, нахилів та дій, що посідають важливе місце в загальній структурі особистості та у визначенні життєвих позицій особистості у будь-якій із сторін суспільного життя.

Пошук нових шляхів розв'язання проблеми формування цінностей особистості зумовив визначення цього питання у психолого-педагогічному аспекті: по-перше, через аналіз механізму формування ціннісних орієнтацій та, по-друге, через розгляд системи соціальних зв'язків і залежностей, що визначають процес формування цінностей.

Ціннісні орієнтації розуміються нами як спрямованість суб'єкта та його діяльності на певну цінність.

Б. Ф. Ломов визначає спрямованість як системно утворюючу властивість особистості та визначає її психологічний склад [14, 106]. Саме ця властивість виражає мотиви діяльності, суб'єктивне відношення особистості до дійсності.

А. Г. Здравомислов [8] та В. Я. Ядов [25] визначають ціннісну орієнтацію особистості як зміст, як її спрямованість на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства. Вчені, які вивчали проблему значення ціннісних орієнтацій, відзначали роль соціальної установки, тобто установки на мету та засоби діяльності в соціальній системі, і зробили спробу ввести поняття «аттїюд» шляхом поєднання його з особливим типом фіксованих установок, вважаючи «аттїюд» соціально значущими фіксованими установками. Таким чином, вони визначили ціннісні орієнтації як спосіб регулювання поведінки у певних соціальних умовах.

Іншим поняттям, яке використовувалося для визначення механізмів ціннісних орієнтацій, є поняття «відношення». Ціннісні орієнтації через категорію відношення розглядав В. М. М'ясищев [13]. Він охарактеризував ціннісні орієнтації як ціннісну систему свідомих відношень особистості до суспільства, групи, праці, самої себе.

В українському педагогічному словнику поняття «ціннісні орієнтації» трактується таким чином: ціннісні орієнтації — це «вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей». Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку особистості, його участі у трудовій діяльності [21].

Отже, в сучасній науковій літературі поняття «ціннісні орієнтації» визначається різними термінами: «аттїюди» (А. Г. Здравомислов, В. Я. Ядов), «відношення» (В. М. М'ясищев), «фіксовані установки» (Д. М. Узнадзе) та ін. Це вказує на функціональну взаємозалежність цінностей та ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації, що входять до складу мотивів та стимулів усіх видів і форм поведінки суб'єктів, орієнтують на усвідомлення та вироблення найбільш важливих цінностей особистості та сприяють її розвитку і удосконаленню [1].

Психологічні дослідження доводять наявність в ціннісних орієнтаціях елементів спрямованості особистості — ідеалів, установок, потреб, інтересів, мотивів (О. М. Леонтьєв, Д. М. Узнадзе) [10; 14, 87—91].

В. Б. Ольшанський розглядав ціннісні орієнтації як систему певних норм, прийнятих у груповій свідомості.

Таким чином, результати досліджень з даної проблеми дали можливість виявити 2 структурних компонента, що характеризують сутність ціннісних орієнтацій. По-перше, це спрямованість особистості, а по-друге, ціннісно-орієнтаційна діяльність, що визначається рівнем розвитку відношень та соціальних чинників особистості. Спрямованість особистості відіграє найважливішу роль у формуванні цінностей. Її основним проявом є ідеали, потреби, інтереси, переконання, тобто генетично у процесі свого прояву цінності акумулюють в собі загальну спрямованість потреб, інтересів, переконань. Кожен з цих етапів виконує відповідну функцію в регуляції активної професійної діяльності особистості. Через спрямованість цінності набувають характеру стійких мотивів у професійній діяльності та перетворюються у переконання як рису особистості. Тому в процесі формування ціннісних орієнтацій особистості соціально-психологічним та соціально-педагогічним базисом є потреби, мотиви, інтереси, цілі, ідеали, переконання, світогляд, що складають спрямованість особистості та виявляють її відношення до об'єктивної дійсності.

В. О. Сластьонін, досліджуючи шляхи формування особистості вчителя, визначив систему основних властивостей, стосунків, дій, які утворюють у сукупності особистість вчителя [18]. У підготовці майбутнього вчителя важливе значення він надає мотиваційно-ціннісному компоненту. Мотиваційно-ціннісне відношення до педагогічної професії він визначає як центральне утворення у складному синтезі структур, які створюють професійну готовність, а професійну спрямованість особистості — як усвідомлену та емоційно виражену її орієнтацію на визначений вид професійної діяльності. При цьому формування виконавчого (процесуального) компоненту професійної діяльності — знань, умінь та навичок розглядається як похідна від рівня розвитку професійних ціннісних орієнтацій особистості, які визначають її потреби в оволодінні професією.

Наявність професійних цінностей забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає людину до творчого пошуку, удосконалення у свідомості студента умовної моделі майбутньої фахової діяльності, яка слугуватиме орієнтиром у професійному саморозвитку.

Ціннісні орієнтації є ступенями суб'єктивної регуляції життєдіяльності людини [14, с. 256], вони визначають професійну спрямованість особистості. Орієнтуючись у широкому спектрі соціальних цінностей, особистість обирає найбільш суб'єктивно значущі, що пов'язані з її потребами і цілями. Тому в процесі засвоєння професійно-педагогічних цінностей особливе значення належить професійній оцінці, тобто усвідомленню цінності предметів і явищ навколишньої дійсності у професійному вимірі, при якій встановлюється відповідність або невідповідність дій, мотивів, поведінки.

Поняття «оцінка» виконує подвійну функцію: означає змістовне усвідомлення цінності (процес оцінювання) та судження про ступінь цінності.

У процесі оцінювання визначається цінність того чи іншого об'єкта до особистості. Цінність в такому випадку являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного.

На думку В. Г. Тугаринова, різниця між цінністю та оцінкою полягає в тому, що перша має об'єктивний характер, вона існує незалежно від того, усвідомлює чи не усвідомлює її суб'єкт, а оцінка є вираженням суб'єктивного відношення до об'єкта [19; 20].

В. О. Василенко розглядав оцінку як акт усвідомлення цінності явищ, предметів і т. ін., та відзначав діалектичний взаємозв'язок між оцінкою і пізнанням [4].

Однак оцінка не тільки філософське поняття, вона також є соціально-психологічним явищем, що має важливе значення для життєдіяльності людини. Психологи розглядають процес оцінювання як процесуальний та корегуючий компонент пізнавального процесу, яке має місце у відчуттях, сприйнятті та мисленні. Оцінювання може відбуватися як на свідомому, так і на несвідомому рівні. У процесі свого формування оцінка може інтеріоризуватися і екстеріоризуватися. Оцінювання проходить через весь пізнавальний процес і є результатом як кожного його кроку окремо, так і всього процесу в цілому.

Оцінювальна діяльність містить в собі ряд компонентів: когнітивний, мотиваційний, операційний [11]. Мотиваційний компонент визначається розумінням особистісного значення, що надається використанню оцінних дій. Когнітивний — являє собою систему засвоєних особистістю «соціальних знань» (понять, норм, цінностей...). Операційний компонент — сукупність раціональних прийомів оцінної діяльності.

Аналізуючи взаємовідношення суб'єктивного та об'єктивного в оцінювальній діяльності вчителя і її значення для формування професійно-педагогічних цінностей, ми визначили, що їх інтеріоризація залежить від того, наскільки вони оцінюються у свідомості суб'єкта і таким чином перетворюються в особистісні професійно-педагогічні цінності майбутнього спеціаліста.

У зв'язку з цим принципового значення набуває питання щодо формування професійно-

педагогічних цінностей у майбутнього вчителя початкових класів.

Для формування цінностей такого типу суб'єкт педагогічної діяльності має мати сформоване відношення до своєї майбутньої професії.

На етапі первинного вибору професії починають формуватися професійні цінності, що визначаються особистістю як найбільш суб'єктивно значущі. Цінності структурують як системно утворююче ядро у професійній діяльності і внутрішньому світі людини. У процесі професійного становлення цінності перевіряються, доповнюються, набувають особистісного смислу, а сама особистість ідентифікує себе як представника даної професії.

Особливим у формуванні професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів є період, що пов'язаний з навчальною діяльністю у вузі.

У цей час відбувається формування адекватної професійної самооцінки, перехід до нового етапу пізнавального та особистісного розвитку, з'являються значущі соціальні мотиви, прагнення. Особливістю цього етапу є окреслення кола особистісних цінностей, а також їх емоційне усвідомлення та закріплення у діяльності.

Практика сьогодення показує, що відсутність уявлень про подальші перспективи майбутньої професії знижує активність особистості, уповільнює процес формування професійно-педагогічних цінностей, робить особистість дезорієнтованою у своїй діяльності. Це заважає суб'єкту здійснювати рольову функцію у навчанні, вірно визначати професійно значущі цілі і вибирати засоби їх досягнення.

Формування професійно-педагогічних цінностей ґрунтується на взаємообумовлених змінах в емоційно-вольовій та інтелектуальній сферах особистості, які стимулюють розвиток самосвідомості, допомагають здійснювати регулятивну функцію процесу формування професійних цінностей. Так підготовка майбутніх учителів початкових класів поетапно наповнюється різним змістом.

На нашу думку, на початковому етапі стартовим є моральний компонент у навчальній діяльності студентів, а головним — професійний інтерес до даного виду праці. На другому етапі за необхідне вважаємо формування ієрархії цінностей професійно-педагогічної діяльності, коли відбувається переростання пізнавального інтересу у професійний інтерес до конкретного виду діяльності. Останнім етапом має бути практична обізнаність у професійно-педагогічній діяльності.

Так залучення майбутніх фахівців до практичної діяльності може сприяти розвиткові інтегральних професійно-ціннісних новоутворень, що включають стійке прагнення до праці у даній галузі, наявність спеціальних знань, умінь і навичок, а також комплекс індивідуально-психологічних якостей, які забезпечують ефектив-

ність формування професійних цінностей майбутнього вчителя початкових класів.

Отже, формування цінностей — процес багатогранний і складний: сутність професійно-педагогічних цінностей досягається бажаннями, потребами, інтересами професійного характеру. Їх конкретний зміст визначається суб'єктивною оцінкою, важливою рисою якої є емпатія. Безумовно, емпатія в структурі особистості майбутнього вчителя початкових класів може розглядатися і як ситуативно виникаюче переживання, що виявляється в готовності вчителя виявити розуміння, співпереживання, співчуття іншому.

Наше розуміння емпатії припускає дослідження її як ієрархічного цілісного явища, що полягає в потребі пізнання, усвідомлення та прийняття загальнолюдських цінностей. Суттєвим при цьому є ціннісне відношення, яке впливає на реалізацію професійних цінностей у поведінці особистості. Але, на нашу думку, об'єктивна значущість професійних явищ сама по собі не утворює ціннісних відношень. Для того, щоб цей процес відбувся, значущість повинна бути суб'єктивно усвідомлена, тобто оцінена з точки зору майбутнього фахівця.

Процес формування професійно-педагогічних цінностей можна уявити як структуру, що складається з двох логічно взаємопов'язаних моментів: людина в світі цінностей займає відповідну позицію; в здійсненні своїх цілей керується ціннісною орієнтацією.

Цей процес структурують ціннісні установки й мотиви професійної діяльності, внаслідок чого відбувається процес оцінювання, детермінований досвідом та закріплений у вигляді відповідних ціннісних норм. Це утворює професійні ідеали. За конкретних умов наближення до ідеалу майбутній спеціаліст за допомогою індивідуально-сформованої системи показників визначає мету і тим самим конкретизує ідеал, тобто переходить від стратегічного образу до конкретного проекту, що можна назвати сутнісними професійно-педагогічними цінностями.

Таким чином, можна стверджувати, що професійно-педагогічні цінності зумовлюють вибірковість поведінки не лише в мотивації суб'єкта професійної діяльності, а й визначають ціннісне відношення особистості до обраної професії.

Тому професійно-педагогічні цінності визначаються нами як інтегративні утворення особистості, які виявляються у вибіркового ставленні до різних видів професійної діяльності в залежності від рівня засвоєння нею досвіду, загальноприйнятих ціннісних орієнтацій, професійних знань, умінь і навичок, що фіксуються у потребах, мотивах, установках, ідеалах, оцінках та інтересах особистості.

Література

1. *Ананьев В. Г.* О человеке как объекте и субъекте воспитания // Избранные психологические труды: В 2-х т. — М.: Педагогика, 1980. — Т. 2. — С. 9—102.

2. *Бутківська Т. В.* Ціннісний вимір соціалізації учнів // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1 (14). — С. 130—137.
3. *Вебер М.* Избранное. Образ общества // Пер. с нем. — М.: Юрист, 1994. — 704 с.
4. *Василенко В. А.* Ценность и ценностные отношения // Проблема ценности в философии / Под ред. А. Г. Харчева. — М.—Л.: Наука, 1966. — С. 41—49.
5. *Головных Г. Я.* Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания // Философские науки. — 1989. — № 6. — С. 85—89.
6. *Дробницкий О. Г.* Некоторые аспекты проблемы ценностей // Проблема ценности в философии. — М.—Л.: Наука, 1966. — С. 25—40.
7. *Заброцкий М. М.* Педагогическая психология: Курс лекций. — К.: МАУП, 2000. — 100 с.
8. *Здравомыслов А. П.* Потребности, интересы, ценности. — М.: Политиздат, 1986. — 221 с.
9. *Леонтьев Д. А.* Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Философские науки. — 1996. — № 4. — С. 15—26.
10. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977. — 304 с.
11. *Ломако Л. І.* Проблема ціннісного пізнання у навчальній діяльності // Цінність освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської та ін. — К., 1997. — 224 с.
12. *Мораль: сознание и поведение* / Под ред. Н. А. Голловко. — М.: Наука, 1986. — 208 с.
13. *Мясищев В. Н.* Психология отношений: Избранные психологические труды / Акад. пед. и соц. наук Моск. психолого-соц. и-н; Сост. В. А. Журавель. Под ред. А. А. Бодалева. — М.—Воронеж: «Ин-т практ. психологии», НПО МОДЕК, 1995. — 356 с.
14. *Психология личности в трудах отечественных психологов.* — СПб.: Питер, 2000. — 480 с.
15. *Рубинштейн Л. С.* Проблемы общей психологии. — М.: Педагогика, 1976. — 416 с.
16. *Совершенная западная социология: Словарь.* — М.: Политиздат, 1990. — 432 с.
17. *Смирнов Л. М.* Анализ опыта разработки экспериментальных методов изучения ценностей // Психологический журнал. — 1996. — № 1. — С. 157—169.
18. *Сластенин В. А., Томарин В. Э., Яковлева Д. С.* Теоретико-методологические основы исследования проблемы формирования социально-активной личности учителя // Сб. научн. тр.: Формирование социально-активной личности учителя. — М.: МГПИ им. В. И. Ленина, 1983. — С. 3—17.
19. *Тугаринов В. П.* Теория ценностей в марксизме. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. — 122 с.
20. *Тугаринов В. П.* Марксистская философия и проблема ценности // Проблема ценности в философии / Под ред. А. Г. Харчева. — М.—Л.: Наука, 1966. — С. 14—22.
21. *Український педагогічний словник* / Під ред. С. У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
22. *Философский энциклопедический словарь* / Ред. кол. С. С. Аверинцев и др. — 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — С. 815.
23. *Шелер М.* Избранные произведения / Сост. и науч. ред. А. А. Денежкина; Пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Маминкина, А. Ф. Филлипова. — М.: Гнозис, 1994. — 490 с.
24. *Шуст Н. Б.* Інноваційна діяльність молоді: Сутність, структура, функції. — Вінниця: ВДМУ, 2001. — 223 с.
25. *Ядов В. А.* Социологическое исследование: методология, программа, методы / Отв. ред. В. Н. Иванов; АН СССР, Ин-т социал. исслед. — М.: Наука, 1987. — 245 с.
26. *Alvin Z. Bertrand.* Basic sociology. Apperton — century — crafts. — 1973. — № 4. — P. 74.

С. С. БАДЮЛ,

аспірантка Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ВИДИ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ НА УРОКАХ РИТМІКИ ТА МУЗИКИ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ

Досвід багаторічного спілкування з учнями спеціальної школи показав, що найбільш ефективною формою виховання у дітей елементів музичної культури є уроки, на яких використовуються танцювальні рухи, гра на музичних інструментах, ритмічні ігри.

Я намагаюся зробити свої уроки яскравими, цікавими, щоб пробудити у школярів естетичні почуття і бажання слухати музику.

Розвитку у дітей почуття ритму, вміння підпорядковувати певному музичному ритму свої рухи сприяє такий вид роботи, як музично-ритмічна розминка. Вона триває 10—12 хвилин і включає розучування танцювальних елементів, музично-ритмічні ігри, інсценізацію пісень, які супроводжуються ритмічними рухами.

Такі музично-ритмічні вправи мають велике корекційне та виховне значення для дітей допоміжної школи. У процесі роботи я зіткнулась з багатьма труднощами: діти не хотіли рухатись і танцювати, не бажали спілкуватись і контактувати один з одним. Через те, що їм властива нетовариськість і некомунікабельність, вони не могли знайти собі партнера, сварились один з одним, дівчинка та хлопчик не хотіли ставати поруч, діти капризували; якщо у них щось не виходило, не бажали вчитись далі.

У дітей спочатку не виходили ритмічні рухи, їм заважали надмірна скованість, некоординованість рухів рук і ніг, рухова пасивність, повільність. Під час навчання гри на піаніно у дітей теж виникали труднощі. Були відсутні точні, диференційовані рухи рук. М'язи кистей і пальців були в'ялі або сковані, що виявляється і при формуванні навичок письма.

Музично-ритмічні заняття я проводжу в такій послідовності: музично-ритмічна розминка, музично-ритмічні танцювальні рухи, слухова ритмічна розминка, ритмічна гра, спів та слухання музики.

Таку систему я застосовую на уроках ритміки в усіх молодших класах, поступово, з року в рік, ускладнюючи матеріал, поглиблюючи та розширюючи його. Дуже важливо підготувати ритмічну роботу з дітьми будувати на полісенсорній основі, інакше кажучи, включати в діяльність учнів усі аналізатори: зоровий, слуховий, моторний.

У 4-му класі діти вже знають, що таке тривалість звуків і особливості їх позначення. Спочатку діти за допомогою різних нот зорозуміли «читають» ритм, який я їм пропоную. Якщо пісня знайома, вони намагаються викласти ритм самостійно. Після того, як діти прочитали очима ритм пісні, вони повинні прочитати його з ритмічною підказкою («бігай-крок»).

Наступний етап роботи — це відтворення ритму плесканням у долоні, з проговорюванням ритмічної підказки вголос: «Бігай-крок, бігай-крок» і т. ін. Потім ритм відтворюється тільки плесканням в долоні, після чого ритмічно промовляється текст пісні, що супроводжується плесканням. Після цього діти знайомляться з мелодією даної розспівки. Співають із словами, відплескуючи ритм. Розвиваючи музичний слух учнів, доцільно показати направлення мелодії — переставити на фланелеграфі нотку на сходінку чи дві вгору або вниз і заспівати, начебто по нотах цю мелодію. На другому уроці ця робота продовжується, а на третьому — діти вже можуть заграти розучувану мелодію на музичному інструменті з одного показу вчителя.

У роботу поступово включається вся сенсорика розумово відсталого дитини. Користуючись таким методом, я проводжу розучування мажорної гами на рахунок 2, 3, 4 і мелодій невеличких наспівок «Сонечко», «Півник», пісні «Во поле береза стояла» та ін. Учні виконують їх на піаніно. Діти з меншими музичними здібностями вчаться акомпанувати на брязкальцях. Таке спілкування з музикою приносить користь, тому що має активний характер.

Основним змістом своїх уроків вважаю хоролий спів. Музично-ритмічні вправи підпорядковуються цим заняттям. Пісню легше розучити і запам'ятати, якщо проведена підготовча ритмічна робота, аналіз ритмічного малюнка пісні. Хоролий спів сприяє і естетичному, і духовному впливу на колектив виконавців, допомагає, як сказав К. Д. Ушинський, «слиється багато сердець в одно сильно чувствующее сердце». Треба мати на увазі, що якщо учень співає невірною, це ще не свідчить про поганий музичний слух. Можливо він чує добре, але голос не слухається, не підкоряється, відсутня координація між слухом і голосом. Потрібно поступово розвивати голосовий апарат, а це процес тривалий. Займаючись розвитком вокально-хорових навичок, корисно включати в урок логопедичні послівки на одному і декількох звуках, що я й роблю на своїх уроках.

У нашій школі проводиться багато заходів із включенням вокальних творів, у яких беруть участь не тільки учні вокального гуртка, а й більшість учнів школи. Позакласні й позашкільні заходи — це результати роботи, яка проводиться на уроках музики та ритміки.

Будь-яке мистецтво, особливо музика — це «зараження почуттями», тому дуже важливим є слухання музики. Через музику діти вчаться цінувати прекрасне в мистецтві, природі, побуті, у відношеннях до людей, праці. «Прекрас-

не пробуджує добре», — казав Д. Б. Кабалевський.

Досвід показує, що музика робить дітей більш сердечними, добрими і чуйними, збагачує їх новими почуттями, позитивними емоціями. Тому вчитель має розвивати чутливість дітей до музики, допомагати відкрити в музиці животно-ворне джерело людських почуттів і переживань.

В. О. Сухомлинський, досліджуючи спосіб життя, звички, захоплення підлітків-правопорушників, відзначав, що вони в більшості своїй не знали і не любили серйозної музики. Музика, зрозуміла і відчута дитиною, стає важливим засобом духовного виховання.

Хочу запропонувати відповіді учнів 3-го класу на мої запитання. На запитання «Чи любите ви музику?» всі відповіли «Так». Далі діалог проходив таким чином:

— Яку музику ви любите?

— Радісну: з нею весело і радісно.

— А чому ви любите музику?

— Коли звучить музика, у мене хороший настрій; Коли музика — мені не сумно; Люблю співати пісні і танцювати. З нею весело; Хорош жити.

— Допомагає тобі музика? У чому?

— Допомагає співати, танцювати, крокувати; Піднімає настрій, щоб було всім весело; Допомагає вчитися; Допомагає працювати.

— А хто любить сумну музику? (мовчання)

— А чому все ж таки людям потрібна сумна музика?

— Коли буває сумно, потрібна сумна музика. Якщо хтось помер, потрібна печальна, сумна музика. Якщо хтось виїжджає, сумно, хочеться плакати, тоді і хочеться слухати сумну музику.

Діти допоміжної школи не мають стійкого інтересу до прослухування музики, у них не розвинута уява, необхідна для її сприймання. Але якщо вони вчилися слухати музику з 1-го класу систематично і цілеспрямовано, то можна бути впевненим, що у цих дітей уже закладені деякі основи музичної культури. Коли ж такої підготовки немає, учням важко утримувати свою увагу на серйозній музиці, вони не чують її, їм стає сумно. У таких випадках можна почути: «Ця музика не цікава!» Треба надолужувати пропущене, а це дуже важкий і тривалий процес як для учнів, так і для вчителя. Якщо в масовій школі вчитель може звернутись не тільки до емоцій своїх слухачів, але й до їх інтелекту, то вчителю допоміжної школи потрібно впливати передусім на почуття. Через те, що спів, голос сприймаються легше, ніж

інструментальна музика, для прослухування краще пропонувати романси, уривки з опер-казок. Дітям легше зрозуміти музику, якщо під час її прослухування вони можуть спиратися на конкретний образ. Необхідна яскрава наочність: вона виховує увагу учнів.

Оживити у дітей деякі асоціації, викликаючи в них бажання слухати музику, допомагають вірші. Наприклад, перед тим, як знайомити учнів з музикою до опери Глінки «Руслан і Людмила», я прочитала їм уривок з поеми О. С. Пушкіна, де описується фантастичний образ карлика Чорномора, згадала художній фільм «Руслан і Людмила». Після такої підготовки діти слухали «Марш Чорномора» з цікавістю і навіть захотіли, щоб він прозвучав ще раз.

Використання музичних загадок, ребусів, ша-рад активізує діяльність учнів. У результаті роботи, яка проводиться на уроках ритміки та музики в допоміжній школі, у дітей розвивається почуття ритму, вони набувають навички відтворювати його оплесками, сприймати на слух, «читати» зорово. Виконуючи музично-ритмічні танцювальні рухи, рухаючись у хороводі, танцюючи парами, діти навчаються уважніше ставитись до партнера. Хлопчики вчаться запрошувати дівчаток на танець і проводити їх на місце. Діти стають активнішими в рухах, краще орієнтуються в просторі, краще володіють своїм тілом, рухи їх стають більш координованими, покращується осанка. Молодші школярі краще розрізняють, що означають повороти наліво і направо, назад і вперед. Музично-ритмічні рухи приносять їм задоволення. Діти вже не соромляться виступати на загальношкільних концертах та інших заходах.

Головне в музично-ритмічній роботі — виховання естетичних почуттів і моральних норм поведінки. Не можна допускати, щоб емоційна сфера дітей залишалась нерозвинутою. Діти повинні бути здатні до добра, чуйності, співпереживання.

Уроки ритміки та музики, проведені з хорошим емоційним настроєм, знімають у дітей напругу і сприяють кращому засвоєнню програмного матеріалу з навчальних предметів. Для аномальної дитини правильно проведені музично-ритмічні заняття є своєрідними ліками.

Л. М. ДОДА,

вчитель музики та ритміки Миколаївської загальноосвітньої спеціальної школи-інтернату для дітей з вадами розумового розвитку.

ЛІЦЕЙ — ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Вступ

Розвиток незалежної Української держави, її розквіт можливий тільки за умови виховання добре освічених, всебічно розвинутих, соціально активних і національно-свідомих молодих громадян. Це найважливіше соціальне замовлення, виконання якого є завданням сучасної української школи.

Формування особистості, яка здатна на нестандартні рішення, має свою точку зору, прагне до постійного саморозвитку, особистості з якостями лідера неможливе без створення системи шкільного самоврядування. Ця система може приймати різні форми в кожному конкретному навчальному закладі, але вона повинна працювати і працювати так, щоб кожний учень ставав цією особистістю незалежно від того, який соціальний старт може дати йому сім'я. Сучасна школа зі своєю системою самоврядування має сприяти розвитку національної свідомості дітей, допомагати кожній дитині сформуватися як соціально активна, гуманістично спрямована особистість.

Виховання творчого, з активною громадянською позицією, добре освіченого громадянина України повною мірою реалізується в Економічному лицейі як парламентсько-президентській республіці. Учням лицейі з їх високим рівнем творчої активності та самореалізації тісно в межах звичайних форм самоврядування. Тому потрібна саме така форма самоврядування, коли всі громадяни лицейі стають повноправними та активними учасниками «лицейського життя». Лицейська парламентська республіка, яка вже чотири роки є способом життя Економічного лицейі, виникла не раптово і не на порожньому місці. З перших років існування в Економічному лицейі відбувалися пошуки найдоцільнішої форми організації самоврядування. Мабуть не було б у цієї форми самоврядування такого довгого життя, якби цю республіку придумали дорослі, педагоги. З самих перших кроків роботи по створенню цієї дитячої держави основні ідеї, останнє слово було за лицейстами.

Демократичне співробітництво учнів і педагогів Економічного лицейі, що давно вже є стилем його існування, завжди сприяло його розвитку. Тому самоврядування, яке з самого початку будувалося на демократичних принципах, ефективно працює, бурхливо розвивається і приносить реальні результати для кожного окремого лицейста, всього Економічного лицейі, а також для всього нашого суспільства.

Мета автора цієї статті — описати досвід роботи по створенню моделі учнівського самоврядування, надати методичні рекомендації та

практичні поради щодо впровадження цієї моделі в учнівському колективі, сприяти розвитку ідей самоврядування, громадянського виховання, демократизації та гуманізації учбового процесу в Україні.

1. Перший етап. Створення системи

Створення системи самоврядування — це дуже відповідальний, творчий, але й болючий процес для всього колективу школи. На цьому етапі важливо розробити стратегію процесу формування позитивної громадської думки щодо існування як учнівського самоврядування взагалі, так і конкретної його форми. Цей процес неможливий без соціологічних опитувань, гострих дискусій, диспутів, «круглих столів», агітаційних та пояснювальних дій щодо засобів масової інформації учбового закладу. Цей етап принесе позитивні результати тільки за умови проведення постійних, щоденних заходів — громадськість повинна «не забувати» про те, який переломний процес відбувається, зацікавлення ним повинно охопити та залучити до творчої участі всіх — це, як ми переконалися на власному досвіді, архіважливо для всього майбутнього існування учнівського самоврядування! Тому при серйозному ставленні до цієї роботи — а вона потребує тільки дуже серйозного ставлення — цей етап можна вважати найбільш важким.

Процес створення системи самоврядування в Економічному лицейі проходив динамічно, цікаво та головне — ніс велике виховне навантаження.

Роботу по створенню першої лицейської Конституції було розпочато у 1997 році групою учнів та випускників Економічного лицейі, членами Ради лицейі, яка була провісником колективного органу лицейського самоврядування з перших днів існування нашого закладу (Економічному лицейі у 2001 році виповнюється 8 років). Проект Конституції було винесено на обговорення у групах лицейі на початку 1997—1998 навчального року. Учні вносили пропозиції щодо коректування окремих статей Конституції. Наступним етапом по коректуванню проекту Конституції було створення колективного органу по внесенню поправок, до якого входили представники, обрані класними колективами. Скоректований проект Конституції було винесено 30 листопада 1997 року на вселицейський референдум. Більше 90% лицейістів висловились за прийняття Основного Закону лицейського життя.

Під час обговорення цього проекту відбувся загальнолицейський диспут на тему: «Лицейська

Конституція: «ЗА» та «ПРОТИ». На обговорення були винесені такі питання:

— «На що потрібна Конституція державі та ліцею?»»,

— «Що є закон?»»,

— «Чи можлива справедливість у стінах навчального закладу?»»,

— «Чого у людини більше — прав чи обов'язків?»»,

— «Як обрати достойних у ліцейський Парламент?»»

У дискусії взяли участь ліцеїсти всіх чотирьох курсів. Демонструвались відеоматеріали за підсумками проведених соціологічних опитувань в ліцеї та на вулицях міста. Під час диспуту виявились кандидати до органів ліцейського самоврядування, які мали добру можливість придбати прихильників.

3 грудня по лютий 1998 року кандидати розгорнули передвиборчу кампанію. Окремі кандидати об'єднувались у партії: ДОК (демократичне об'єднання «Квадрат»), ЛДПЛ (ліберально-демократична партія ліцею), жіноча партія «Леди в разном». У ліцеї з'явилися інформаційні бюлетені з фотографіями, біографіями, передвиборчими програмами кандидатів у органи самоврядування. Члени партій займалися агітацією серед «безпартійних». Кожного дня кількість та різноманітність передвиборчих слоганів збільшувалася, команди кандидатів застосовували все більш цікаві та досконалі агітаційні передвиборчі прийоми. День перших виборів в органи самоврядування Економічного ліцею став дійсно великою історичною подією — хвилювання, відчуття важливості особистої участі, урочистість цього дня відчував кожний. Ці почуття тепер ми відчуваємо кожного року, але тоді це було вперше і тому особливо гостро.

Перший етап створення системи самоврядування в Економічному ліцеї пройшов успішно, пройшов випробування часом. Багато його форм роботи ми застосовуємо і на сучасному етапі. Тому вважаємо важливим здійснення основних кроків першого етапу, які робили ми. На наш погляд, вони мають певну послідовність:

1.1. Важливі кроки першого етапу

1. Створення ініціативної групи для підготовки пакету документів по самоврядуванню. До неї входили учні, педагоги (бажано залучення спеціаліста-правознавця. Можливо, це будуть ваші випускники — студенти юридичних факультетів). Цей орган розробив ту схему самоврядування, яка найбільш реальна та працездатна у навчальному закладі, працював над створенням пакету документації за всіма напрямками роботи учнівського самоврядування. Дуже важливим для громадянського виховання ми вважаємо орієнтацію на структуру управління нашої Української держави. **Важливо:** перш ніж переходити до створення органів самоврядування, необхідно розробити його структуру!

2. З розробленою структурою та пакетом відповідних документів (у нас таким документом була Конституція економічного ліцею) обов'язково потрібно познайомити всю учнівську та педагогічну громадськість. Застосовуйте всі доступні вашому закладу засоби — від спеціальних класних годин, наглядної агітації (вона повинна бути яскрава та неформальна — застосовуйте дитячу фантазію на 100%!), від радіогазет до диспутів, змагань риторів, ділових превентивних ігор. **Важливо:** у цей період ініціативна група збирає та обговорює за допомогою педагогів, спеціалістів-юристів поправки до схеми, чи, можливо, навіть до розробленого нею проекту Конституції (у свій час ми роздали по групах ліцею спеціальні листи, де кожний учень групи, чи весь колектив одностайно міг вказати номер глави та статті проекту, зміст поправки, який вони пропонують. Крім того, деякі групи запропонували нові глави та статті, які не передбачила ініціативна група).

3. Здійснення третього кроку, а саме — прийняття всім колективом учбового закладу розробленої структури самоврядування та Конституції як основи своєї життєдіяльності — гарантує реалізація правильно обраної стратегії процесу формування позитивної суспільної думки. Прийняття обговореної структури проходило в нашому ліцеї у вигляді загальношкільного референдуму: кожний учень, кожний педагог мали можливість висловити своє відношення до Проекту (цей референдум проходив дуже серйозно — з тайним голосуванням, з бюлетенями. Відповідальність за його організоване проведення ніс обраний учнями виборчий комітет — таким чином зберігалась демократичність проведення). Постійна робота ініціативної групи, педагогів щодо формування позитивної суспільної думки не тільки серед учнів, але й — що дуже важливо! — серед педагогічного колективу, який спочатку скептично та іноді негативно ставився до ліквідації деяких старих форм роботи та впровадження нових, демократичних педагогічних відносин (неуважне ставлення до впровадження системи самоврядування у педагогічному колективі, опозиція серед педагогів може звести всі зусилля учнівського колективу до нуля та змінити всі виховні результати на 180 градусів) дала можливість отримати переважну більшість голосів «ЗА».

Отже, три кроки першого етапу зроблені — весь колектив навчального закладу прийняв створену структуру самоврядування та Конституцію за основу, тобто за основний закон життя закладу. Тепер усе, про що ми мріяли, що написано в основних документах, повинно було виконуватися кожним членом учнівського та педагогічного колективів. А це означало, що треба зробити останній крок першого етапу — обрати органи самоврядування.

4. Передвиборча кампанія. Вибори членів органів учнівського самоврядування — це найяскравіший, найцікавіший з усіх кроків створен-

ня системи самоврядування. Соціальна активність учнів підвищилась у цей період так, як ніколи! У цей період необхідно, щоб усі кандидати та групи їхньої підтримки дотримувалися єдиних правил, про які ми з ними домовилися на спеціальному зборі, що дав старт передвиборчій кампанії. Всі учні закладу були ознайомлені з цими правилами, знали, чого робити під час передвиборчих перегонів ні в якому разі не можна, а що треба зробити обов'язково — і певна річ, ці правила були повністю обгрунтовані прийняттям більшістю голосів основним законом самоврядування (Конституцією нашого навчального закладу). **Увага!** Передвиборча кампанія та вибори повинні пройти юридично грамотно, без порушень (обрана учнями виборча комісія виконає все грамотно та чесно, якщо з ними поруч буде педагог, який брав участь на державних виборах). Чим серйозніше пройдуть перші вибори у вашій школі, тим більше явних прихильників буде у новій системі самоврядування, тим престижніше буде стати членом органу самоврядування, тим більший виховний вплив буде досягнутий.

Нова структура органів самоврядування Економічного ліцею складалася з Парламенту, який займався законотворчою діяльністю, а також організацією та розподілом обов'язків груп під час проведення різноманітних ліцейських заходів та ін. Вищим виконавчим органом була директорія (по одному представнику від кожного курсу ліцею), судовим органом була окремо обрана Рада Справедливих. Роботу всіх органів координував Президент. Робота цієї структури самоврядування, яка не мала ніяких аналогів і здобувала безпрецедентний досвід, і є змістом другого етапу створення і розвитку системи ліцейського самоврядування.

2. Другий етап. Відпрацювання змісту діяльності й структури системи самоврядування

Досвід роботи першого року існування структури ліцейського самоврядування показав, що велика кількість органів самоврядування не гарантує якісної роботи, іншими словами, система самоврядування виявилась перевантаженою. Тому до виборів 1998—1999 навчального року ліцей прийшов з більш удосконаленою системою, яка виправдовує себе і до сьогоднішнього дня. Структура ця проста та, головне, функціональна і мобільна. Це Президент та Парламент, з членів якого формується Рада Справедливих (з боку педагогічного колективу до нього надходять обрані на педагогічній раді представники). Але чому перша структура, яку розробляв цілий колектив за участю спеціалістів-знавців права та державотворення, яка виглядала ідеальною, за яку проголосували 90% ліцейців не виправдала себе? Чому ми відмовилися від неї і перейшли до більш лаконічної моделі самоврядування?

За першою Конституцією ліцейціст мав змогу балатуватися лише до однієї з гілок ліцейського самоврядування. У перший рік роботи склалася ситуація, коли лідери, обрані до Ради Справедливих, не мали можливості проявити себе в повній мірі, тому що до Ради Справедливих не надійшло жодної скарги, яка б потребувала розгляду. Разом з цим, вони не мали права брати безпосередню участь у засіданнях парламенту. Крім того, перша Конституція передбачала постійну активну роботу більше тридцяти учнів (це 10% кількості учнів Економічного ліцею) по здійсненню керівництва, контролю. Директорія, Рада Справедливих, Парламент повинні були збиратися окремо та самостійно проводити свою роботу. Певна річ, ми зіткнулися з такими труднощами, як засідання активу у повному складі: 30 учнів з різних класів, у яких різний розклад занять та кількість уроків, проблематично збирати разом кожного тижня. Для того, щоб ці збори проходили продуктивно, необхідна була присутність педагога-куратора (все ж таки наші ліцейські парламентарі та керівники роблять перші кроки і треба підтримувати іноді їх кроки корисними порадами чи потрібною інформацією — звісна річ, ми робимо це тактовно та демократично), але зайнятість педагогів не потребує коментарів (а у нас самоврядуванням тоді займалися його ідеолог — заступник директора Л. М. Кожина та педагог-організатор О. Г. Варшкевич. Але головна причина, через яку ми прийшли до більш лаконічної моделі самоврядування — яскравих лідерів, які здібні працювати у команді, не так і багато — це відомий факт, із справедливістю якого ми зіткнулися у перший рік роботи нового самоврядування. Однак це не означає, що у ліцейському самоврядуванні тепер беруть участь менше ліцейців — ні в якому разі! Завдяки тому, що ліцейський Парламент був поділений на центри — культурний, інформаційно-рекламний, спортивний та бізнес-центр — до активної роботи залучався практично весь ліцей. Справа в тому, що члени Парламенту, які входили до складу кожного центру, зібрали навколо себе однодумців, коло яких змінюється в залежності від змісту та масштабності справи, яку курирує той чи інший центр Парламенту.

Чим же займався на засіданнях новий ліцейський Парламент?

По-перше, це законотворча діяльність. Бурхливий законотворчий процес почався після першого року випробування першої Конституції на життєздатність. У 1998—1999 навчальному році Конституцію було доповнено Законом про вчителів, внесено багато доповнень щодо виборчої системи. 1999—2000 навчального року Конституцію було змінено та доповнено законами про старостів, парламентарів та Президента, також були внесені доповнення про санкції, які може здійснювати Рада Справедливих. 2000—2001 навчальний рік був оголошений Парламентом роком Конституції. Протягом цього року ство-

рjuвавсь та обговорювався Парламентом та всiєю лицейською громадськiстю новий, бiльш удосконалений її проект, який було прийнято 85% голосiв на вселицейському референдумi першого лютого 2001 року (цей день ми вважаємо переходом до нового етапу у розвитку самоврядування в Економiчному лицi).

Завдяки розподiлу Парламенту на спецiалiзованi сектори та залучення до роботи у цих секторах все бiльшi кiлькостi лицейських громадян розширювалося мiжвикове спiлкування, створювалися умови для колективної творчостi, що призвело до того, що вдосконалювалися традицiйнi форми масової виховної роботи та з'являлися зовсiм новi, безпрецедентнi. Лицей збагачувався новими традицiями, новими формами роботи (подробицi — нижче). Успiхи лицейської системи самоврядування надихали не тiльки лицейств, але й педагогiв, серед яких тепер практично немає скептикiв — адже демократичнiсть стосункiв, взаєморозумiння, взаємоповажливість та водночас взаємоактивнiсть i вiдповiдальнiсть корисно вiдбиваються на навчальному процесi, на розвитку креативних можливостей учнiв.

Одну з п'ятниць кожного мiсяця Парламент присвячує тренiнгу за спецiально розробленою лiдерською програмою, наслiдком якої є конкретнi заходи, якi проходять на високому рiвнi.

Якi ж реальнi результати роботи лицейського самоврядування? Це активiзацiя всiєї лицейської громадськостi, органiзацiя та проведення традицiйних загальнолицейських заходiв — Свята Першого дзвоника, Дня першокурсника з традицiйним конкурсом «Давайте познайомимось!», Дня Вчителя (до якого весь лицей готує багато сюрпризiв для вчителiв), День лицю. Це — розробка i органiзацiя Великого Вселицейського Марафону, який проводився у 2000—2001 навчальному році вже втретє. Це — Свято закоханих, День самоврядування, Мiс Лицею, Свято Перемоги, Свято Останнього дзвоника. Це — трудовi десанти, екологiчнi акцiї, акцiї милосердя, волонтерська робота тощо. Але головне — це особистiсний рiст лицейств.

На питання кореспондента телеканалу «iнтер» «Що тобі особисто дає участь у самоврядуванні лицю?» наші дiти вiдповiли так: «Ми навчаємося грамотному спiлкуванню та управлiнню колективом, грамотно шукати шляхи для досягнення заданих цiлей, ми вчимося бути наполегливими та рiшучими, не боятися ризикувати та робити помилки. Ми знаємо, що знання та працьовитiсть вкупi з розумною упертiстю допоможуть проблеми перетворити у можливостi, можливостi — у конкретнi результати. Навiть, якщо ми не станемо членами українського Парламенту (цiкаво, що деякi члени самоврядування розповiли про свою мрiю стати Президентом України), ми будемо мати деякий досвiд роботи менеджером, що неодмiнно допоможе нам у нашiй майбутнiй професiї та кар'єрi...»

Отже, другий етап створення i розвитку системи самоврядування в Економiчному лицi проходив бiльш, нiж три роки — втричi бiльше, нiж перший! За цей перiод тричi змiнювалися Президенти, склад Парламенту. Певна рiч, кожного разу ми проходили через труднощi. Якi?

2.1. Труднощi другого етапу

1. Кожного року, пiсля виборiв нових членiв органiв самоврядування, треба починати iз створення дiйової команди, для чого необхідно витрачати багато часу на навчання i привчання їх до грамотної та ефективної дiяльностi. **Увага!** Цей перiод характерний для нових членiв самоврядування тим, що у них виникає безлiч фантастичних iдей, якi вони намагаються втiлити у життя учбового колективу — цi iдеї можуть йти врозрiз з традицiями та режимом роботи навчального закладу. Виникає можливiсть конфлiктiв мiж Парламентом та адмiнiстрацiєю, яка намагається пояснити неможливiсть конкретного втiлення iдеї, яка подобається членам органiв самоврядування. Але цей перiод дуже цiнний тим, що саме в цей час з'являються iнновацiї, тому ми у цей перiод концентруємося саме на пошуках нових форм роботи, нових iдей, вносимо корективи до плану виховної роботи лицю. Щодо конфлiктiв з адмiнiстрацiєю з приводу втiлення «нерозумних» iдей — адмiнiстрацiя дає своє... погодження на якусь з них на випробувальний строк, за який чи дiти, чи дорослi зрозумiють, має iдея право на подальше втiлення чи нi (звичайно, пiсля цього iдеї стають бiльш реальними — парламентарi та Президент навчаються передбачати наслiдки).

2. Виникає перевантаження дiтей i дорослих у сферi громадської роботи. Дуже важливо урегулювати їх зайнятiсть. Це одна з причин, яка вплинула на виникнення секторiв парламенту та iдею створення саме мобiльних комiсiй навколо них. Перевантаження лiдерiв самоврядування часто є наслiдком їх особистої гiперактивностi, але це може призвести до швидкого втомлення та втрати зацiкавленого ставлення до громадської роботи. **Дуже важливо:** адмiнiстрацiї разом з Парламентом треба створити для активiств систему пiльг та заохочувань, що неодмiнно допоможе його розвитку (до цiєї справи треба пiдiйти з великою педагогiчною увагою — одержання пiльг не повинно стати метою для членiв органiв самоврядування!). Для наших лицейств iснує багато заохочувальних заходiв — вiд традицiйних грамот та листiв подяки батькам (текст нiколи не буває формальним!), постiйного привернення уваги до них, до їх справ у лицi з боку лицейської громадськостi до значного пiдвищення у рейтинговiй таблицi лицю (рейтинговий бал лицейста складається з середнього балу успiшностi та балiв, якi надаються додатково за участь у науковiй та громадській роботi — див. «Положення про рейтингову систему оцiнювання дiяльностi учнiв

Одеського Економічного ліцею), стипендій, подарунків тощо. Зростання інтересу до активної громадської роботи у більшій кількості дітей зумовлює значне послаблення впливу вуличних, дворових компаній, зводиться до мінімуму організація груп ризику (в Економічному ліцеї існування їх просто неможливе).

3. Великий вплив на ефективність та швидкість розвитку самоврядування має особистісний фактор, особливо особистість Президента — тільки два з чотирьох Президентів, які обиралися за ці роки, виправдали всі надії громадян ліцею (це — перший Президент Економічного ліцею Денис Підгорний, яким зараз пишається факультет міжнародних економічних відносин Одеського Національного університету та третій Президент — Ангеліна Кушпіль, завдяки впливу особистості якої самоврядування у Економічному ліцею зробило великий крок у своєму розвитку, а ліцей тепер відомий не тільки в рідному місті та рідній державі, але й у країнах СНД та світу). Але ми помітили, що при Президентах, які не мали виразних лідерських якостей, починав більш активно працювати Парламент та його Спікер, — тобто не треба боятися, що діти оберуть «не того» або ви не бачите серед кандидатів «потрібного» Президента — головне, щоб вибори пройшли демократично. **Увага:** до початку виборчої кампанії треба провести відповідні заходи, які сприяють участі у виборчій кампанії більшого кола претендентів з числа вже відомих лідерів навчального закладу та учнів, які мають лідерські якості (пошук лідерів, робота з ними повинні йти постійно). За час виборчої кампанії кандидати повинні проявити себе — тому для всіх має існувати єдиний обов'язковий план передвиборчої кампанії (у нас це обов'язкові три етапи — інформаційно-агітаційний, передвиборча справа (при проведенні якої кандидат проявляє всі свої лідерські здібності), зустрічі з виборцями (особливо гостро проходить в Економічному ліцеї заключна прес-конференція напередодні виборів) — все це необхідно для виявлення найбільш гідних кандидатів у органи самоврядування).

4. На другому етапі розвитку самоврядування часто виникає потреба змінювати дещо у структурі самоврядування — структура може змінитися дуже відчутно, можливо виникне практично нова схема. Це закономірний процес відпрацювання структури та змісту самоврядування (якщо самоврядування дійсно існує та працює не на папері).

2.2. Досягнення другого етапу. Виникнення нових, ефективних форм, методів виховної роботи та традиції Економічного ліцею

Проблема залучення до активної участі у ліцейському житті всієї ліцейської громадськості потребувала вирішення, а, значить, і но-

вих форм роботи. Треба було винайти таку форму роботи, яка б передбачала зацікавлення кожного ліцеїста і класного керівника у повноцінній та активній участі в ліцейському житті. Таку форму було винайдено спільними зусиллями Парламенту та адміністрації. Це — Вселіцейський Марафон, який у 2000—2001 навчальному році проводився втретє і вже став традиційним. Це — наше ліцейське ноу-хау, яким ми раді поділитися з іншими навчальними закладами.

І. **Великий Вселіцейський Марафон** (у цьому році він має назву «Економіст-XXI») — це серія заходів, різноманітних за своїми конкретними цілями та методикою проведення, однак вони мають спільну мету — виховання гармонійно розвинутої людини, гідного громадянина України. У цьому році Марафон за проханням ліцеїстів та педагогів вже складається не з 7 етапів, як у попередні два роки, а з 12:

1. Вселіцейська олімпіада з 14 дисциплін (економіка, французька та німецька мови включно).

2. День ліцею. Робота дитячих фірм.

3. Новорічний карнавал.

4. Ліцейські старты.

5. Вселіцейський «Брейн-ринг».

6. Турнір поетів та художників «Ступінь до Парнасу».

7. Ділова превентивно-економічна гра «Держава — це я!»

8. Вселіцейські економічні змагання «Нова хвиля».

9. Вселіцейські змагання з аеробіки.

10. Вселіцейська науково-практична конференція.

11. Операція «Живи, книго!»

12. День Економіки. Урочисте закриття Марафону.

Така різноманітність заходів передбачає активну участь і взаємне співробітництво учнівського та педагогічного колективів ліцею. До кожного з етапів Парламент спільно з адміністрацією ліцею розробив положення про його проведення та оцінювання, що, як вже ми переконалися на власному досвіді, значно підвищує ефективність підготовки груп.

Організовуюча сила Марафону — ліцейський Парламент, члени якого є кураторами окремих етапів. Для підготовки та проведення «своїх» етапів вони збирають навколо себе творчі групи з числа ліцеїстів.

Допомогу у розробці та проведенні Марафону надавав практично весь педагогічний колектив Економічного ліцею. Марафон — улюблене колективне творіння Економічного ліцею. Марафон — це змагання. Цікаво, що побудований він таким чином, що шанси на перемогу є у кожній групі практично до останнього етапу — на кожному етапі група може отримати 100 балів, відкрив від лідерів у середньому складає біля 50 балів, але на останньому етапі можна отримати 200 балів, якщо тільки група виявить себе як команда згуртованих, працелюбних і дружніх

людей. В Економічному ліцеї кожна група вважає себе саме такою командою, усі бажать стати переможцями, тому, якщо якась з груп ліцею перебуває «у хвості» — це сигнал тривоги не тільки для самих дітей та класного керівника, але й для всього педагогічного колективу, для всієї ліцейської громадськості. «Перші з кінця» групи стають ще до початку нового Марафону об'єктами уваги з боку Парламенту та адміністрації ліцею.

Змагання, етапи, призові місця, Великий Ліцейський Приз, що готує батьківська рада, звання «кращої групи року» — дуже потужний двигун, рушій всього Марафону, завдяки якому досягається високий рівень підготовленості учасників на всіх етапах, 100% участь всіх груп у кожному з них, врешті-решт, досягнення високого рівня дисципліни: хто наслідиться «забути» друге взуття, якщо сума балів, яку з такими зусиллями здобувала вся група, зменшиться «завдяки» твоїй недисциплінованості!

Кожен з таких різнопланових заходів потребує від учнів глибокої і серйозної підготовки — як індивідуальної, так і командної, тому під визначення «ліцейське свято» кожний з етапів навряд чи підходить.

Усі етапи підібрані таким чином, що кожний ліцейст має змогу захищати честь своєї групи на тому етапі, який якнайбільше «відповідає» його здібностям, але є достатня кількість етапів, що передбачають участь кожного ліцейста з групи і потребують роботи всієї групи як команди.

Традиційно високий рівень підготовки ліцейстів до кожного з етапів Марафону не міг не надихнути Парламент ліцею, членів ліцейського самоврядування та адміністрацію ліцею разом з батьківською радою на те, щоб перетворити кожний з етапів на яскраве свято — зі своїм відкриттям, конкурсною частиною та фіналом. Для деяких з етапів були спеціально розроблені сценарії, інші передбачали використання аудіо- та відеоапаратури — адже без свят життя стає сумним. Та чим життя складніше, чим важче та безперспективніше часом воно буває, тим більш необхідні свята як джерело позитивних емоцій, можливість бути разом, як неусвідомлена надія на нове, світле, чисте. Це — той допінг, який дозволяє стати вільнішими, забути, відпочити від одноманітності учбових буднів. Ми — за свята, які розважаючи навчають.

Свята важливі ще й тому, що вони «наші» та «мої» одночасно. Будь-який ліцейський захід можна зробити святом — святом науки, мистецтва, спорту, економіки. Адже справа, яка робиться легко, весело та, головне, з задоволенням, робиться добре. Так нехай справа та свято будуть нерозривні!

II. Зв'язок з громадськими організаціями. Ефективний розвиток самоврядування на другому етапі неможливий при умові відокремлення шкільного самоврядування від загальногромадських справ. Навпроти, збагачення зв'язків з іншими навчальними закладами з метою обміну

досвідом у галузі шкільного самоврядування, зв'язок з громадськими об'єднаннями не тільки міста, але й держави, є одним із головних напрямків роботи органів самоврядування в Економічному ліцеї.

Так, при підтримці Парламенту була створена ініціативна група ліцейстів, яка з метою пропаганди досвіду ліцейського самоврядування та установлення зв'язків з подібними навчальними закладами України та світу відкрила спеціальний сайт Економічного ліцею у мережі «Інтернет». За допомогою тієї ж мережі йде спілкування та обмін думками з різних проблем учнівського самоврядування.

Економічний ліцей, а саме члени його Парламенту започаткували у листопаді 2000 року новий молодіжний рух «Нова хвиля» у співпраці з одеським центром незалежних споживчих експертиз «Споживач», презентація якого та прес-конференція пройшли на початку грудня 2000 року у британському центрі Одеського Національного університету.

Як і чому виникла ця ідея? У квітні 2000 року в Одесі за ініціативою Одеського обласного управління по захисту справ споживачів вперше проходив регіональний конкурс з основ споживацьких знань «Споживач-2000», де команда Економічного ліцею посіла перше місце (кер. О. В. Бірюков та О. Г. Варшкевич). У липні 2000 року наша команда була запрошена на міжнародний конкурс з основ споживацьких знань серед школярів країн СНД, де наша команда з відривом у 0,2 від росіян посіла друге місце. Голова міжнародного журі, президент конфедерації спілок споживачів країн СНД, професор економіки МГУ О. О. Аузан дав дуже високу оцінку нашій команді, яка на цих змаганнях захищала честь України: «Я выражаю не только свое мнение, а мнение всего жури и, надеюсь, зрителей, что все мы были свидетелями яркой победы украинцев, но, к сожалению, баллы есть баллы...» Однак ці бали не завадили журі присвоїти саме нашій українській команді почесне звання «Новая волна» (а саме таку назву має міжнародний молодіжний споживацький рух і саме таку назву мав цей міжнародний табір, який було створено на березі Волги біля м. Чебоксари, Росія).

Наші учні не тільки гідно захищали честь України, але й здобули палких прихильників серед соціально активної молоді, що приїхала на цей міжнародний форум з різних країн не тільки СНД (Росія, Казахстан, Грузія, Білорусь), але й з Європи (Англія, Чорногорія) та Азії (Монголія). Безперечно, спілкування з молоддю, яка є рушійною силою цього міжнародного споживацького руху, не могло не надихнути наших ліцейстів на активні дії. Однак в Одесі, на відміну від Росії, Казахстану, Грузії, де основи споживацьких знань увійшли до складу обов'язкових шкільних дисциплін, в Україні ця робота практично не велась (хоча бажано ми цього чи ні, всі ми є споживачами,

але поки що зовсім неосвіченими щодо знання своїх прав).

Таким чином, з метою розповсюдження споживацьких знань, виховання грамотних споживачів серед молоді України і був започаткований цей рух. Однією з перших дій його буде участь в організації конкурсу з основ споживацьких знань серед учнів шкіл Одеси, який було вперше проведено у травні 2001 року (взяли участь команди від 11 середніх навчальних закладів. Економічний лицей представив три (!) команди).

У вересні 2000 року з метою формування екологічної культури, поглиблення знань про екологічні проблеми рідного міста в лицей було створено екологічний загін «Чиста Одеса». У цей загін увійшли лицеїсти, які протягом 1999—2000 навчального року були найбільш активними учасниками та ініціаторами всіх акцій, що започаткував Парламент лицейу спільно з педагогічним колективом під гаслом «За чисту Одесу». Члени цього загону підготували фотота відеоматеріали про стан одеських пляжів, підготували своїми силами репортажі та інші матеріали, якими зацікавилось Одеське державне телебачення. Загін здійснив за допомогою прихильників цього руху серед лицейстів акцію по прибиранню пляжу «Аркадія», провів соціологічне опитування серед різних верств населення про відношення до можливостей щодо вирішення екологічних проблем міста, яке надихнуло членів загону на створення міського учнівського руху силами подібних загонів, що існують у багатьох школах міста. Загін скористався нагодою і здійснив цю ідею на конкурсі екологічних агітбригад, що проходив у Київському районі (команда Економічного лицейу посіла I місце) та серед екологічних агітбригад Одеської області (теж I місце).

Виховувати гармонійно розвинутих громадян суспільства неможливо без роботи клубу вихідного дня, який налічує 10 гуртків різних напрямків. Позакласне життя лицейу важко уявити без вистав народного театру «Самоцвіти», незмінний керівник якого М. Г. Стельмах виростила не одне покоління лицейських акторів, які завжди є прикрашенням різних заходів, що проводяться в лицейі та районі.

За ініціативою бізнес-центру Парламенту у цьому році створено і вже діє дитяче наукове товариство «Імпульс», яке допомагає в організації та проведенні великої кількості заходів з наукової роботи, що проходять у лицейі.

Не можна не розповісти про нову справу, якою зараз займається не тільки педагогічний колектив лицейу, але й спеціальна творча група учнів — це розробка своєї концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

На другому етапі розвитку самоврядування відбулися якісні зміни в організації учнівського колективу. Ми реально досягли того рівня самоврядування, коли учні не тільки «беруть

участь» та «допомагають», але й реально управляють, відповідаючи за повне і якісне виконання того, що їм довірено. При цьому за директором, педагогами зберігається право на загальне керівництво і контроль за кінцевим результатом. Учні активно навчаються самостійно планувати й організувати свою роботу, координувати свої зусилля, вони здійснюють самоконтроль, враховують, регулюють й аналізують проведену роботу, при цьому продовжують пошуки більш ефективних форм самоврядування.

3. Третій етап. Оптимальний режим роботи системи

Система самоврядування в Економічному лицейі, на наш погляд, зараз знаходиться на шляху до остаточного формування системи: кожний компонент її займає своє місце. Активно йде пошук більш гнучких форм пізнання — розвиток самоврядування позитивно впливає на досягнення якісно нового рівня навчально-виховного процесу. Посилена увага до особистості, педагоги реалізують індивідуальний підхід. Переважає педагогіка відносин, а не заходів. На зміну адміністративним формам управління класними колективами поступово приходять форми і методи демократичного управління. Значно поліпшується морально-психологічний клімат у класах, стиль відносин у них, самопочуття дітей, їхня соціальна захищеність, атмосфера доброзичливості, дбайливе ставлення один до одного.

Учнівське самоврядування відіграє в житті лицейу дуже велику роль. Лицейіста набувають організаторського досвіду. Вже у 2000—2001 навчальному році лицейісти почали організувати свої клуби за інтересами, у комісіях секторів Парламенту розпочалася організація своєї структури (так інформаційно-рекламний центр, до комісії якого спочатку надходили різні лицейісти, в залежності від тієї чи іншої конкретної справи, тепер він має постійних керівників з різних напрямків роботи, але загальне керівництво здійснюють куратори центру — члени Парламенту). Діюча Конституція (прийнята на загальнолицейському референдумі першого лютого 2001 року) передбачає створення лицейістами об'єднань різного характеру (члени об'єднань лицейістів за діючою Конституцією Економічного лицейу мають право висувати своїх кандидатів на виборах до органів лицейського самоврядування).

Перспективи вдосконалення системи самоврядування закладені у діючій Конституції лицейу (подробіці — нижче).

Одеський Економічний лицей — це справжня велика сім'я, де існує тісна дружба між лицейістами всіх груп, всіх курсів. Випускники Економічного лицейу не тільки часті гості — вони активні помічники та учасники багатьох лицейських справ.

Висновки

Упровадження самоврядування в сучасній школі повинно здійснюватися з урахуванням специфіки конкретного навчального закладу. Неперевершене за актуальністю виховне навантаження, що несе ідея самоврядування, повинно мати певну реалізацію.

I. Учнівське самоврядування, яке має існувати у кожній сучасній школі України, бо це потреба часу, на наш погляд, повинне пройти етапи створення системи і відпрацювання змісту діяльності та структури, перш ніж перейти до оптимального режиму роботи системи.

У свою чергу, кожний з етапів передбачає певні труднощі та ступені, які необхідно подолати для успішного самоврядування.

II. Перший етап, на нашу думку, має проходити за таким планом:

1. Створення ініціативної групи для підготовки пакету документів щодо самоврядування та створення проекту всієї структури майбутнього самоврядування.

2. Всебічне ознайомлення учнівської та педагогічної громади навчального закладу з проектами відповідних документів та структурою самоврядування.

3. Прийняття всім колективом навчального закладу розробленої системи самоврядування та Конституції закладу як основи своєї життєдіяльності.

4. Демократичне проведення передвиборчої кампанії за планом, у який ми рекомендуємо,

окрім передвиборчих програм, біографій та реклами претендентів з числа учнів, обов'язково ввести проведення кандидатами передвиборчого діла, яке принесе користь навчальному закладу. Підсумки проведення передвиборчої кампанії, виконання передвиборчих обіцянок необхідно підвести на останній зустрічі кандидатів з виборцями напередодні дня виборів — завершальній прес-конференції.

5. Вибори органів учнівського самоврядування.

III. Удосконалення системи самоврядування може проходити досить тривалий час — декілька років. Це закономірний процес. За цей час структура самоврядування може значно змінитися. Створюються нові гілки самоврядування, виникають нові форми та методи роботи, устанавлюються зв'язки з громадськими організаціями. Учнівське життя підіймається на якісно новий рівень — воно стає більш насиченим, яскравим. Розширюється коло взаємодії учнів і педагогів закладу з громадськістю, що сприяє успішній соціальній адаптації дитини.

IV. Самоврядування є потужним двигуном створення інноваційних технологій завдяки співдружності повної ідеями молоді та досвідченого старшого покоління.

Педагогічний та учнівський колектив Економічного ліцею постійно знаходиться у творчому пошуку, адже всі громадяни ліцею прагнуть однієї мети — виховання соціально активних, добре освічених, творчих громадян України, які будуть здатні вивести нашу країну на рівень розвинутих країн світу.

Додаток 1

КОНСТИТУЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІЦЕЮ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАКОН ЛІЦЕЙСЬКОГО ЖИТТЯ

Першого лютого 2001 року в Економічному ліцеї відбулася безпрецедентна подія — вселіцейський референдум з нагоди прийняття нового проекту Конституції ліцею. Справа в тому, що в процесі створення та розвитку ліцейського самоврядування стара (перша, 1997 року) конституція дуже багато разів доповнювалася та змінювалася, а тому Парламентом Економічного ліцею було запропоновано розробити новий проект, який би відповідав міжнародним нормам, реаліям та перспективам розвитку ліцейської держави. Ініціативну групу очолював куратор бізнес-центру Парламенту Олег Брюховецький (він переміг на виборах, які відбулися 6 квітня 2001 року і тепер є Президентом Економічного ліцею). Проект було винесено на вселіцейське обговорення. Протягом двох місяців Парламент одержував від груп поправки та доповнення, обговорював їх, відповідав на питання, інформаційно-рекламний центр зробив стенд для візуального білц-обговорення нового проекту Конституції. Результат референдуму — 89% громадян ліцею проголосували «за» прийняття нового проекту. Таким чином, зараз у ліцеї вже діє нова Конституція.

Діюча Конституція Економічного ліцею розроблена у відповідності до Конвенції ООН про права дитини та на підставі Конституції України.

Влада у ліцеї поділяється на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 26, 35, 40). Законодавча влада здійснюється Парламентом ліцею (ст. 26).

Конституційний склад Парламенту — по одному члену від кожної групи ліцею (ст. 27). Статті 28—34 визначають порядок проведення виборів до Парламенту Економічного ліцею, а також спікера Парламенту, організацію їх роботи, порядок припинення дії Парламенту, його права та обов'язки.

Виконавча влада в ліцеї здійснюється Президентом та його Радою (ст. 35). Статті 36—39 визначають порядок виборів громадян ліцею до Ради при Президенті, регулювання процесу виборів Президента та його повноваження.

Судова влада в ліцеї належить Раді Справедливих (ст. 40). Статті 41—44 визначають порядок виборів до Ради Справедливих, його голови та повноваження членів цієї Ради.

Усі органи самоврядування в Економічному ліцеї утворюють єдину чітку систему влади, засновану на демократичних принципах.

Перший розділ — «Основні принципи» — включає визначення Економічного ліцею як парламентської республіки, демократичної організації, яка заснована на принципах поваги до особистості, її волез'явлення та має мету будувати вільне і справедливе суспільство (ст. 1—3), а також визначає основні завдання Економічного ліцею та наявність ліцейської символіки.

Другий розділ Конституції — «Права та обов'язки громадян ліцею» розроблений у відповідності до Конвенції про права дитини, а також Закону України «Про освіту». Стаття 2 Конвенції («Всі права розповсюджуються на всіх дітей без виключення. Держава повинна захищати дитину від будь-яких форм дискримінації та приймати необхідні заходи щодо захисту її прав») знайшла свій відгук у статтях Конституції Економічного ліцею за № 9—11. Статті 4 Конвенції про права дитини («Держава повинна робити все можливе для здійснення прав, що

входять до Конвенції») відповідає стаття 5 Конституції ліцею.

Статті 12 Конвенції відповідають 5, 14 та 16 статті Конституції ліцею. Статті 13 Конвенції відповідають 5, 13 та 14 статті Конституції ліцею.

Статтям 14 та 15 — відповідно 12 та 14 Конституції ліцею.

Статті 17 та 29 Конвенції про права дитини знайшли відображення у 5 та 13 статтях Конституції Економічного ліцею.

Правову реформу в ліцеї ще не закінчено. Діючий Президент Економічного ліцею та парламент, обраний на виборах, що пройшли 6 квітня 2001 року, спрямовують свої зусилля на роботу по вдосконаленню та розвитку системи ліцейського самоврядування та юридичну практику, тобто роботу по створенню законів, яких потребує Конституція Економічного ліцею та ліцейське суспільство.

Додаток 2

КОНСТИТУЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІЦЕЮ

Розділ I. Основні принципи

Стаття 1. Економічний ліцей — демократична організація, яка заснована на принципах поваги до особистості, її волез'явлення та має мету будувати вільне і справедливе суспільство.

Стаття 2. Економічний ліцей — парламентська республіка.

Стаття 3. Економічний ліцей стимулює різноманітність думок та поважає їх, гарантує здійснення прав і свобод, впровадження демократичних принципів в економічному, соціальному і культурному житті ліцею.

Стаття 4. Громадянами ліцейської республіки є учні, вчителі та адміністрація ліцею. Громадянство визнається законом ліцею «Про ліцейське громадянство».

Стаття 5. Основними завданнями Економічного ліцею є:

— максимальне розкриття потенціалу та здібностей ліцейців, а також удосконалення знань учнів;

— гарантія прав і свобод громадянського суспільства;

— захист демократичних принципів, забезпечення та стимулювання участі громадян ліцею у розв'язуванні проблем;

— усунення перешкод економічного та соціального порядку, які обмежують свободу і рівноправність громадян, заважають повному розвитку особистості та ефективній участі всіх ліцейців у політичному, економічному і соціальному житті суспільства.

Стаття 6. Ліцейська республіка має свій Прапор, Герб, Гімн, які встановлюються спеціальним Законом «Про ліцейську символіку».

Стаття 7. Влада в ліцеї поділяється на законодавчу, виконавчу та судову. Порядок здійс-

нення функцій визначається діючою Конституцією, Законами ліцею та його Статутом.

Стаття 8. Конституція ліцею має пряму дію.

Розділ II. Права та обов'язки громадян ліцею

Стаття 9. Всі громадяни ліцею користуються правами та мають обов'язки, передбачені Законом України «Про освіту».

Стаття 10. Рада Справедливих у випадках, передбачених Законом «Про Раду Справедливих», має право обмежити деякі права громадян.

Стаття 11. Кожен громадянин має право на захист Радою Справедливих.

Стаття 12. Походження, стать, мова, місце народження, релігійні, політичні або ідеологічні переконання, майновий або суспільний стан не можуть бути підставою щодо отримання привілей.

Стаття 13. Кожен має право на інформацію, яка не є секретною.

Стаття 14. Громадяни ліцею мають право створювати гуртки, клуби, групи, студії тощо, які не заперечені законом «Про Раду Справедливих».

Стаття 15. Цензура в ліцеї заборонена.

Стаття 16. Громадянин ліцею має право на розвиток і удосконалення своєї особистості, реалізацію своїх здібностей в усіх сферах діяльності ліцею.

Стаття 17. Кожен громадянин ліцею зобов'язаний дотримуватися усіх статей його Конституції.

Стаття 18. Кожен ліцейств зобов'язаний виконувати закони та вимоги органів влади ліцею: адміністрації, членів педагогічної ради, чле-

нів органів ліцейського самоврядування, якщо ці вимоги не заперечують чинному законодавству.

Стаття 19. Громадянин ліцею зобов'язаний берегти майно ліцею.

Стаття 20. Громадянин ліцею шанує Прапор, Гімн, Герб ліцею.

Розділ III. Виборча система

Стаття 21. Всі громадяни ліцею мають право брати участь у політичному житті ліцею, мають активне та пасивне виборче право.

Стаття 22. У ліцеї існує пропорційна виборча система.

Стаття 23. Рада справедливих реєструє всі об'єднання ліцеїстів, починаючи з 1 вересня та закінчуючи 1 березня кожного року, які висувують кандидатури на пост Президента ліцею, членів Парламенту, Ради Справедливих.

Стаття 24. Виборчим правом користується кожний громадянин ліцею.

Стаття 25. Громадянин ліцею може бути членом лише одного об'єднання ліцеїстів. Статус об'єднань ліцеїстів визначає закон ліцею «Про об'єднання ліцеїстів».

Розділ IV. Законодавча влада ліцею

Стаття 26. Законодавча влада в ліцеї здійснюється Парламентом ліцею.

Стаття 27. Конституційний склад Парламенту — по одному члену від кожної групи ліцею, які обираються у кожній групі строком на 1 рік на підставі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом голосування громадян ліцею, що надходять до групи кандидата.

Стаття 28. Член Парламенту вважається обраним, якщо за нього проголосувала більшість громадян ліцею його групи.

Стаття 29. Голова Парламенту обирається на засіданні нового складу Парламенту шляхом таємного голосування.

Стаття 30. Парламент збирається не менше двох разів на місяць.

Стаття 31. Для кращої організації своєї роботи Парламент створює комісії за різними напрямками ліцейського громадського життя.

Стаття 32. Припинення повноважень Парламенту та позачергові вибори до Парламенту проводяться у випадку, якщо це на ліцейському Референдумі пропонує більшість громадян ліцею. Референдум призначається директором за згодою Президента ліцею та пропозицією не менше 1/3 загальної кількості громадян ліцею, яка оформлюється письмово.

Стаття 33. Повноваження Парламенту:

— вносити зміни до Конституції ліцею;

— приймати Закони ліцею;

— припиняти повноваження Президента, якщо за це проголосує 3/4 загальної кількості членів Парламенту ліцею;

— вносити пропозиції до адміністрації ліцею щодо удосконалення навчально-виховного процесу;

— призначати загальноліцейський референдум.

Стаття 34. Всі нормативні акти Парламенту обов'язкові для виконання всіма громадянами ліцею.

Розділ V. Виконавча влада ліцею

Стаття 35. Президент — голова виконавчої влади ліцею.

Стаття 36. Виконавчу владу складає Рада при Президенті ліцею. Членів Ради призначає Президент протягом 10 днів після його виборів.

Стаття 37. Президентом ліцею може бути будь-який ліцеїст.

Стаття 38. Вибори Президента ліцею проходять у першу п'ятницю квітня шляхом рівного, прямого, загального голосування всіх громадян ліцею. Президент ліцею обирається строком на 1 рік.

Стаття 39. Повноваження Президента ліцею: — Президент разом з головою Парламенту ліцею представляє ліцей на різноманітних форумах;

— керує Радою при Президенті; постанови Ради при Президенті обов'язкові для всіх громадян ліцею;

— Президент ліцею керує роботою всіх комісій ліцею, які створюються згідно зі статтею 31 Конституції ліцею.

Розділ VI. Рада Справедливих

Стаття 40. З метою захисту прав громадян ліцею, забезпечення дії Конституції ліцею, гарантії правової системи в ліцеї створюється Рада Справедливих.

Стаття 41. Рада Справедливих складається з 11 громадян ліцею: 3 призначаються Парламентом ліцею, 3 — Президентом, 3 — обирають громадяни ліцею разом з членами Парламенту та Президентом за пропозиційною системою, двоє призначає директор ліцею.

Стаття 42. Рада Справедливих діє 1 рік, починаючи з 11 квітня. Передача повноважень — урочиста подія.

Стаття 43. Голову Ради Справедливих обирають члени старого та нового складу Ради Справедливих 11 квітня кожного року.

Стаття 44. Повноваження Ради Справедливих: — здійснювати контроль щодо захисту прав та свобод громадян ліцею;

— контролювати законність нормативно-правових актів Парламенту та Президента ліцею;

— реєструвати кандидатів під час виборчої кампанії: до Парламенту, на посаду Президента, до Ради Справедливих;

— вирішувати конфлікти, в разі їх появи серед громадян ліцею, якщо є письмове звернення до Ради Справедливих;

— здійснювати вибори Президента ліцею, до Парламенту, до Ради Справедливих та затверджувати результати виборів;

— має право розпустити Парламент ліцею або припинити повноваження Президента ліцею в разі невиконання ним своїх повноважень та призначити перевибори.

Інші повноваження визначаються Законом «Про Раду Справедливих». Виконання рішень Ради Справедливих є обов'язковим для всіх громадян ліцею.

Розділ VII. Заключні положення

Стаття 45. Конституція ліцею вступає в дію з дня її прийняття.

Стаття 46. День прийняття Конституції ліцею є ліцейське свято — День Конституції ліцею.

Розділ VIII. Перехідні положення

Стаття 47. Протягом 3-х місяців після прийняття нової Конституції Парламентом ліцею приймаються конституційні закони «Про ліцейське громадянство», «Про Раду Справедливих», «Про об'єднання ліцеїстів».

О. Г. ВАРШКЕВИЧ,

заступник директора з виховної роботи Економічного ліцею м. Одеси, переможець обласного етапу Всеукраїнського конкурсу на кращу модель учнівського самоврядування.

ЛІДЕР ХХІ СТОЛІТТЯ (за підсумками обласного етапу Всеукраїнського конкурсу на кращу модель учнівського самоврядування)

У 2001 році за наказом Міністерства освіти і науки України вперше проведено Всеукраїнський конкурс на кращу модель учнівського самоврядування в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах.

В обласному етапі конкурсу, який проводився з 15 червня по 25 вересня 2001 року, взяли участь 22 автори та 3 авторські колективи моделей учнівського самоврядування з 13 загальноосвітніх шкіл, 9 шкіл нового типу, 2 позашкільних заклади міста Одеси та Одеської області.

Конкурс показав, що творчо працюють педагогічні колективи, директори навчальних закладів, їх заступники з виховної роботи, педагоги-організатори продовжують пошук, апробацію та створення демократизованого учнівського самоврядування на основі нових педагогічних технологій з урахуванням місцевих традицій та відповідно до вимог Законів України «Про загальну середню освіту» та «Про позашкільну освіту».

У конкурсних роботах представлені описи авторських моделей учнівського самоврядування, методичні рекомендації та практичні поради до них, структурні схеми учнівського самоврядування, програми, положення та інші документи. Автори щедро поділились педагогічними знахідками по впровадженню своєї моделі, яка в умовах роботи школи сприяє успішному формуванню національної свідомості особистості, позитивному саморозвитку, розвитку почуття відповідальності за все, що відбувається в школі, вихованню активної життєвої позиції.

Згідно з рішенням обласної комісії Всеукраїнського конкурсу на кращу модель учнівського самоврядування на заключний етап представлені роботи 12 переможців обласного конкурсу:

1. Олени Гаріївни Варшкевич, заступника директора Економічного ліцею м. Одеси — творча

робота на тему: «Ліцей — парламентська республіка»;

2. Марини Вікторівни Емірової, методиста Березівського Центру дитячої та юнацької творчості та Наталії Володимирівни Бойко, методиста з виховної роботи Березівського районного відділу освіти — творча робота на тему: «Школа дитячого самоврядування “Лідер”» (у співавторстві);

3. Людмили Анатоліївни Єрофієвої, заступника директора з виховної роботи Великодолинської ЗОШ № 3 Овідіопольського району — творча робота на тему: «Самоврядування як засіб гуманізації і демократизації шкільного життя»;

4. Лариси Вікторівни Жеребко, заступника директора з виховної роботи ЗОШ № 105 м. Одеси — творча робота на тему: «Учнівське самоврядування у дитячому об'єднанні “Каравела”»;

5. Алли Василівни Іванченко, директора Біляївської ЗОШ № 2 — творча робота на тему: «Вітрила юності» (з досвіду роботи учнівської організації);

6. Олександра Володимировича Павлова, заступника директора з виховної роботи ЗОШ № 76 м. Одеси — творча робота на тему: «Учнівське самоврядування в шкільному спеціалізованому творчому об'єднанні “Квант”»;

7. Людмили Ярославівни Прокопечко, директора навчально-виховного комплексу ім. В. Чорновола м. Южного — творча робота на тему: «Школа Духовності»;

8. Людмили Гаврилівни Себової, директора загальноосвітньої школи I—III ступенів з ліцейними морськими класами № 24 м. Одеси — творча робота на тему: «З перших шкільних кроків учимо бути творцями свого життя» (самоврядування молодших школярів);

9. Валерія Яковича Тимофєєва, директора Адамівської ЗОШ І—ІІ ступенів Білгород-Дністровського району — творча робота на тему: «Учнівське самоврядування школи козацько-лицарського виховання»;

10. Тетяни Вікторівни Фокіної, заступника директора з виховної роботи ЗОШ № 3 м. Котовська — творча робота на тему: «Самоврядування як засіб формування громадянської та творчої активності учнів»;

11. Наталії Борисівни Черній, заступника директора з виховної роботи Новоселівської ЗОШ Котовського району — творча робота на тему: «Становлення громадянина України»;

12. Вікторії Вікторівни Ягоднікової, заступника директора з виховної роботи спеціалізованої школи І—ІІІ ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов № 50 м. Одеси — творча робота на тему: «Шкільна Учнівська Республіка — крок до демократичного суспільства».

За підсумками обласного етапу конкурсу управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації, Одеським обласним інститутом удосконалення вчителів 27—29 вересня 2001 року проведено обласний методичний збір педагогів та учнівських лідерів «Лідер ХХІ століття», який став своєрідною школою навчання. У програмі збору були проведені:

— методичний фестиваль «Презентація моделей учнівського самоврядування переможців конкурсу»;

— круглий стіл «Шляхи розвитку успішного учнівського самоврядування»;

— програма тренінгів «Лідер ХХІ століття» для педагогів та учнівських лідерів: «Лідер та його особистісне ІМАГО», «Вітрила життя», «Фортеці із піску», «Урок взаємодії мудрості й юності», які проводилися високопрофесійними психологами, такими, як: Ірина Василівна Дубрянська та Олена Рудольфівна Боханова (Центр психології «Оріана»).

Управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації, Одеський ОІУВ, учасники збору висловлюють щире подяку за сприяння в проведенні методичної конференції «Лідер ХХІ століття»:

— Олександр Олексійовичу Белібову, генеральному директору ОО «Осіріон»;

— Володимиру Вікторовичу Коломійцю, президенту науково-виробничого концерну «Сілітон»;

— Ірині Василівні Дубрянській, генеральному директору Центру психології «Оріана».

На кафедрі педагогіки та психології, в науково-методичній лабораторії проблем виховання, фізвиховання, ДПЮ ООІУВ створена картотека творчих робіт учасників конкурсу, готується до випуску методичний збірник «Учнівське самоврядування в сучасній школі».

З роботами переможців обласного етапу Всеукраїнського конкурсу на кращу модель учнівського самоврядування Ви маєте можливість познайомитись на сторінках журналу «Наша школа».

О. І. ЧЕШЕНКО,
методист ООІУВ.

КАКАЯ МУЗЫКА ВАЖНЕЕ? (Сценарий внеклассного мероприятия)

Звучит песня А. Иванова «Замыкая круг».

В е д у щ а я

Вот одна из тех историй,
О которых люди спорят,
И не день, не два, а много лет.

Началась она так просто
Не с ответов, а с вопросов,
На которые ответа нет.

История, которую вы сейчас услышите, началась очень давно. Люди со дня своего рождения, — хотят они того или нет, — начинают слышат звуки. С самых первых дней нашей жизни мы окунаемся в прекрасный мир музыки.

Музыка! Она такая разная, такая изменчивая. Как ее услышать, как понять? Как сделать так, чтобы она была нам нужна?..

Но не торопитесь! Не стоит делать поспешных выводов, они могут оказаться ошибочными. Давайте прислушаемся и подумаем, постараемся осмыслить то, что слышим.

Мой друг! Попробуй музыку услышать,
Испить ее дыхание до дна.
Прислушайся: она живет и дышит,
И пробуждает душу ото сна.

В ней слышатся тревоги и сомненья,
И радость, и надежда, и печаль,
Она — источник сил и вдохновенья -
Зовет меня в неведомую даль.

Не исчезай же, мир прекрасных звуков!
Побудь со мною, музыка моя?
И даже, если у меня нет слуха,
То все равно услышу я тебя!

На сцену выходят Серьезная музыка и Легкая музыка.

Л е г к а я м у з ы к а

— Не могу понять, почему все время ведется спор между нами? Разве и так не ясно, кто важнее: я или она? Ведь все движется вперед: наука, техника, мода. И я постоянно иду в ногу со временем. Поэтому я — Легкая музыка, — всегда буду впереди, и никто не докажет мне, что это не так!

Серьезная музыка

— Легко тебе говорить «движется»! А ты попробуй сделать первый шаг, и серьезный — такой шаг, чтобы, оттолкнувшись от него, все превратилось в бег. И не просто бег, а бег жизни, страсти, любви!

Легкая музыка

— Ну вот, опять учишь меня. А, между прочим, я дарю людям отдых. Слушая меня, они забывают о неприятностях, об усталости, и вообще не думают ни о чем. Вот!

Серьезная музыка

— Возможно, не думать ни о чем для кого-то легко... Но задать вопрос — и услышать ответ, услышать музыку — и увидеть, о чем она рассказывает, и прочитать чужие мысли — вот это здорово!

Легкая музыка

— Ты утверждаешь, что привела в движение развитие музыки. А знаешь ли ты, что современная легкая музыка — это и есть движение? Вот смотри! (исполняется танец под современную музыку). Тут тебе и красота, и страсть!

Серьезная музыка

— Ты говоришь: «движение». Да, но это движение тела. А где же душа?! (Легкая музыка презрительно пожимает плечами). Сейчас ты услышишь движение души! Эта музыка вечная, она не подвластна времени!

Звучит «Токката и Фуга ре минор» Иоганна Себастьяна Баха.

Звучанье Баха снова первоначально,
Его дыханье рвется в высоту.
И мы у этой пленницы органа —
У музыки, у музыки в плену.

То гром грозы, то оклик океана,
То вздох дождя, то колокола стон,
То звук слезы, сорвавшейся неожиданно,
А то ручья веселый перезвон.

Бой хрусталя, биение капли,
Как взлет весны, собора небосвод.
Сама Земля в предчувствии апреля
Сквозь сны и стены Музыку несет.

Легкая музыка

— Да, ты меня заморозила. Это действительно «вечная» музыка. Она глубокая, интересная, но... слишком уж серьезная.

Серьезная музыка

— Да-да, ты не ошиблась. Это действительно я. Серьезная музыка. Вечная музыка, которую сотворил Иоганн Себастьян Бах еще в 1717 году. Как давно это было! Но с позиций вечности это было совсем недавно. Всего лишь один миг отделяет нас от того времени...

Легкая музыка

— Но не забывай, что лишь после своей смерти, через сто лет Бах был признан как величайший композитор. Люди неблагодарны! Они не понимали его музыки.

Серьезная музыка

— Да, понимать музыку и разобраться в ней нелегко и непросто.

Есть в музыке такая неземная,
Как бы не здесь рожденная печаль,
Которую ни скрипка, ни рояль
До основания вычерпать не могут.

И арфы сладкозвучная струна
Или органа трепетные трубы
Для той печали слишком, что ли, грубы,
Для той безмерной скорби неземной.

Но вот они сошлись, соединясь
В могучее сообщество оркестра,
И только палочка всесильного маэстро,
Как перст судьбы, указывает высь.

Туда, туда, где звучные миры,
И нету им числа, и нет предела.
О, этот дирижер, он знает дело.
Он их в такие выси вознесет!

Туда, туда, все выше, все быстрее,
Где звездная неистовствует фуга...
Метет метель. Неистовствует вьюга.
Они уже дрожат. Как их трясет!

Как в шторм девятибалльная волна
В беспамятстве их кружит и мотает,
И капельки всего лишь не хватает,
Чтоб сердце, наконец, разорвалось...

Исполняется «Вальс цветов» из балета П. И. Чайковского «Щелкунчик» (танцуют дети).

Серьезная музыка

— Видишь, это тоже движение. Как сказал незабываемый Чайковский: «Только та музыка может тронуть, потрясти и задеть, которая вылилась из глубин взволнованной души».

Легкая музыка

— Ах! Душа, душа... Но песня — вот что передает все страсти, и не только музыкой, но и словами. У меня есть песня!

Звучит песня из кинофильма «Титаник».

Серьезная музыка

— Но оглянись назад. У песни есть родной брат — романс. И хотя романс пели гораздо раньше, он жив и сейчас. Многие любят романс за его красоту, задушевность.

Любовь иль музыка?.. Ты назови,
Что выбираешь, что в душе таится!
Отдам я предпочтение любви,
Ничто на свете с нею не сравнится.

Ведь ни одной вершины в мире нет,
Которая бы ей не покорилась.

А музыка, любви почувяв свет,
Придет сама, чтоб сдаться ей на милость.

И если выбирать дадут мне вновь,
То музыку я предпочту науке.
О, как мою воспаменяют кровь
Могучие таинственные звуки...

Звучит романс «Утро туманное» (музыка
В. Абаза, стихи И. Тургенева)

Л е г к а я м у з ы к а

— Конечно, романс прекрасен, но как-то ску-
чен он! А люди хотят развлекаться! Нужна ве-
селая и быстрая музыка!

Звучит современная песня.

С е р ь е з н а я м у з ы к а

— Но неужели непонятно, что я...

Л е г к а я м у з ы к а

— Нет, я! Я!

На сцену выходят все исполнители и начина-
ют спорить между собой (пантомима). Внезапно
все «замирают» в самых различных позах.

В е д у щ а я

— «Вот вечный спор!»

Разъединяет, чтоб соединить.
Разъединяет, чтобы каждый углубился
В себя, нашел в себе себя:
Все лучшее. И это лучшее
Слил воедино с лучшим у других.
Разъединяет, чтоб соединить.

Звучит песня А. Иванова «Замыкая круг» в
исполнении всех участников.

При составлении сценария использованы стихи
Э. Печерской, Б. Дубровина, Ю. Левитанского, Р. Гамза-
това, Я. Белинского.

С. П. ОХОТЮК,

старший учитель музыки гимна-
зии № 5 г. Одессы.

Науковці — вчителям

ЗМІСТ І РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ З ФІЗИКИ

1. Зміст і актуальність моніторингових досліджень якості освіти

Реформування системи освіти, що здійснює-
ться останнім часом в Україні, призвело до не-
обхідності введення кількісної та якісної оцін-
ки функціонування системи загальної середньої
освіти. Підвищений інтерес до проблем, пов'я-
заних з оцінюванням якості системи освіти вза-
галі, та системи загальної середньої освіти, зо-
крема, зумовлений причинами, серед яких мож-
на виділити наступні:

— розробка Державного стандарту в кожній
освітній галузі, в тому числі й у галузі загаль-
носередньої освіти, передбачає визначення рів-
ня підготовки учнів і приведення його у від-
повідність до обов'язкових єдиних вимог цього
стандарту;

— створення останнім часом в Україні знач-
ної кількості навчальних закладів нового типу і
різних форм власності призвело до значних від-
мінностей рівня підготовки випускників. Це, у
свою чергу, потребує впровадження процедури
стандартизації якості освіти учнів цих навчаль-
них закладів;

— підвищення мобільності учнів, що зумови-
ло необхідність встановлення відповідності між
рівнями підготовки в різних навчальних зкла-
дах аналогічного типу і профілю;

— залучення українських спеціалістів до
міжнародного ринку праці та прагнення України
посісти гідне місце серед розвинутих держав
світу обумовило необхідність встановлення від-
повідності рівня освіченості випускників україн-
ських навчальних закладів рівню міжнародних
стандартів в галузі освіти;

— в останні роки в нашій державі, як і у
багатьох країнах колишнього СРСР, спостері-
гається різкий спад освітнього рівня, визначе-
ний за даними незалежних досліджень, що про-
водилися ЮНЕСКО та ООН.

Протягом останніх 40 років у багатьох краї-
нах світу систематично проводяться міжнародні
масові моніторингові дослідження різноманіт-
них проблем, що виникають в галузі загальної
середньої освіти, зокрема шкільної успішності.
Ці дослідження проводяться під егідою Інсти-
туту освіти ЮНЕСКО, Міжнародної асоціації
з оцінювання якості освіти (ІАЕА), Міжнарод-
ної асоціації з оцінювання шкільної успішно-
сті (ІЕА), Міжнародного інституту планування
освіти (МІПО), Інституту економічного розвит-
ку при Всесвітньому банку та інших впливових
організацій. Так, наприклад, у 1996 році завер-
шився черговий етап дослідження стану вивчен-
ня математики та природничих наук, у якому
взяли участь понад 50 країн світу. Активну
участь у цьому дослідженні взяли такі країни,
як: Росія, Литва, Чеська республіка, Угорщина.

Одержані результати були надруковані у численних публікаціях TIMSS. Дані дослідження виявилися дуже корисними для країн-учасниць, оскільки вони засвідчили високий рівень підготовленості російських випускників середніх шкіл, які вивчали поглиблений курс фізики, порівняно з їхніми ровесниками з інших країн світу. Росія увійшла до трійки кращих держав.

Зазначені організації діють на правах науково-дослідних незалежних утворень, які за допомогою офіційних державних органів управління освіти проводять свої дослідження. Вони не є контролюючими установами, їх діяльність ґрунтується на принципах гуманістичної спрямованості; вони не мають права втручатися у навчальний процес і змінювати його, розголошувати інформацію стосовно компетентності викладачів, рівня підготовленості окремих учнів.

Такі дослідження дають можливість країнам-учасницям всебічно оцінити ефективність функціонування власних систем освіти, вивчити та оцінити місцеві умови навчання, з'ясувати причини незасвоєння учнями певного навчального матеріалу, обсяг цього матеріалу, доцільність викладання у школі конкретних розділів; співставити одержані результати успішності з міжнародними стандартами в галузі освіти.

Проблема необхідності проведення систематичних масштабних порівнювальних моніторингових досліджень в Україні стає найбільш актуальною сьогодні, в період кардинальних змін у системі освіти, прийняття Державного стандарту загальної середньої освіти, створення різноманітних навчальних програм, альтернативних підручників тощо.

Міжнародний досвід у галузі оцінювання якості освіти свідчить, що здійснення моніторингу з подальшим аналізом та оцінюванням ситуації є єдино можливим способом перевірки рівня підготовленості випускників навчальних закладів; наскільки зміст освіти відповідає сучасним вимогам суспільства та рівню міжнародних стандартів у галузі освіти; які тенденції спостерігаються у зміні якості підготовленості учнів; які чинники впливають на якість навчання та освіченість молоді; яким чином можна покращити негативні явища; які зміни доцільно внести до освітніх стандартів обов'язкових знань, умінь і навичок учнів, виходячи з результатів проведеного аналізу рівня їх підготовленості та запитів суспільства.

У більшості країн світу одним із показників ефективності функціонування системи загальної середньої освіти є якість навчальних досягнень учнів. Можливість достовірного та об'єктивного її оцінювання нерозривно пов'язана із створенням національної системи моніторингу якості загальноосвітньої підготовки.

Оскільки якість освіти залежить від дуже великої кількості параметрів, а саме: рівня кваліфікації учителів, матеріального оснащення, наявності якісних навчальних посібників, соціально-економічних умов життя вчителів, шко-

лярів, їх родин, характеру соціального замовлення та рівень підготовки молоді й багатьох інших показників, визначення яких іноді взагалі неможливе, то особливого значення у моніторингових дослідженнях набуває проблема виявлення факторів, що впливають на рівень засвоєння учнями навчального матеріалу, встановлення взаємозв'язку між ними. Все це дозволяє в цілому покращити результати навчання, незважаючи на те, що вони носять орієнтовний характер.

У всесвітній практиці шкільної освіти предметом моніторингу стають різноманітні компоненти системи освіти: зміст освіти, цілі, навчально-виховний процес у цілому та його результати, засоби, що використовуються для досягнення основної мети навчання і виховання, ефективність окремих навчальних технологій, діяльність закладів освіти тощо. У багатьох країнах світу найчастіше основним предметом досліджень виступають результати навчання, які задаються в освітніх стандартах цих держав у вигляді вимог до знань, умінь і навичок учнів. Основне призначення системи оцінки якості виконання обов'язкових вимог освітнього стандарту полягає у виявленні того, як оволодів кожен учень конкретними елементами знань і практичними навичками, що зафіксовані у стандарті.

Розробка і впровадження в систему освіти стандартів не є одноразовим актом. Необхідна постійна кропітка робота, спрямована на створення і удосконалення спеціального стандартизованого вимірювального інструментарію, визначення і накопичення статистичних орієнтирів якості навчання у різних регіонах, навчальних закладах, для окремих груп учнів з метою прогнозування динаміки і основних тенденцій розвитку системи освіти як на рівні окремого регіону, так і на державному рівні.

Моніторинг якості загальноосвітньої підготовленості може здійснюватися на різних рівнях: загальнодержавному (національному), регіональному, муніципальному та інституціональному (рівні окремого навчального закладу). Проведення моніторингових досліджень на державному рівні дозволяє визначити стан освіти на даному етапі, раціональність певних педагогічних засобів, що використовуються, міру їх відповідності поставленим цілям. Результати моніторингових досліджень на місцевому та внутрішньошкільному рівнях дають можливість організувати роботу, спрямовану на підвищення кваліфікації вчителів та керівників з питань здійснення контролю за якістю освіти; проаналізувати наявні тенденції в їх змінах та відповідним чином побудувати освітянську політику; визначити рейтинг певного конкретного навчального закладу.

Таким чином, оцінка якості підготовленості учнів загальноосвітніх навчальних закладів різних типів на всіх етапах і ступенях навчання є невід'ємною складовою системи управління загальною середньою освітою в Україні на всіх,

без винятку, рівнях, оскільки передбачається, що одержані дані можуть бути використані органами управління для прийняття виважених рішень, спрямованих на поліпшення загальної ситуації, визначення найбільш раціональних шляхів удосконалення роботи як окремого навчального закладу, так і системи освіти в цілому.

Проведення моніторингових досліджень для здійснення управління якістю освіти передбачає:

— розробку системи підсумкової (а на внутрішньошкільному та муніципальному рівнях — поточної) діагностики ходу та результатів навчально-виховного процесу на кожному рівні та ступені навчання: у початковій, середній і старшій школах;

— організацію відповідної корекційної методичної роботи, спрямованої на усунення виявлених недоліків;

— організацію системи збору даних, обробки, аналізу та інтерпретації одержаної інформації, прийняття відповідних управлінських рішень;

— регулярне співвіднесення досягнутого школярами рівня загальноосвітньої підготовки з навчальними досягненнями учнів інших регіонів, областей, шкіл, а на рівні міждержавного моніторингу — країн.

Проведення моніторингових вимірювань якості та рівня підготовки учнів має за мету, перш за все, допомогти навчальним закладам виявити і ліквідувати прогалини у знаннях учнів. Але надійний моніторинг неможливий без створення спеціальних стандартизованих інструментальних засобів вимірювання рівня підготовленості учнів (діагностичних контрольних робіт, тестів, анкет), відповідного науково-методичного забезпечення в усіх освітніх галузях (методик проведення діагностики, збору і обробки даних). В останні роки при науково-методичному центрі (НМЦ) середньої освіти здійснюється робота по створенню необхідних засобів вимірювання якості загальноосвітньої підготовки учнів на різних рівнях і етапах навчання. Застосування таких вимірників дає можливість порівняти одержані результати з результатами інших вибірок учнів, з іншими районами, областями, країнами, національними та міжнародними освітніми стандартами. Крім того, участь шкіл у моніторингових дослідженнях є корисним для самого навчального закладу. Результати виконання учнями діагностичних контрольних робіт можуть бути використані вчителем для організації у відповідному класі корекційної роботи по «підтягуванню» до обов'язкового рівня знань невстигаючих учнів. Оскільки аналіз цих робіт здійснюється поелементно та поопераційно, або за певними видами навчальної діяльності, то вчитель має повну інформацію про те, що саме не знає учень. Участь у моніторингових дослідженнях може допомогти також і в роботі завуча для здійснення внутрішньошкільного зрізу знань, аналізу роботи конкретного вчителя, а також у роботі з батьками.

Висловлюємо щиру подяку працівникам Одеського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, керівникам і методистам міських, районних відділів освіти, вчителям, які взяли активну участь у проведенні апробації і широкому обговоренні вимірників та відповідної методики моніторингового дослідження.

Мета моніторингового дослідження

У квітні 1999 року в Одеській області відділом моніторингу якості загальноосвітньої підготовки Науково-методичного центру середньої освіти було проведено дослідження якості загальноосвітньої підготовки з фізики. Основна мета цього дослідження:

— визначення якості засвоєння учнями 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів навчального матеріалу з фізики та встановлення її відповідності вимогам обов'язкового рівня навчання, що містить проект Державного стандарту загальної середньої освіти з фізики;

— виявлення факторів, які б суттєво впливали на результативність навчання;

— адаптація запропонованих діагностичних комплексних контрольних робіт (ККР) і методики перевірки результатів їх виконання до умов школи;

— з'ясування валідності, складності ККР.

Завдання моніторингового дослідження

Основні завдання, що пропонувалися в ході даного дослідження:

1) визначення якості засвоєння обов'язкових результатів навчання з курсу механіки учнями 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів;

2) визначення залишкових знань, умінь і навичок (за навчальним матеріалом 8 класу);

3) проведення порівняльного аналізу та встановлення відповідності досягнутого учнями рівня засвоєння обов'язкових результатів навчання вимогам діючої програми з фізики для загальноосвітніх навчальних закладів та проекту Державного стандарту загальної середньої освіти з фізики;

4) визначення якості сформованості в учнів певних видів навчальної діяльності;

5) з'ясування можливих причин низьких результатів навчання учнів;

6) здійснення адаптації діагностичних ККР та методики їх проведення до умов школи; розробка шляхів їх подальшого вдосконалення.

Методика проведення моніторингового дослідження

До моніторингового дослідження залучалися лише школи і класи загальноосвітньої орієнтації з однаковою кількістю годин на тиждень; навчання здійснювалося за одним підручником.

З метою забезпечення однакових умов для всіх учасників моніторингу дослідження проводилось у присутності координаторів — представників Науково-методичного центру середньої освіти та Міністерства освіти і науки України; були складені інструктивні матеріали та запропоновані єдині вимоги щодо оцінювання результатів виконання діагностичних ККР.

Вибір шкіл, у яких проходило дослідження, достатньо репрезентативний для апробації вимірників, оскільки школи знаходилися в різних районах області (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Чисельність респондентів	
Код території	Кількість респондентів
Велике місто	140
Мале місто	398
Сільська місцевість	42
Загальна кількість	580

Особливостями даного дослідження було те, що воно проводилося за допомогою єдиного для всіх учнів інструментарію (пропонувались однакові завдання, які передбачали стандартну процедуру поелементного та поопераційного аналізу результатів їх виконання), спрямованого на перевірку якості сформованості таких видів діяльності:

— знання теоретичного матеріалу (формул, означень, одиниць вимірювання фізичних величин);

— сформованість певних навичок графічної діяльності;

— використання стандартних процедур та алгоритмів розв'язування типових задач;

— виконання алгебраїчних перетворень;

— сформованість логічного мислення: аналіз перебігу фізичних процесів, пояснення залежностей фізичних величин, порівняння результатів розв'язання задач з їх даними або певними науковими фактами та здоровим глуздом, обґрунтування способу розв'язування задач тощо.

Вважалося, що застосування такого підходу до перевірки результатів написання ККР максимально зменшить суб'єктивізм в оцінюванні, а одержані дані можна буде використати для виявлення конкретних елементів навчального матеріалу, які викликають в учнів максимальні труднощі, та з'ясувати можливі причини незасвоєння школярами конкретних видів діяльності шляхом зіставлення у подальшому аналізі результатів виконання ККР з різних дисциплін.

Висновки щодо якості сформованості певного виду навчальної діяльності здійснювалися експертом на підставі підсумовуючого узагальненого аналізу окремих елементарних знань і умінь учнів та з'ясування найбільш вірогідних причин незасвоєння школярами конкретних видів діяльності.

Одержані дані моніторингового обстеження доцільно використати як додаткову інформацію про стан підготовки учнів шкіл області з фізики

для організації на місцях відповідної корекційної роботи, спрямованої на зменшення впливу встановлених негативних факторів та ліквідацію виявлених прогалин у знаннях школярів.

2. Дослідження якості засвоєння змісту фізики за курс основної школи

Загальна характеристика діагностичних контрольних робіт

Комплект запропонованих діагностичних комплексних контрольних робіт (ККР) з фізики складався з кількох типів багатоваріантних робіт, що надавало можливість індивідуалізувати роботу учнів. У результаті аналізу змісту програми з фізики для 7—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів було виокремлено п'ять розділів, на вивчення яких витрачається майже 80% навчального часу, що припадає на курс фізики основної школи.

До складу кожної контрольної роботи входило чотири задачі по одній з таких розділів: «Основи кінематики» — завдання № 1, «Основи динаміки» (у деяких варіантах «Закопи збереження») — завдання № 2, «Електричні явища» — завдання № 3, «Теплові явища» — завдання № 4.

У зв'язку з тим, що запропоновані ККР проводилися у 9 класі, половина завдань у кожній роботі була присвячена питанням з курсу механіки, оскільки цей матеріал є провідним в цьому курсі, складає основу класичної механіки та формує світогляд учнів. Інші завдання призначалися для визначення якості засвоєння залишкових знань школярами, тому що охоплювали матеріал 8 класу.

Відповідні задачі в різних типах контрольних робіт відрізнялися способом подання умови (текстова, графічна, задача-малюнок), а також переліком обов'язкових знань, умінь і навичок, які відносились до перевірки.

Методика перевірки діагностичних контрольних робіт

Загальновідомо, що у міжнародних моніторингових дослідженнях з оцінювання якості навчальних досягнень учнів найбільш поширеним засобом перевірки якості засвоєння певного навчального матеріалу є закриті тестові завдання. Але останнім часом фахівці в галузі педагогічних вимірювань прийшли до висновку про необхідність більш широкого використання вимірників, які побудовані у формі тестів з вільною відповіддю. Це рішення пояснюється тим, що звичайний тест не дає можливості перевірити велику кількість досить важливих умінь (проаналізувати одержаний результат, пояснити певне явище, побудувати графіки залежностей фізичних величин тощо).

Застосування у порівняльних моніторингових дослідженнях тестів з відкритою формою від-

повіді ускладнюється необхідністю стандартизації процедури перевірки результатів виконання таких завдань.

Застосований підхід до створення вимірників якості засвоєння змісту курсу з фізики ґрунтувався на використанні поелементного та поопераційного аналізу одержаних результатів, який передбачав попереднє чітке визначення конкретних показників і критеріїв оцінювання.

Максимальна кількість балів, що міг набрати кожен учень за виконання всієї контрольної роботи, складала 40 балів. При аналізі результатів написання цих робіт пропонувалося інтерпретувати набрані учнями бали таким чином:

0—19 балів — недостатній рівень володіння матеріалом, що приблизно трактується як оцінка «2»;

20—30 балів — низький рівень володіння уміннями і навичками, що окреслені вимогами діючої програми з фізики та проектом Державного стандарту загальної середньої освіти;

31—35 балів — середній рівень володіння, який, в принципі, достатній для того, щоб учень самостійно міг удосконалювати уміння та формувати навчальні навички;

36—40 балів — високий рівень володіння обов'язковими знаннями, уміннями й навичками, які перелічені у вимогах навчальної програми з фізики та проекті Державного стандарту загальної середньої освіти.

Результати виконання діагностичних ККР учнями вибірки було порівняно з експертними оцінками успішності цих учнів у 8 та 9 класах (оцінки за минулий навчальний рік і III

Таблиця 2.1

Порівняння результатів моніторингу з експертною оцінкою успішності учнів

Код території	Всього учнів	Кількість учнів, які мають оцінки				Середній бал \bar{X}	$K_{\text{усп.}}$, %	$K_{\text{якості}}$, %	
		«5» (36—40 б.)	«4» (31—35 б.)	«3» (20—30 б.)	«2» (0—19 б.)				
Велике місто	140	8 клас	21	59	60	0	3,72	100	65,48
		відсотки	15,0	42,14	42,86	0			
		9 клас	22	52	60	6	3,64	95,7	52,9
		відсотки	15,7	37,1	42,9	4,3			
		Результати ККР	18	31	59	32	25,49	77,14	35,0
		відсотки	12,86	22,14	42,14	22,86			
Мале місто	398	8 клас	58	147	193	0	3,66	100	51,50
		відсотки	14,57	36,93	48,50	0			
		9 клас	49	133	205	11	3,50	97,24	45,73
		відсотки	12,31	33,42	51,51	2,76			
		Результати ККР	28	56	158	156	23,08	60,81	21,11
		відсотки	7,04	14,07	39,70	39,19			
Сільська місцевість	42	8 клас	6	16	20	0	3,67	100	52,39
		відсотки	14,29	38,10	47,61	0			
		9 клас	2	13	27	0	3,50	100	35,71
		відсотки	4,76	30,95	64,29	0			
		Результати ККР	2	9	17	14	22,83	66,67	26,19
		відсотки	4,76	21,43	40,48	33,33			
Загальна (область)	580	8 клас	85	222	273	0	3,68	100	56,61
		відсотки	14,62	38,28	47,07	0			
		9 клас	73	198	292	17	3,56	97,07	46,72
		відсотки	12,59	34,13	50,34	2,93			
		Результати ККР	48	96	234	202	23,65	65,17	24,83
		відсотки	8,28	16,55	40,34	34,83			

чверть поточного). Зведені результати подано у табл. 2.1. Аналіз результатів проведеного моніторингового дослідження якості засвоєння змісту фізики за курс основної школи показав не ефективність орієнтації на шкільні оцінки при вивченні стану загальноосвітньої підготовки учнів, оскільки спостерігалось значне розходження у рівнях навчальних досягнень школярів, зафіксованих традиційними засобами (оцінками 5-ти бальної системи) поточного та підсумкового контролю і діагностичним інструментарієм.

Аналіз результатів виконання діагностичних контрольних робіт

Результати порівняльного аналізу якості сформованості знань, умінь і навичок учнів з кожного розділу наведено в табл. 2.2—2.6.

З розділу «**Основи кінематики**» учням були запропоновані задачі такого типу:

1. Рух моторного човна описується рівнянням $x = -3 - 4t + 0,5t^2$.

а) Охарактеризуйте рух цього тіла (визначте

його початкові координати та швидкість, знайдіть прискорення).

б) Напишіть рівняння швидкості тіла та побудуйте графік залежності швидкості від часу.

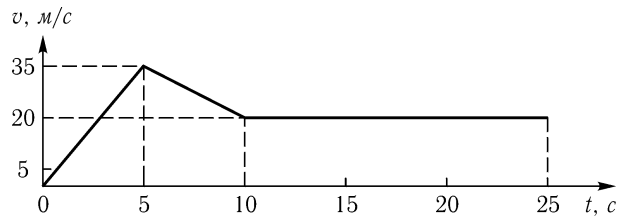
в) Знайдіть переміщення, яке здійснив човен за проміжок часу від 3 до 15 с.

2. На малюнку зображено графік залежності швидкості мотоцикла від часу.

а) Визначте характер руху мотоцикла на кожній ділянці та запишіть для них рівняння руху (залежності координати мотоцикла від часу).

б) Побудуйте графік залежності прискорення від часу для перших $t_1 = 10$ с.

в) За графіком швидкості знайдіть шлях, який пройшло тіло за перші $t_1 = 5$ с.

Таблиця 2.2

Зведена таблиця якості сформованості знань, умінь і навичок учнів з розділу «Основи кінематики»

Знання та вміння	Коефіцієнт сформованості знань і умінь K, % (по регіонах)			Складність вміння (по області)	Кількість учнів, що набрали максимальну кількість балів (по області)	
	Велике місто	Мале місто	Сума		T	m
1. Володіють поняттям «прискорення» і записують формулу для його визначення	66,99	43,23	51,71	1,96	229	52,5
2. Уміють обчислювати прискорення	58,06	39,84	48,33	2,07	58	48,3
3. Володіють поняттям «доцентрове прискорення» та записують формулу	55,56	39,68	47,88	2,09	79	48,0
4. Володіють поняттям «переміщення» (або «шлях») і записують формулу для визначення його модуля при рівноприскореному русі $S = v_0t + at^2/2$	59,70	54,52	55,95	1,76	163	55,8
5. Уміють обчислювати переміщення (або шлях) тіла за формулою переміщення (шляху) або за графіком швидкості руху	42,29	28,86	32,28	5,0	87	20,0
6. Знають математичний запис закону руху тіла	52,38	62,10	56,65	1,9	179	56,7
7. Уміють визначати основні кінематичні характеристики руху за рівнянням руху тіла	61,11	66,94	63,95	1,56	110	64,0
8. Знають математичний запис залежності координат тіла від часу для руху під дією сили тяжіння	43,28	42,36	42,34	2,36	47	42,3
9. Уміють записувати рівняння руху тіла в проекціях на координатні вісі	29,73	36,26	35,14	4,1	27	18,8
10. Знають графічну інтерпретацію переміщення тіла при рівноприскореному русі	27,78	41,38	34,03	3,0	49	34,0
11. Знають рівняння швидкості тіла при рівноприскореному русі ($v = v_0 + at$)	68,66	58,87	60,14	1,7	180	61,6
12. Уміють записувати рівняння швидкості тіла для конкретного руху	65,68	46,23	55,00	2,2	54	45,0
13. Уміють будувати графік швидкості тіла за рівнянням швидкості	51,49	39,16	43,23	3,9	31	25,8
14. Уміють записувати рівняння швидкості за рівнянням руху тіла (для рівноприскореного руху)	66,67	49,19	57,56	1,8	95	57,8
15. Уміють будувати графік залежності прискорення від часу	38,89	29,36	33,61	5,5	26	18,0
16. Уміють за графіком швидкості визначати прискорення, з яким рухається тіло	58,33	37,90	43,75	2,3	63	43,8
17. Уміють за графіком швидкості записувати рівняння руху тіла	29,17	25,15	26,39	5,3	27	18,8
18. Уміють читати графік залежності кінематичної величини від часу	69,44	39,52	59,03	1,7	85	59,0

Наведені дані результатів дають можливість стверджувати, що більшість учнів в основному відтворюють набуті знання на репродуктивному рівні. Так, школярі можуть відтворити ту чи іншу формулу (швидкості при рівноприскореному русі — 60,1%, рівняння руху, прискорення — 51,7%, переміщення — 56%), але не вміють застосувати їх при розв'язуванні задач. Наприклад, знають рівняння руху — 56,7%, але не можуть записати рівняння руху цього тіла в проекціях на координатні вісі або розрахувати здійснене переміщення — 32,3%.

Слід відзначити, що поруч з цими даними найкращі результати учні показали при визначенні (за рівнянням руху) кінематичних характеристик рівноприскореного руху (64%). Найбільш складними для учнів виявилися завдання щодо побудови графіків залежності прискорення від часу (його складність для учнів склала 5,5, повністю виконали це завдання лише 18% учнів вибірки), запису рівняння руху тіла за графіком його швидкості (складність 5,3, виконали це завдання лише 26,4% учнів) та обчислення переміщення (шляху) за графіком швидкості тіла (складність 5, виконали 32,3%).

Таким чином, особливу увагу вчителі повинні звернути на ті завдання, що потребують вмінь за графіком швидкості записувати рівняння руху тіла; будувати графік залежності прискорення від часу; обчислювати переміщення (або шлях) тіла за формулою переміщення (шляху) або за графіком швидкості руху; будувати графік швидкості тіла за рівнянням швидкості, оскільки повністю правильно ці завдання ви-

конали лише 18—20% від загальної кількості учнів.

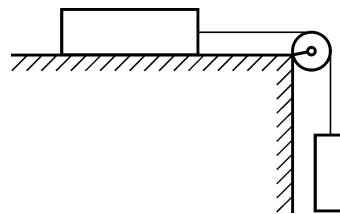
З розділу «**Основи динаміки**» учням пропонувалися задачі такого типу:

1. Куля масою $m = 4$ кг, що прив'язана до мотузки довжиною $l = 0,5$ м, обертається у вертикальній площині. Мотузка розривається при силі натягу $F_n = 90$ Н. З якою швидкістю можна обертати кулю, щоб мотузка не обірвалася? Зробіть малюнок.

2. Куля масою $m = 5$ г, що летить горизонтально зі швидкістю $v_1 = 300$ м/с, пробиває дерев'яну стіну товщиною $l = 10$ см і зменшує свою швидкість до $v_2 = 100$ м/с. Чому дорівнює сила опору, що виникає при цьому?

3. Санки масою $m = 15$ кг тягнуть з прискоренням $a = 2$ м/с² по горизонтальній дорозі. До саней прикладена сила $F = 28$ Н під кутом $\alpha = 45^\circ$ до горизонту. Знайдіть коефіцієнт тертя саней. Зробіть малюнок.

4. Два бруски однакової маси зв'язані легкою нерозтяжною ниткою, перекинutoю через

нерухомий блок. Коефіцієнт тертя бруска по поверхні $\mu = 0,2$. З яким прискоренням рухається система тіл?

Таблиця 2.3

Зведена таблиця якості сформованості знань, умінь і навичок учнів з розділу «Основи динаміки»

Знання та вміння	Коефіцієнт сформованості знань і умінь K , % (по регіонах)			Складність вміння (по області)	Кількість учнів, що набрали максимальну кількість балів (по області)	
	Велике місто	Мале місто	Сума		T	m
1. Знають математичний запис другого закону Ньютона	45,87	52,57	50,00	2	231	51,0
2. Уміють записувати другий закон Ньютона у проекціях на координатній вісі	36,85	32,33	34,08 (12,5—43,0)	5,3	98	21,6
3. Володіють поняттям «сила тертя» та використовують формулу $F_{\text{тер. max}} = \mu \cdot N$	56,34	49,48	52,43 (43,8—61,1)	1, 97	151	52,4
4. Уміють вибирати систему відліку для аналізу руху тіла	39,45	41,09	40,42	2,6	180	39,7
5. Уміють графічно зображати сили та їх проекції у вибраній системі відліку	46,79	47,00	46,56 (39,5—58,3)	2,2	210	46,4
6. Володіють поняттям «кінетична» і «потенціальна» енергія та записують формули для їх визначення	56,46	42,84	44,96	3,1	38	31,7
7. Знають закон збереження енергії та вміють застосувати його для пояснення енергетичних перетворень в механічних процесах	58,06	40,12	42,86	2,3	51	42,9
8. Уміють аналізувати зміни та пояснювати енергетичні перетворення в механічних процесах	49,46	33,71	35,29	5,4	22	18,3

У процесі розв'язування задач на динаміку спостерігалася аналогічна картина: практичні навички продемонструвала приблизно третина всіх учнів (36%). Одним з найбільш важких для школярів виявилось завдання, що передбачало проведення аналізу енергетичних перетворень та змін енергії у теплових процесах. З таким завданням справилася тільки 18,3% учнів, а складність цього завдання була максимальною — 5,5. Не дивлячись на те, що рівняння другого закону Ньютона знає половина учнів, використати його для запису рівняння цього закону в проєкціях на координатні вісі змогли лише 34,08% школярів. Слід також відзначити велике розходження в результативності цього вміння: граничні значення коефіцієнту сформованості його у різних школах області коливалися від 12,5% до майже 46%.

Особливої уваги потребують формування вмінь № 4 та 5 (див. табл. 2.2). Слід відзначити і той факт, що при виконанні цих завдань учні не завжди здійснюють всі передбачені методикою розв'язування задач дії і процедури. Наприклад, не роблять малюнка до задач, не вказують на ньому напрямків діючих сил, неправильно позначають та креслять проєкції сил (поняття перпендикуляру до прямої, тригонометричних функцій тощо). Також спостерігалась досить значна розбіжність у значеннях коефіцієнту сформованості вміння «Графічно позначити сили та їх проєкції у вибраній системі відліку на координатних осях» — від 39,5 до 58,3%.

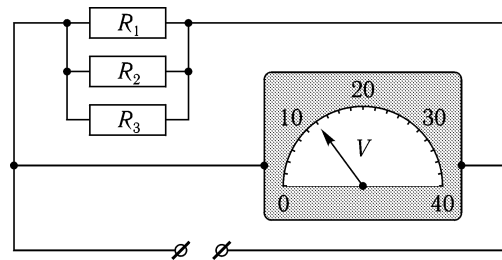
Третє завдання контрольних робіт містило приблизно такі задачі:

1. Дві лампи, опори яких $R_1 = 10 \text{ Ом}$ та $R_2 = 25 \text{ Ом}$, з'єднані послідовно і ввімкнені в коло з напругою $U = 100 \text{ В}$.

- Накресліть схему електричного кола.
- Визначте загальний опір ділянки кола.

в) У колі якої лампи та в скільки разів електричний струм виконає більшу роботу за 1 с? Відповідь поясніть.

2. Три резистори опорами $R_1 = 10 \text{ Ом}$, $R_2 = 2 \text{ Ом}$ та $R_3 = 8 \text{ Ом}$ з'єднані паралельно і підключені до джерела напруги.

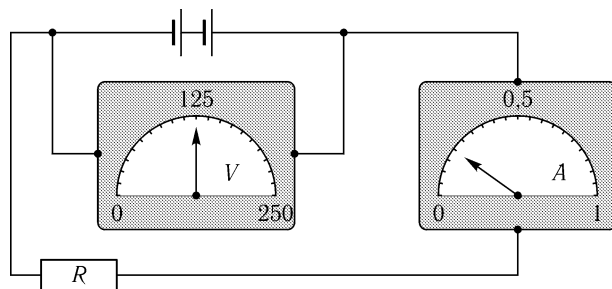
- Обчисліть загальний опір кола.
- Знайдіть силу струму, що протікає через резистор R_1 .

в) Який із резисторів споживає більшу потужність?

3. Для виготовлення резистора учень використав нікеліновий дріт товщиною $S = 0,5 \text{ мм}^2$. Питомий опір нікеліну $\rho = 0,4 \text{ Ом} \cdot \text{мм}^2/\text{м}$.

а) Визначте опір резистора (опором з'єднувальних провідників знехтувати).

б) Якої довжини дріт використали для виготовлення резистора?

Таблиця 2.4

Зведена таблиця якості сформованості знань, умінь і навичок учнів з розділу «Електричні явища»

Знання та вміння	Коефіцієнт сформованості знань і умінь K , % (по регіонах)			Складність вміння (по області)	Кількість учнів, що набрали максимальну кількість балів (по області)	
	Велике місто	Мале місто	Сума		T	t
1	2	3	4	5	6	7
1. Знають умовні позначення елементів електричного кола та електровимірювальних приладів	76,15	62,56	65,50 (46,5—72,9)	1,7	289	62,8
2. Уміють знімати показання електровимірювальних приладів	74,63	49,32	55,16 (47,9—62,5)	1,9	144	54,5
3. Уміють читати найпростіші електричні схеми	59,70	55,48	56,56	1,8	149	56,4
4. Уміють креслити схему електричного кола	64,08	57,13	59,45	2,3	137	43,4
5. Знають формулу залежності опору провідника від матеріалу та геометричних розмірів ($R = \rho \cdot l/S$)	75,00	61,85	66,67	1,5	96	66,7
6. Знають формулу розрахунку загального опору при послідовному (або паралельному) з'єднанні резисторів	73,08	59,71	62,96	1,86	235	53,9

1	2	3	4	5	6	7
8. Знають закон Ома для ділянки кола	70,0	64,67	67,14	1,5	391	67,4
9. Знають закономірності послідовного та паралельного з'єднання провідників	97,22	69,84	74,42	1,3	128	74,4
10. Уміють застосовувати закон Ома та закономірності послідовного і паралельного з'єднання провідників для визначення невідомих характеристик електричного кола (напруги на ділянці кола, її опору тощо)	63,97	48,76	53,82	2,3	181	44,4
11. Володіють поняттям «робота» (або «потужність») електричного кола та записують формулу для її розрахунку $A = I \cdot U \cdot t$ ($Q = I^2 \cdot R \cdot t$)	68,66	44,35	47,53	2,2	144	49,3
12. Уміють аналізувати та пояснювати залежність роботи (або потужності) електричного струму від напруги та сили струму при послідовному (або паралельному) з'єднанні резисторів	37, 31	28, 02	29, 36	5, 9	49	16, 8

Наведені у таблиці дані свідчать про те, що при виконанні завдань, які охоплювали матеріал минулого навчального року, учні продемонстрували значно кращі результати, ніж при розв'язуванні задач з курсу механіки. Проте необхідно відзначити, що спостерігалися досить значні відмінності в якості сформованості в учнів різних класів вибірки деяких знань і умінь. Наприклад, знання учнями умовних позначень елементів електричного кола коливалось від 46,5 до майже 73%. Приблизно така ж картина спостерігалась і при зніманні показань електровимірювальних приладів: від 48 до 62,5%. Не дивлячись на те, що результати вищі, ніж за матеріал курсу механіки, відмічалась аналогічна розбіжність між знаннями і коефіцієнтами сформованості відповідних навичок. Так, учні добре пам'ятають закон Ома (67%), закономірності послідовного і паралельного з'єднання провідників (74,4%), формулу для обчислення опору провідника за його геометричними розмірами (майже 67%), формулу розрахунку загального опору ділянки кола при послідовному і паралельному з'єднанні провідників (близько 63%). Використати ж набуті знання на практиці можуть 54—59% учнів. Найгірше сформовані навички аналітичної діяльності — вміння пояснювати фізичні залежності між величинами, аналізувати умову задачі (29,3%), причому повністю виконали це завдання лише 16,8% учнів.

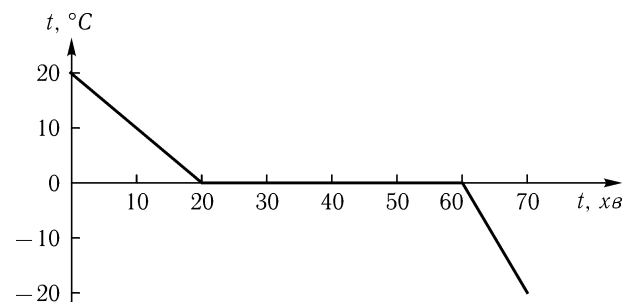
При виконанні запропонованих завдань з даного розділу середня складність їх становить 1,65. Це дозволяє стверджувати, що 45% учнів не лише запам'ятали матеріал 8 класу, але й можуть використати набуті знання на практиці при визначенні конкретних величин або при поясненні суті явищ, які відбуваються.

З розділу «Теплові явища» учням були запропоновані задачі такого типу:

1. Маса води $m = 300$ г. Графік зміни температури речовини з часом подано на малюнку. Питомі теплоємності води $c_1 = 4200$ Дж/(кг °С), льоду $c_2 = 2100$ Дж/(кг °С), питома теплота плавлення $\lambda = 3,4 \cdot 10^5$ Дж/кг.

а) Охарактеризуйте теплові процеси, що зображені на малюнку.

б) На скільки змінилася внутрішня енергія води під час її охолодження? Відповідь поясніть.

2. Яку кількість теплоти необхідно надати градинці масою $m = 5$ г при температурі $t_1 = 0$ °С, щоб вона при ударі об землю повністю розплавилася? Втрати енергії знехтувати. Питома теплоємність води $c = 4200$ Дж/(кг °С), питома теплота плавлення льоду $\lambda = 3,4 \times 10^5$ Дж/кг. Питома теплоємність льоду $c = 2100$ Дж/(кг °С).

3. При загартуванні сталевго клинка масою $m_1 = 3,4$ кг його занурили в посудину з водою, температура якої $t_0 = 10$ °С. Температура клинка при цьому знизилась від $t_1 = 122$ °С до $t_2 = 20$ °С. Питома теплоємність води $c_v = 4200$ Дж/(кг °С), сталі $c_c = 460$ Дж/(кг °С).

а) На скільки змінилася внутрішня енергія сталевго клинка при загартуванні? Відповідь поясніть.

б) Визначте масу води, що знаходилася в посудині.

Порівняно з наведеними вище у табл. 2.4 результатами виконання завдань з розділу «Електричні явища», якість сформованості в учнів умінь і навичок з теми «Теплові явища» дещо гірша і в цілому не перевищує 60%. Володіння поняттями «кількість теплоти» та «внутрішня енергія», знання формул для розрахунку кількості теплоти, яка виділяється або поглинається речовиною в різних теплових процесах, та вміння обчислювати загальну кількість теплоти відбувалося на рівні 51—54,4%. Найбільш важкими для учнів знову виявилися вміння логічного характеру: аналіз та пояснення змін, що відбуваються при енергетичних пере-

Зведена таблиця якості сформованості знань, умінь і навичок учнів з розділу «Теплові явища»

Знання та вміння	Коефіцієнт сформованості знань і умінь K , % (по регіонах)			Складність вміння (по області)	Кількість учнів, що набрали максимальну кількість балів (по області)	
	Велике місто	Мале місто	Сума	T	m	відсотки
1. Володіють поняттями «кількість теплоти», «внутрішня енергія»	53,42	50,76	51,39	1,95	162	51,3
2. Знають формули для підрахунку кількості теплоти, що надається або витрачається при зміні температури тіла, агрегатних станів речовини	58,54	52,41	54,5	2,4	249	42,9
3. Уміють обчислювати загальну кількість теплоти, втрачену або надану системі у теплових процесах	74,19	55,94	59,17	1,7	71	59,2
4. Уміють читати графіки теплових процесів (визначає процес, початкову та кінцеву температуру, характер зміни температури)	55,49	43,02	45,37	2,9	108	34,1
5. Знають закон збереження енергії та використовують його для пояснення енергетичних перетворень у теплових процесах	38,36	35,53	36,81	2,7	106	36,8
6. Уміють встановлювати та пояснювати зв'язок між кількістю теплоти та зміною внутрішньої енергії у теплових процесах	27,03	33,86	31,94	4,5	32	22,2
7. Уміють аналізувати зміни та пояснювати енергетичні перетворення у теплових процесах	25,0	29,68	26,33	12,3	14	8,1
8. Уміють записувати рівняння теплового балансу для теплоізоляованої системи тіл	41,67	21,77	26,04	5,8	25	17,3

твореннях у теплових процесах (28,3%, складність цього вміння виявилася максимальною серед усіх навичок, що досліджувалися у даній контрольній роботі — 12,3; проявили дане вміння повністю лише 8,1%); запис рівняння теп-

лового балансу для теплоізоляованої системи тіл — 26%, а складність цього вміння 5,8) встановлення та пояснення зв'язку між кількістю теплоти та зміною внутрішньої енергії у теплових процесах майже 32%, складність 4,5.

Таблиця 2.6

Зведена таблиця якості сформованості знань, умінь і навичок учнів загальноосвітнього характеру

Знання та вміння	Коефіцієнт сформованості знань і умінь K , % (по регіонах) (сума)	Складність вміння (по області), T	Кількість учнів, що набрали максимальну кількість балів (по області), %
1. Уміють робити короткий запис умови задачі у символах фізичних величин	69,85 (58,0—83,0)	1,5	53,2
2. Уміють аналізувати умову задачі (визначати приховані дані, невідомі величини тощо)	47,92	2,1	48,0
3. Уміють розв'язувати задачу в загальному вигляді	41,67 (31,0—43,0)	2,5	39,6
4. Знають основні одиниці вимірювання фізичних величин	61,6	1,63	57,0
5. Уміють виконувати математичні перетворення формул	52,78	1,9	52,8
6. Уміють виконувати розрахунки за формулою	51,48 (35,0—70,1)	2,1	51,5
7. Уміють порівнювати одержані результати з умовами та робити висновок	33,18	3,3	23,3

Результати, що наведені у табл. 2.5 дозволяють виявити одну з причин того, чому учні не вміють розв'язувати задачі: лише половина дев'ятикласників може здійснювати розрахунки за формулою (вони роблять арифметичні помилки, не вміють користуватися стандартною формою запису числа). Слід звернути увагу й на те, що у деяких школах цей показник значно гірший, і розраховують значення величини за формулою тільки 35% школярів.

Слід відзначити і той факт, що деяка частина учнів не набрала жодного балу за виконання

певного завдання або всієї контрольної роботи. Запропоновані варіанти ККР мали приблизно однакову складність для учнів, про що свідчить кількість учнів, які взагалі не справилися з ККР. Так, загальна кількість школярів, які не виконали завдання № 1 всіх ККР склала 135 осіб (23,28% від загальної кількості учнів вибірки); завдання № 2 — 162 особи (27,9%); завдання № 3 — 102 учня (17,6%) і завдання № 4 — 111 осіб (19,1%).

За всю контрольну роботу одержали 0 балів 21 учень вибірки, що склало 3,62% від їх загальної кількості.

Наведені у зведених табл. 2.2—2.6 результати перевірки виконання комплексних контрольних робіт дозволяють висловити деякі припущення стосовно причин, які пояснюють не дуже високі результати засвоєння змісту курсу фізики учнями 9 класів:

1. Великий обсяг та складність навчального матеріалу 9-го класу порівняно з 8-м класом, про що свідчать коефіцієнти доступності відповідних завдань (табл. 2.2—2.5). Оскільки завдання комплексних контрольних робіт були спрямовані на визначення обов'язкових результатів навчання фізики, то можна стверджувати, що ці результати певним чином відображають доступність для учнів відповідного навчального матеріалу.

Так, показник доступності коливався від 37% до 67%, причому в середньому складав при виконанні завдання з розділу:

- «Основи кінематики» — 44,75%;
- «Основи динаміки» та «Закопи збереження» — 44,25%;
- «Електричні явища» — 56,25%;
- «Теплові явища» — 49,25%.

Таким чином, доступність для учнів навчального матеріалу з механіки 9 класу склала 44,5%, а 8 класу — 52,75%.

Проведений аналіз свідчить про те, що навчальний матеріал 9-го класу значно складніший для засвоєння порівняно з навчальним матеріалом 8-го класу.

При виконанні запропонованих завдань дуже мала кількість учнів демонстрували повне розв'язування задач, тобто виконували всі необхідні процедури і дії. Так, завдання № 1 повністю виконали лише 54 учня (9,31%), завдання № 2 — 63 особи (1%, 86%); завдання № 3 — 79 учнів (13,62%), завдання № 4 — 74 учня (12,76%).

Порівнюючи якість засвоєння навчального матеріалу («Механіка») поточного року навчання і якість залишкових знань і умінь (за результатами виконання задач за 8-й клас) маємо, що повністю виконали завдання за 9-й клас 117 учнів (20,17% від загальної кількості учнів вибірки), а за 8-й клас — 153 учня (26,38%).

Крім того, при навантаженні в середньому 2,5 години на тиждень вчителю не вистачає навчальних годин для формування в учнів на належному рівні навичок розв'язування фізичних задач з механіки.

2. Недостатній рівень підготовки учнів з математики, з одного боку, і надмірне математичне наповнення курсу механіки 9-го класу, з іншого, потребують збільшення навчальних годин на ці предмети та посилення уваги учителів математики на вирішення суто прикладних питань на своїх уроках. Результати виконання ККР виявили (див. табл. 2.2—2.6):

а) недостатній рівень сформованості в учнів елементів логічного та абстрактного мислення: — проведення аналізу умови задачі; — порівняння та співставлення результатів, оцінювання реальності одержаної числової відповіді;

— формування обґрунтованих висновків, пояснень, умовиводів тощо;

— робота з символами фізичних величин; — встановлення залежностей між цими величинами, дослідження результатів у загальному (а не в конкретно-числовому) вигляді;

б) низька якість сформованості навичок графічної діяльності (читання та побудова графіків залежностей фізичних величин, виконання малюнків до задач, знаходження проєкцій векторів на координатні вісі);

в) недостатній рівень сформованості навичок застосування математичного апарату:

— суто математичних операцій (здійснення алгебраїчних перетворень виразів, проведення розрахунків за формулою, нерозуміння стандартної форми запису числа, помилки при округленні чисел, піднесенні до ступеня тощо);

— знань про загальні функціональні залежності величин (пряма і обернена пропорційність, знання рівнянь прямої та параболі, значення змісту коефіцієнтів і вільних членів рівнянь і таке інше).

3. Вимоги, які містяться в переліку обов'язкових результатів навчання у діючій програмі з фізики для загальноосвітніх навчальних закладів і в проєкті Державного стандарту загальної середньої освіти, виявилися дещо завищеними. Це потребує перегляду вимог до мінімально необхідного рівня навчання та визначення тих результатів навчання, які будуть обов'язковими для засвоєння всіма учнями.

Т. О. ЛУКІНА,

канд. пед. наук, Науково-методичний центр середньої освіти Міністерства освіти і науки України.

ДОСВІД УКРАЇНИ З ПИТАННЯ САМОВИЗНАЧЕННЯ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ: РІК 1917

В Україні в II половині XIX і на початку XX століття силами прогресивної української громадськості, зокрема педагогічної, формується національна тенденція в освітній справі, яка прямо залежала від соціально-економічних і по-

літичних змін у суспільстві. Логічним продовженням організованого освітнього руху в Україні була Лютнева революція. Декларативне проголошення Тимчасовим урядом політичних, економічних та соціальних свобод не мало чин-

ності закону, тому демократично настроєні сили України продовжують після Лютневої революції боротьбу за декларовані свободи. Україна так і не одержала самовизначення в галузі освіти: Тимчасовий уряд дає згоду на викладання рідною мовою тільки в народних школах; призначає попечителя Київської шкільної округи; фінансування централізоване [1, с. 7].

Наступний крок Тимчасового уряду — «Декларация прав народів Росії», в якій члени уряду проголосили себе «прибічниками чесного союзу» [2, II, с. 17]. Дана Декларация підтвердила права народів, що входили до цього союзу. Українське ж громадянство, зокрема політично активне, втратило віру у цей союз, що призводить спочатку до незадоволення політикою Тимчасового уряду, потім — невизнання, пізніше — протистояння.

Ще у травні 1917 року на I Всеукраїнському селянському з'їзді йшлося про відношення до Тимчасового уряду. Виступаючий на з'їзді М. Ковалевський (член делегації Центральної Ради до Тимчасового уряду) поділився своїми враженнями від поїздки: «...нас там не почули, або не захотіли почути. Ми їхали з вірою, що революційний уряд торує шлях до спілки вільних народів, а виходить — навпаки» [3, с. 7]. З'їзд приєднався до домагань Центральної Ради, заявлених в її декларації: національно-територіальна автономія для України. Форум висловився за українізацію громадських інституцій: щоб більше «не посилали нам на Україну людей, які труїли б душу народу, топтали своїми брудними чобітьми русифікації — все святе, що було у нас: мову, звичаї» [3, с. 8].

Незадоволення політикою і діяльністю (швидше бездіяльністю) Тимчасового уряду висловлювало також організоване всеросійське учительство. На перших з'їздах Всеросійських учительських спілок освітяни виявили незадоволеність нерішучістю Міністерства, насамперед, у встановленні певного контакту з організованим учительством та громадськими силами і визнали за необхідне утворити при Міністерстві комісію по реформуванню народної освіти в Росії, яка була скликана в Петрограді 17 травня 1917 року [4, с. 131—132]. На першому засіданні Комісії внесено пропозицію про утворення при Міністерстві народної освіти постійної Інституції, яка виробила б загальнодержавний план, основні принципи в сфері народної освіти. Державний комітет висловився за передачу справи народної освіти органам місцевого самоуправління.

П. Мануйлов, якого було призначено міністром народної освіти 4 березня 1917 року [5, арк. 40], встановив поточний контроль над освітньою справою. Так, П. Соковкін, що з березня 1917 року виконував обов'язки попечителя Одеської учбової округи, інформує керівників навчальних закладів про одержану від П. Мануйлова телеграму з вимогою звітувати про хід занять в середніх і вищих навчальних

зкладах [5, арк. 43]. Тривога була не безпідставною: революція внесла дезорганізацію в навчальний процес, учнівська маса, здатна до оцінки подій, брала участь у мітингах та демонстраціях, не поспішала повертатись до шкільних аудиторій. Від себе П. Соковкін додав прохання роз'яснити учнівству, що діяльну любов до батьківщини, такою залишалася Росія, вони можуть виявити лише через гарне навчання, щоб стати гідними і корисними громадянами Росії [5, арк. 37].

Міністр П. Мануйлов не залишив без уваги тих, кого раніше переслідували за релігійні чи політичні переконання. Згідно з його розпорядженням від 10 березня 1917 року за № 1832 учнівство та студентство, «...яке несло покарання з політичних чи релігійних справ повинно прийматися в навчальні заклади без будь-яких перешкод... Під час прийому... відміняється вимога про надання відомостей про політичну благонадійність» [5, арк. 44]. Наказом за № 1926 від 14 березня 1917 року міністр вимагав повернення прав педагогічному персоналу учбових закладів усіх типів відомства Міністерства народної освіти, яких з різних причин (суд, адміністративне, дисциплінарне притягнення) звільнено з роботи за політичні переконання [5, арк. 55].

Міністерські розпорядження здебільшого носили загальнодержавний відтінок.

Дозволи, скасування тих чи інших заборонних законів і розпоряджень часів дореволюційного режиму не могли задовольнити українські культурні сили, очолені Центральною Радою, що продовжували наполягати на повному самовизначенні в галузі освіти. Підготовка вчителів, видання підручників, — все це вимагало коштів, «які в такій, непропорційно великій мірі здобувалися протягом більше ніж століття з України у всеросійську скарбницю» [1, 11].

Архівні матеріали виступають на підтвердження думки про повну матеріальну неспроможність Центральної Ради. Кожне питання, що вимагало практичного вирішення, підкреслювало абсолютну залежність від Тимчасового уряду. У червні 1917 року на Київському губернському з'їзді, де головував М. Грушевський, висловлено лише побажання, «...щоб усі податки державні, що збираються з української людності, з 1 липня 1917 року поступали в Українську Крайову Касу, з якої Російський Тимчасовий уряд, по згоді з Центральною Українською Радою, має черпати кошти на загальнодержавні справи» [6, од. зб. 54, арк. 139]. Побажання залишилось побажанням, а Центральній Раді довелося самій подбати про кошти на організацію культурно-освітньої справи. Ще на засіданні Ради від 11 березня 1917 року, де головував А. Антонович, прийнято рішення про збір коштів на утворення Національного фонду [6, од. зб. 78, ч. 2, арк. 261], а на засіданні Ради від 12 березня 1917 року вирішено сповістити в часописах народ України про справу Національ-

ного фонду [7, с. 41]. Гроші на цей фонд, відповідно до рішення, прийнятого на тому ж засіданні Ради, треба було вносити в Союзбанк на поточний рахунок [8, с. 78].

По всій Україні і за її межі було розіслано підписні листи для збору грошей на реалізацію авангардних програм. Кожний лист підписаний М. Грушевським — їх тисячі. Гроші надходили від різних адресатів: індивідуальні пожертвування від одного до сотень карбованців [6, од. зб. 54, арк. 201—213], від «Просвіт» [6, од. зб. 54, арк. 183], від військових клубів [6, од. зб. 54, арк. 195], від гуртків самопросвіти [6, од. зб. 54, арк. 226], від солдат [6, од. зб. 54, арк. 74], від церковних службовців [6, од. зб. 54, арк. 131]. Коментарі, що додавалися до підписних листів — це ґрунтовна ілюстрація матеріальної забезпеченості різних верств населення, рівня підтримки ідеології Центральної Ради, рівня громадської активності членів суспільства. До Фонду надсилалися як власні заощадження, так і кошти, отримані від проведення спектаклів та інших заходів [6, од. зб. 78, ч. 1, арк. 50]. Військові надсилали до Національного фонду навіть свої медалі [6, од. зб. 61, арк. 138]. На його адресу приходили листи-звинувачення: «Оці гроші зібрані вище писаним громадянином з тарілочкою в театрі, а вписав наче з свого карманчика» [6, од. зб. 70, ч. II, арк. 42].

З метою підтримки освітнього руху в Києві було засновано Товариство «Копійка на рідну школу», яке мало об'єднати український народ до «свідомої і планомірної роботи. Основне завдання — підтримка освітніх стремлень». У § 4 статуту Товариства читаємо: «Зібрані гроші товариство розділяє й віддає українським культурно-просвітницьким інституціям, товариствам, які несуть народові освіту через заснування шкіл, бібліотек, театрів, музеїв, видавництв, бурс, домів дошкільного й позашкільного виховання» [9, с. 172]. Методика збору грошей та їх розподілу визначена у відозві Товариства до українського народу: кожний громадянин зобов'язаний відкладати щодня одну копійку у фонд Товариства. «Це ж... мільйони, які стануть цеголкою під велику будову народної освіти» [9, с. 170], — йдеться у відозві.

На що ж було витрачено ці так важко зібрані гроші? Розподілом займалась Організаційна комісія Центральної Ради. По-перше, радівці відсвяткували День Національного фонду. Заздалегідь було надруковано досить коштовні запрошення, у верхній частині яких було розташоване гасло: «Хай живе вільна Україна!». Значна частина зібраних грошей пішла на виплату заробітної платні апарату. Цим діяльність Фонду обмежилась. В той час до Центральної Ради надходили листи-прохання від громадян, зокрема, учительства: «Дайте хліба, бо ми голодні» [6, од. зб. 70, ч. II, арк. 22].

Так було всі три перших періоди: I (лютий — червень 1917 року). Цього часу Україна перебуває під владою Тимчасового уряду. Змін освіт-

нього ракурсу не відбувається. Активізують свою діяльність суспільні педагогічні організації, що засновані ще до революції. В Україну надходять розпорядження, інструкції, ініційовані центральною владою: Тимчасовим урядом. II період (червень—липень 1917 року) — Україна на шляху до автономії на підставі I-го Універсалу Центральної Ради, який не скасовував влади Тимчасового уряду, але одночасно встановлював українську владу — Генеральний секретаріат, у тому числі й Генеральне секретарство освіти. III період (липень—листопад 1917 року) — часи автономної України. На цей період припадає заснування Генерального секретарства освіти. Відбувається значне піднесення освітнього руху: громадського руху під керівництвом громадських організацій.

Першість серед громадських організацій закріплена за Товариством шкільної освіти, заснованим з ініціативи директора Тетянівської гімназії м. Києва І. Стешенка 6 березня 1917 року [10, № 1, 15]. Його ж на зборах київських учителів-українців обрано головою Всеукраїнського товариства шкільної освіти. Перший параграф статуту Всеукраїнського товариства шкільної освіти визначив мету, завдання і функції даного суспільного утворення на найближчу перспективу: «... ширити серед українського люду освіти через нижчі, середні й вищі школи з викладанням українською мовою» [10, № 1, 15].

До затвердження Генерального секретарства освіти Товариство шкільної освіти виконало великий обсяг роботи, який рідко випадає на долю приватного товариства за такий короткий час. Уже на перших зборах Товариства поставлено питання про з'їзд українських учителів і професури. 5—6 квітня 1917 року відбувся I Всеукраїнський учительський з'їзд з трьома секціями: нижчої, середньої і вищої освіти [11, с. 30—31]. На даному форумі поставлено вимогу українізації школи, ухвалено звернення до Центральної Ради з вимогою утворити особливий орган — Головну шкільну раду. З'їзд визнав необхідність повного оновлення шкільного укладу. Пролунав заклик рівнятися на західно-європейські школи. І все ж I з'їзд, зі слів О. Дорошкевича, безпосереднього його учасника, названо з'їздом розмов «гарних і ширих» [11, с. 30—31].

Між першим і другим з'їздом сформовано державний орган — Генеральне секретарство освіти, що мав реалізувати резолюції II Всеукраїнського вчительського з'їзду (11—12 серпня 1917 року). Резолюція наголошувала на тому, що національна школа є не лише ідеальним гаслом, а й «конкретна психологічна, педагогічна і соціально-політична вимога» [12, с. 73—74]. З'їзд узяв курс на організацію нової школи: єдиної, безкоштовної (нижчої, середньої, вищої), обов'язкової, світської. Школу планували зробити семирічною. Технічні школи, сільськогосподарські, учительські семінарії повинні у програмному відношенні перебудуватися так,

щоб вступати до них можна було безпосередньо після семирічної загальноосвітньої школи. Українізації підлягала в першу чергу нижча початкова школа. Українізація вищої початкової і середньої школи, учительських інститутів і семінарій мала проводитися на підставі вимог І Всеукраїнського вчительського з'їзду, тобто поетапно.

Генеральне секретарство освіти, очолюване І. Стешенком, визнало за необхідне звернутися до питання щодо організації освіти українською мовою для тієї частини українців, яких революція, з усіма її наслідками, «винесла» за кордони України. На думку І. Стешенка, люди еднаються в один народ не тільки тим, що живуть на одній землі, — їх еднає також мова, стародавні батьківські звичаї.

Об'єднуючим фактором повинна стати рідна школа з викладанням українською мовою. Генеральне секретарство освіти гарантувало підтримку діаспорі, якщо виникнуть проблеми з відкриттям українських шкіл. «Про всі відкриті українські школи сповіщайте нас і ми вам допоможемо, щоб по тих школах була добра наука. Коли вам треба мати школу, а вам того не даватимуть, сповіщайте нас і про те; охороняючи на Україні права інших народів, що розселились поміж нашим людом, ми подбаємо, щоб і нам чужі люди не робили лиха» [13, с. 112; 6, од. зб. 56, арк. 8].

Події в Україні мали резонанс. У Сибіру, де наявні були не тільки окремі українські села, але навіть цілі округи з переважаючим українським населенням, селяни-переселенці негайно стали виносити на своїх сільських зборах постанови з вимогою, щоб у їх селах діти українців навчалися в початкових школах українською мовою. В Омську 30 липня — 6 серпня 1917 року відбувся з'їзд представників українських організацій. З'їзд висловився за повну українізацію початкової школи в українських селах Сибіру. На форумі визнано за необхідне в українських селах на вчительські посади призначати виключно вчителів-українців, відкрити в тих селах українські школи, де їх немає, заснувавши при цих школах українські книгозбірні (бібліотеки) [14, с. 166].

У Самарі був створений український університет, де читались лекції з проблем українознавства. На сторінках газети «Відродження» публікуються повідомлення про відкриття в Самарському повіті 31 україномовної школи та 37 — в Ново-Узенському повіті [15].

Представники місцевої влади не перешкоджали справі українізації початкової школи в українських селах, а тільки попереджали, що устаткування та постачання таких шкіл українськими підручниками має проводитися за кошти українських організацій.

Саме таким було ставлення до українців-переселенців до того часу, поки не розпочався перерозподіл власності. Згода між місцевим населенням і переселенцями поступово зникає,

переростає у протистояння. На IV Українському національному з'їзді Київщини (20—23 грудня 1917 року) виступили делегати від українців, що мешкали на той час в Саратовській губернії. Делегати розповіли про переслідування переселенців місцевим населенням. З'їзд вимагав від Генерального секретарства міжнародних справ «... захистити негайно права українців-переселенців, забезпечити матеріально вигнаних і виробити план розміщення їх на Україні» [6, од. зб. 54, арк. 32].

Процес повернення українців мав трагічний характер. Кількість прохань і звернень до уряду, міських управ та інших установ зростала, а допомоги не було. За межами України опинилися свого часу і ті, кого вислали за причетність до визвольної боротьби. Сповнений трагізму лист до Центральної Ради уроженця Полтавської губернії із села Гречана Гребля — Левка Приймака: «...тільки наш брат українець було що скаже про нашу рідну Україну, то його зараз беруть і гонять до Сибіру... Прошу вас узяти мене у нашу рідну Україну» [6, од. зб. 60, арк. 4]. Більшість листів-звернень радівці не залишали без відповіді, закликаючи почекаати кращих умов: залізничний транспорт не працює, і, головне, земельні комітети не розпочинали ще перерозподілу землі, тобто вирішення питання залежало від Генерального секретарства земельних справ [6, од. зб. 54, арк. 14], а тим часом починається примусове вигнання українців. Таким стало воно з ініціативи селян Сибірської губернії, які висловились за те, «... щоб всі українці-переселенці негайно покинули землю і їхали куди хочуть» [6, од. зб. 54, арк. 20]. На повернення сподівались цілі хутори, де існували селянські спілки [6, од. зб. 54, арк. 20]. У круговерті революційних подій трагедія цих людей посилювалась, проблема залишалась невирішеною.

Отже, організований рух за українську національну освіту розпочинається на початку ХХ століття. Вже статут Всеукраїнської учительської спілки (1906 р.) містить в собі вимоги революційних перетворень в галузі освіти: українізації, обов'язкового навчання, зведення до односистемності навчально-виховних закладів. Та на практичному рівні у передреволюційний період за умови станової освіти можливою була лише українізація початкової ланки, що мала частковий характер.

Після Лютневої революції ініціатива по реформуванню освітньої системи переходить до Товариства шкільної освіти (переформованого у Всеукраїнське товариство шкільної освіти), яке по суті повторило вимоги Всеукраїнської учительської спілки щодо організації освіти в Україні, продовжуючи утримувати дану проблему на суспільному рівні.

Організоване з найбільш активної частини Товариства Генеральне секретарство освіти йде тим же шляхом: націоналізація. Націоналізація освітньої галузі передбачала охоплення насе-

лення як в територіальних межах України, так і поза ними.

Основною причиною, що перешкождала на перших етапах національної революції переходити до практичних дій, була організаційно-законодавча і матеріальна залежність від Тимчасового уряду. Спроби сформувати Національний фонд товариств для матеріального забезпечення перетворень в галузі культури покращання не принесли, виявились нездатними впливати на втілення задумів у життя.

Література

1. *Постернак С.* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—1919 рр. — К.: Друкар, 1920.
2. *Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине* // Сборник документов и материалов. — К., 1967.
3. *Хміль І. В.* Перший Всеукраїнський селянський з'їзд. Історичні зошити. — К., 1992. — № 4.
4. *Сірополко С.* Діяльність Державного Комітету по народній освіті // Вільна Українська Школа. — К., 1917. — № 3—4.
5. *ДАОО.* — Ф. 42. — Оп. 35. — Од. зб. 1624.
6. *ЦДАВОВ* України. — Ф. 1115. — Оп. 1.

7. *Українська* Центральна рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — № 6.
8. *Українська* Центральна рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — № 31.
9. *Юцишин І.* Деякі основи організації позашкільної освіти // Вільна Українська Школа. — 1917. — № 3—4.
10. *Відділ* рукописів Центральної Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського. — Ф. 227.
11. *Дорошкевич О.* Кілька слів про вчительські з'їзди // Вільна Українська Школа: Орган ВУС. — К., 1917. — № 2.
12. *Резолюції* II Всеукраїнського Учительського з'їзду в Києві // Вільна Українська Школа: Орган ВУС. — К., 1917. — № 1.
13. *Стешенко І.* До українців поза межами України сущих // Вільна Українська Школа: Орган ВУС. — К., 1917. — № 2.
14. *Биба О.* Про українізацію початкової школи на Сибіру // Вільна Українська Школа: Орган ВУС. — К., 1917. — № 3—4.
15. *Відродження.* — 1918. — 19 червня.

Н. В. АГАФОНОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського державного економічного університету.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ ЯКОСТІ УРОКІВ

Кардинальні зміни, що відбуваються в системі освіти, вимагають від учителів суттєвого і всебічного підвищення кваліфікації. Це, в свою чергу, потребує нових методів об'єктивного контролю за якістю викладання з боку адміністрації, необхідного як для надання вчителю своєчасної професійної допомоги, так і для їх атестації.

Проведення фронтального адміністративного контролю вимагає ряд певних заходів [4]: визначення мети контролю; вивчення нормативних документів (у першу чергу програм), особової справи вчителя; складання плану-графіка контролю; аналізу стану матеріальної бази, необхідної для викладання предмета у відповідності до вимог програми (кабінет, дидактичні матеріали тощо); спостереження й оцінка логічно завершеної системи уроків та інших форм організації навчально-виховного процесу; проведення співбесіди з учителем та перегляд його документації. Після відвідування уроків слід провести аналітичну й узагальнюючу роботу, обговорити результати контролю з учителем. На цьому етапі часто постає питання щодо об'єктивності контролю. І директору, і його заступникам, і самому вчителю необхідно мати інструмент, що дає можливість здійснювати їх адекватну оцінку.

Таким інструментом, корисним і для вчителя, і для експерта, що оцінює його роботу, може бути система показників якості навчального процесу та критеріїв їх оцінки.

Аналіз матеріалів психолого-педагогічних джерел [1, 2 та ін.] дозволив виділити основні компоненти, притаманні урокам різних типів (а також більшості інших форм організації нав-

чально-виховного процесу), що підлягають виявленню в процесі спостереження за ними і можуть служити показниками їхньої якості.

Для діагностики якості занять (уроків) ці компоненти було представлено у вигляді обмеженого набору узагальнених якісних критеріїв, в які закладено багаточисленні параметри:

— обґрунтованість вибору тактичних цілей, типу уроків, форм організації навчання та виховання, методів викладання, змісту та структури занять. Цілісність та завершеність кожного уроку, його зв'язок із системою уроків. Відповідність календарно-тематичному плану та програмі;

— інформаційно-логічна структура подання навчальної інформації, що визначається чіткістю постановки задачі, визначенням головного, аналізом результатів, систематизацією, узагальненням тощо; інтенсивність передачі інформації, аргументованість, доступність, переконливість мотивації; грамотність, ерудиція вчителя;

— активізація мислення учнів за допомогою загальних і специфічних методів (проблемне навчання, дискусія, ділова гра тощо); стимулювання інтелектуальної та практичної діяльності прийомом довіри, контролю, обмеження часу, пріоритету та ін.;

— ефективність організації діяльності учнів, яка забезпечується, окрім зазначених в інших пунктах, прийомом спостереження (знайти, виділити, розпізнати, порівняти) та раціональної роботи (планування, самоконтроль, взаємоконтроль, диференціація завдань, робота з літературою);

— емоційний клімат уроків, який формується як загальними, так і специфічними прийомами (порівняння, метафора, епітет, інтонація, гумор, творче оточення та ін.);

— оптимальність вибору та використання наочності, технічних засобів навчання та інших дидактичних матеріалів;

— всебічність та систематичність зворотнього зв'язку, оптимальність вибору його методів (спостереження, діалог, опитування, тестування, контрольні завдання тощо); переконливість результатів, індивідуалізація та об'єктивність оцінки; оперативність корекції навчального процесу;

— відносний результат діагностичного контролю рівня підготовки учнів з даного розділу [3] (приймається значення відносно до попередніх результатів чи до навчальних досягнень учнів з дисциплін цього ж циклу);

— загальна організація уроків, що виявляється в правильному розподілі часу, прийнятному темпі, логічній послідовності компонентів уроку і його завершеності, в додержанні правил безпеки тощо;

— виховна цінність уроків, яка визначається, окрім перелічених факторів, також їх соціальною і професійною спрямованістю, поведінкою вчителя (володіння собою, комунікативність, адекватність реагування, зовнішній вигляд, культура мови тощо);

— творчість вчителя, що виявляється в оптимальному використанні всіх вище зазначених прийомів і методів, а також особисті творчі знахідки в методиці, творчий експромт, вдалі методичні й дидактичні матеріали, розроблені вчителем.

Для об'єктивної характеристики якості викладання необхідне спостереження й аналіз групою експертів логічно завершеної системи учбових занять. Сюди слід включати уроки різних типів, які в сукупності містять всі компоненти цілісної системи навчання (подання нового матеріалу, організацію інтелектуальної й практичної діяльності учнів, їх творчість, контроль результативності процесу), а також позаурочні заняття (екскурсії, олімпіади, гуртки тощо).

При дефіциті часу оцінку деяких з них можна здійснювати на підставі ознайомлення з документацією та делікатного опитування учнів.

Спостерігаючи та оцінюючи урок, слід пам'ятати, що проводити його в присутності сторонніх — велике навантаження для вчителя, і також те, що на навчальний процес впливає цілий ряд факторів, незалежних від учителя.

Сукупність параметрів, що характеризують якість конструювання та організації практично всіх основних форм навчально-виховного процесу з будь-якої дисципліни, наведено в таблиці «Критерії оцінки якості системи уроків». При оцінюванні уроку доцільно, користуючись таблицею, змодельовати еталон, тобто оптимальний, з точки зору експерта, варіант заняття.

Питання кількісної оцінки якості навчального процесу в певній мірі висвітлювались в педагогічній літературі. На даному етапі ми обмежились використанням методу експертів і, враховуючи етичний бік цього питання, замість оцінки в балах використали знаки, запропоновані в Програмі фронтального адміністративного контролю [4]:

[+++] — елемент чи показник подано оптимально;

[++] — є деякі недоліки у виборі, кількості чи якості подання даного елемента чи показника;

[+] — є суттєві недоліки у виборі, кількості чи якості його подання;

[—] — елемент чи показник, необхідний на даному уроці, вчителем не представлено;

[0] — елемент чи показник, непередбачений типом чи ходом уроку.

Максимальна оцінка кожного елемента, який має бути присутнім, дорівнює трьом плюсам [+++].

Для окремого показника уроку в цілому (чи всієї системи занять) оцінка визначається як середнє арифметичне значення нижчих компонентів.

Звісно, кожний експерт за бажанням може використовувати і власні позначки чи оцінювання в балах за 5-ти чи 12-ти бальною шкалою.

На думку авторів, розроблена критеріальна система не є завершеною. Вона містить суперечні рішення як у систематизації показників, так і в їх кількісному оцінюванні, та потребує подальшого удосконалення.

Враховуючи, що одним з найменш розроблених є питання контролю якості навчально-виховного процесу з таких дисциплін, як образотворче мистецтво і креслення, саме на їх прикладі покажемо трансформацію якісних критеріїв оцінки уроку.

Метою вивчення креслення є не тільки знання стандартів та формування графічних навичок і навіть не тільки вміння читати і складати креслення. Цілеспрямоване викладання цього предмета дозволяє розвинути в учнів просторове й логічне мислення, політехнічний кругозір, творчі риси. Саме володіння цими якостями, окрім традиційних, закладено нами в діагностичну задачу [3] і повинно бути відбите в п. 9 наведеної нижче таблиці.

Формування аналітичного мислення можливе при вивченні будь-якої теми (у тому числі, при подачі вимог стандартів за рахунок використання різноманітних методів активізації розумової діяльності: мислення вголос, діалогу, дискусії, проблемних питань, встановлення прямих і зворотніх асоціативних зв'язків, сумісної з учнями побудови характеристики поняття, навмисної помилки, цікавих задач тощо — п. 5). Ці методи також дозволяють підвищити інтерес до предмета і зміцнити запам'ятовування матеріалу.

Якщо при цьому учні оперуватимуть образами предметів і, зокрема, технічними деталями

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ СИСТЕМИ УРОКІВ

Навчальний заклад _____, клас _____, дисципліна _____, дата _____, наявність кабінету та обладнання _____, навантаження вчителів _____, режим роботи _____, санітарно-гігієнічні умови: освітлення _____, температура _____, волога _____, злив _____

Узагальнені показники	Елементи показників — якісні критерії	Тема				Середня
		Урок 1		Урок 2		
		Оцінка елемента показника	Оцінка узагальненого показника	Оцінка елемента показника	Оцінка узагальненого показника	
1	2	3	4	5	6	7
1. Місце уроку в системі занять	1. Цілісність системи занять 2. Зв'язок з іншими розділами 3. Галузева інтегрованість					
2. Цілі та загальний зміст уроку	Відповідність: 1) календарно-тематичному плану та програмі; 2) науковим і практичним досягненням, стандартам тощо					
3. Форми організації і методи викладання	Обґрунтованість вибору: 1) форми організації занять; 2) типу уроку; 3) методів викладання					
4. Інформаційно-логічна структура та зміст	1. Постановка задач, виділення головного. 2. Переконалівість мотивації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. 3. Аналіз і узагальнення результатів. 4. Чіткість, доступність, послідовність, інтенсивність інформації. 5. Рівень знань, ерудиція, культура мислення і мови вчителя.					
5. Активізація розумової і практичної діяльності учнів	Використання: 1) прийомів активізації (проблемна ситуація чи питання, дискусія, мислення вголос, ділова гра, творче завдання тощо); 2) стимулів активізації (довіра, інтерес, пріоритет, оцінка, обмеження часу тощо)					
6. Організація діяльності учнів	Застосування прийомів: 1) спостереження (знайти, виділити, розпізнати, порівняти); 2) раціональної роботи (планування, самоконтроль, взаємний контроль, диференціація завдань, самостійна робота та ін.); 3) формування позитивних емоцій (метафора, епітет, гумор, схвалення тощо).					

1	2	3	4	5	6	7
7. Дидактичні засоби і матеріали	<p>Ступінь забезпечення і ефективність використання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) наочності (моделі, макети, деталі, натурна, плакати, малюнки, таблиці тощо) 2) аудіовізуальних засобів, комп'ютерної техніки 3) навчальних і методичних посібників, підручників, завдань тощо 					
8. Зворотній зв'язок	<p>Оптимальність вибору методів:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) спостереження, фронтальне опитування; 2) тестового контролю, самоконтролю, взаємного контролю; 3) письмової (графічної, творчої, практичної) роботи; 4) комплексної діагностики, заліку, екзамену 					
9. Відносне значення результатів діагностики рівня підготовки учнів з розділу (дисципліни)	<p>Рівень сформованості в учнів:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) теоретичних знань з теми; 2) практичних умінь і навичок; 3) видів мислення, які повинні розвиватися при вивченні теми (дисципліни); 4) творчих рис; 5) культури праці та спілкування; 6) якостей, специфічних для даної дисципліни. 					
10. Загальна організація уроку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність документації вчителя. 2. Розподіл часу, темп. 3. Поведінка учнів. 4. Логічна послідовність та завершеність уроку. 5. Дотримання правил безпеки життєдіяльності, техніки безпеки. 					
11. Виховна цінність уроку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальна і професійна спрямованість уроку. 2. Поведінка вчителя: володіння собою, адекватність реагування, комунікативність, зовнішній вигляд, зацікавленість, артистизм. 3. Морально-естетичний аспект уроку. 					
12. Творчість вчителя	<ol style="list-style-type: none"> 1. Особисті творчі знахідки в методиці. 2. Творчий експромт у спілкуванні з класом. 3. Методичні й дидактичні матеріали, розроблені вчителем. 					
Середня оцінка якості системи уроків						

(п. 7), це сприятиме розвитку просторового мислення і політехнічного кругозору.

У свою чергу, сформованість логічного, просторового мислення, політехнічного кругозору, які є інструментами творчого технічного мислення, допоможуть успішному розв'язанню навчальних конструкторських задач, пов'язаних із знайомими учням об'єктами.

Широке і логічне використання наочності, розробленої у відповідності до вимог методики викладання креслення (п. 7), збагаченої творчою думкою вчителя (п. 12), естетично оформленої (п. 11), значно оптимізує урок.

Картки з традиційними чи творчими завданнями дозволять задіяти принципи індивідуалізації і диференціації (п. 7).

Очевидна необхідність поступового впровадження у вивчення креслення комп'ютерної техніки, зокрема, при вирішенні цікавих і творчих завдань.

На заняттях з креслення можна застосовувати різноманітні методи контролю, але обов'язково через певні проміжки часу потрібна повноцінна контрольна графічна робота, а по закінченні розділу чи року — діагностичне завдання (п. 8), рівень виконання якого дає можливість виявити практично всі якості учня, що мали бути сформовані на цей час, а отже, і якість навчально-виховного процесу на уроках.

Обмеженість обсягу статті не дозволяє докладно розкрити всі можливості курсу креслення для гармонійного розвитку учнів.

При оцінюванні уроків з образотворчого мистецтва, дисципліни суто специфічної, в таблицю якісних критеріїв слід внести цілий ряд змін і доповнень.

Першоосновою мистецтва, а значить і уроків з образотворчого мистецтва, є художній образ. Тому особливого значення набуває вміння вчителя створити на уроці певну емоційну атмосферу, співзвучну художньо-образному твору мистецтва чи власної композиції, знайти засоби «занурення» учня в образ. Звідси, — пп. 5 і 6 критеріальної таблиці потребують доповнення стосовно образного мислення.

Важливим у конструюванні уроку образотворчого мистецтва є правильне (з урахуванням віку учнів, пори року, домінуючої навчальної проблеми тощо) визначення його мети (п. 2), вмільй, підпорядкований їй, вибір художніх технік і матеріалів, що, знову ж таки, вимагає доповнення до п. 3.

При плануванні подачі теоретичної інформації важливим є виокремлення вчителем термінологічної роботи на уроці, вміння аргументовано висловлювати міркування стосовно творів мистецтва (п. 4). Даючи оцінку уроку відносно рівня формування в учнів певних якостей (п. 9), необхідно обов'язково звернути увагу на розвиток їх почуттєво-емоційної сфери.

Вдало підібрана з методичної та естетичної точки зору натура та роздатковий матеріал (п. 7) підвищують інтерес учнів до роботи, спри-

ють розвитку в них естетичних смаків і опосередковано формують потяг до творчості.

Організація роботи дітей на уроці образотворчого мистецтва потребує від учителя, окрім усього іншого, володіння методикою показу прийомів художньої діяльності, методикою педагогічного малюнка (п. 6).

При оцінюванні практичних (творчих) робіт учнів необхідно звертати увагу не тільки на якість підготовчих ескізів, композиційне вирішення, ступінь володіння художніми матеріалами, а й особливо на ступінь реалізації творчого потенціалу учнів, оригінальність створених ними образів (п. 9).

Аналізуючи урок з образотворчого мистецтва, необхідно також акцентувати увагу на доцільності й ефективності використання на ньому синтезу мистецтв (поezії, музики, театру тощо) (п. 5).

Специфіку кожної дисципліни можна побачити при уважному прочитанні пояснювальної записки до програми, що дозволяє досвідченим експертам виконати аналогічне коректування запропонованих якісних критеріїв оцінки будь-яких уроків і використовувати їх для діагностики якості навчального процесу.

Система діагностики якості уроків може виступати також як організуючий та спрямовуючий фактор не тільки для молодих, а й для досвідчених учителів.

Вже сама деталізація, виділення компонентів уроку дозволяє свідомо і критично поставитись до його проектування та організації, виділити методичні прийоми, які забезпечать його високу ефективність.

За рахунок обмеження кількості узагальнених показників система критеріїв та методика їх використання технологічно досить проста. Попередня її апробація в школах і гімназіях міста Одеси дала позитивні результати.

Література

1. *Дидактика современной школы* / Под ред. В. А. Онищука. — К.: Рад. шк., 1987. — 351 с.
2. *Дидактика средней школы* / Под ред. М. Н. Скаткина. — М.: Просвещение, 1982. — 319 с.
3. *Небеснова А. В., Небеснов В. В., Вовк Л. В.* Методика комплексної діагностики рівня підготовки учнів з навчальних дисциплін // *Наша школа*. — 2001. — № 4. — С. 58—60.
4. *Бескаравайная Л. А., Блюх И. А.* Программное обеспечение фронтального административного контроля качества преподавания предметов базового компонента. — Харьков, 1998.

Л. В. ВОВК,
методист ОІУВ,

А. В. НЕБЕСНОВА,
доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського,

В. В. МАЦЮК,
студент Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ПСИХОПРОФИЛАКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ

Характерной чертой сегодняшнего дня является массовая невротизация взрослого и детского населения. Медиками отмечается значительный рост частоты и выраженности нервно-психических расстройств среди детей и подростков. Специальные исследования подтвердили тот факт, что в разных регионах Украины от 70% до 90% детей имеют те или иные отклонения в психическом здоровье — от невротических проявлений и неврастений, сопровождающихся астеническими, аффективными, навязчивыми, вегетативными, психосоматическими и другими расстройствами (нарушением сна, головными болями, нарушением аппетита, повышенной физической и психической утомляемостью, раздражительностью, неадекватно повышенным или пониженным настроением, моторной заторможенностью либо гиперактивностью, апатией, суицидальными мыслями, тревогой, навязчивыми мыслями, действиями, ритуалами, фобиями) до неврозов и психосоматических заболеваний.

Школьная система, в основании которой лежит авторитарное педагогическое мышление, а также противоречивое культивирование конкурентоспособной сильной личности, с одной стороны, и «среднего, удобного, послушного, нормального» ученика, с другой, порождает и поддерживает состояние психической напряженности и повышенной тревожности. На фоне постоянных перегрузок все это, в свою очередь, способствует росту психосоматических заболеваний учащихся. Например, обследование в Одесской области детей в возрасте от 10 до 15 лет показало, что язвенная болезнь в 30% случаев обусловлена психотравмирующими ситуациями в школе (конфликтами с учителями, напряжением, связанным с несоответствием способностей ребенка требованиям специализированных школ, сменой школьного коллектива) [1].

Общество утрачена самооценности Детства, игнорируется субкультура ребенка. Дети вынужденно живут по законам взрослой жизни, даже игры строят в соответствии с прагматическими идеалами родителей. Несоответствие того, что окружающий мир предлагает детям тому, в чем они действительно нуждаются, порождает проблему сохранения душевного здоровья детей. Дошкольные учреждения и школы не обеспечивают защищенности и безопасности детей, вследствие чего многие из них приобретают синдром постоянной фрустрации. Наибольшее зло возникает от сознательной или бессознательной провокации фрустрации со стороны педагогов. Учащиеся практически всегда являются жертвами эмоционального насилия, нару-

шений педагогической этики со стороны учителя. При этом многие учителя не признают того, что большинство излюбленных педагогических приемов, обеспечивающих кратковременный воспитательный эффект, на самом деле являются психотравмирующим, стрессогенным фактором для личностного развития школьников, приводят к формированию невротических реакций, патологических черт характера. К таким приемам, являющимися по своей сути психическим насилием, можно отнести открытое неприятие и постоянную критику, навешивание «ярлыков», оскорбление и унижение, шантаж и угрозы, создание атмосферы неизвестности, допросы, предъявление чрезмерных требований, не соответствующих возрасту ребенка или его возможностям, ложь и неискренние обещания. Они применяются с целью пристыдить, вызвать чувство вины, ничтожности, «плохости». Предполагается, что посредством таких приемов можно привести ребенка в состояние нормы, заставить его стать послушным, удобным для педагогов.

Условия социальной, в том числе школьной, жизни стимулируют детей к постоянному соперничеству друг с другом. Во многих классах господствует дух нездоровой конкуренции, порождающей невротические характеры. Такое соперничество отличается от нормального тем, что школьник, конкурируя с одноклассниками, постоянно (по примеру учителя) сравнивает себя с ними, стремясь добиться превосходства во всем и любой ценой. При этом целью является не содержание и результативность учебной деятельности, а успех и впечатление, производимое на окружающих, стремление всем нравиться, желание «успеть» раньше других. Страх неудачи, несоответствия ожиданиям и одновременно страх успеха как причины зависти, порождают повышенную тревожность, комплекс неполноценности.

Учебно-воспитательный процесс все еще остается монолитным по сути и рациональным, в своей основе — вербальным, абстрагированным от эмоционально-личностных особенностей его участников, хотя именно эти особенности прежде всего обуславливают характер взаимоотношений «учитель—ученик». Проблема культуры, здоровья и гармонии эмоционального мира современного ребенка, подростка, равно как и педагога, пока еще не обрела достаточного социального понимания.

Сегодня педагоги вынуждены признать, что подавляющее большинство детей имеют те или иные трудности психологического плана, многие переживают состояние психогенной школьной дезадаптации. Ребенок, умственная энергия ко-

того блокируется, поглощаясь неразрешенными, разрушающими его личность эмоционально-личностными проблемами, не может быть эффективным учеником. Дети самостоятельно не могут справиться со своими переживаниями и нуждаются в психопрофилактической, воспитательно-коррекционной помощи. Предотвратить неудачи в процессе адаптации и личностного становления детей путем психопрофилактических мероприятий гораздо проще, чем потом решать проблемы, связанные с негативным психическим самочувствием учащихся.

Положение о функциональной близости педагогики и психотерапии приобретает особо актуальное звучание. Психотерапия не является исключительно прерогативой медицины. Особенно важно это осознавать именно сегодня и именно в нашем обществе. Учитель, выступая по отношению к детям как эмоционально значимая личность, может взаимодействовать с ними в соответствии с установками, с которыми подходит к пациенту психотерапевт — безусловное внутреннее принятие, эмпатическое понимание, конгруэнтность.

Педагог оказывает огромное воздействие на учащихся на эмоционально-личностном уровне, поэтому чрезвычайно важным профессионально и личностно значимым его качеством является конгруэнтность, то есть способность быть самим собой, адекватно воспринимать, осознавать и выражать свой опыт, свои собственные чувства и переживания. Учитель — это прежде всего человек, который может бояться, радоваться и огорчаться, грустить и увлекаться, скучать и удивляться. Чаще всего негативные и особенно сильные переживания подавляются, игнорируются или искажаются путем определенной символизации, как несовместимые с ролью педагога. Маска как форма психологической защиты на самом деле снижает защищенность педагога,

поддерживает эмоционально-вегетативное напряжение, разрушительно влияет на личность. Неконгруэнтность, несоответствие между вербальными и невербальными реакциями, сокрытие своего истинного Я, просачивается сквозь «броню» самоконтроля учителя и негативно влияет на процесс педагогического взаимодействия. Такое поведение учителя порождает двусмысленность в отношениях, поскольку предполагает скрытый смысл, подтекст и способствует возникновению у учащихся эмоциональной напряженности. Находясь постоянно в такой системе взаимодействия, ученики «отключаются» от тех источников восприятия, которые фиксируют спутанные и неоднозначные сообщения. Именно этот «отрезанный» опыт и становится источником невротических расстройств. Исследователи подчеркивают, что одним из проявлений реакции на неконгруэнтность взрослых является гиперактивность детей. Если же такое общение постоянно, то через определенное время дети начинают реагировать точно таким же образом, сами «отрываясь и отказываясь» от собственного организма, чувств, опыта. Тем самым они разрушают свою личностную целостность и становятся неконгруэнтными.

Таким образом, одной из актуальнейших задач отечественной системы образования является сохранение и укрепление психического здоровья детей и подростков. Основной способ ее реализации — гуманистически ориентированный психопрофилактический подход в педагогическом взаимодействии.

Литература

1. Аряев Н. Л., Крайняя Ж. В., Кочугин А. Ю., Бурлака А. Л. Роль биопсихосоциальных факторов в развитии язвенной болезни как психосоматического заболевания у детей // Вісник психічного здоров'я. — Одеса. — 1999. — № 2. — С. 28.

School living conditions often are stress forming to child and teenagers. Problem of psychical health of pupils, problem of their social adaptation, increase his personality possibilities — major problem of psychology-pedagogical science and practice.

In this article is considered the ways and methods of preventing and overcoming stressful situations by means of pedagogical communications.

В. А. ЛЫКОВА,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии ООИУУ.

ПОДГОТОВКА ВОСПИТАТЕЛЕЙ К ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ДОШКОЛЬНИКОВ

В последние годы в нашей жизни все чаще используется термин «валеология» [1, 2, 3 и др.].

Введение в массовое обращение термина «валеология» вызвано стремлением людей к сохранению своего здоровья в условиях безответ-

ственно разрушаемой природной среды, снижения доступности квалифицированной медицинской помощи для широких слоев населения, повышения уровня заболеваемости и роста негативных тенденций в демографическом состоянии Украины.

Идея, зародившаяся в недрах возрастной физиологии, санологии и гигиены, оказалась очень доступной и легко воспринимаемой населением, особенно в условиях отсутствия бесплатного медицинского обслуживания. Резкое ухудшение здоровья населения в Украине ускорило процесс воплощения этой идеи в жизнь. Валеология начала быстро превращаться из едва заметного течения, появившегося в 70-х годах и ставившего перед собой довольно простые цели — путем привлечения населения к занятиям физической культурой снизить негативное влияние органической подвижности на состояние здоровья, во «всенародный шлягер, который стали распевать» представители не только медико-биологического профиля, но и других естественных, а также гуманитарных наук. За короткий срок слабое течение превратилось в мутный поток, грозящий уничтожить саму идею.

Валеология в современных условиях развивается в двух направлениях: медицинская валеология, которая занимается исследованием человека со всеми его благоприобретенными проблемами (феминология, андрология, ювенология и т. д.) и педагогическая валеология, которая изучает процессы включения человека (на разных этапах его становления) в валеологическую индивидуальную программу, осуществлению которой (на разных ее этапах) могут и должны помогать родители, воспитатели и учителя. В. В. Колбанов и Г. К. Зайцев [3] рассматривают педагогическую валеологию как область научно обоснованных теоретических знаний о сохранении и укреплении здоровья человека.

Научные исследования последних лет свидетельствуют о широком распространении валеологического образования в различных регионах нашей страны. Анализ литературы по валеологии позволяет говорить о неоднозначности и противоречивости как концептуальных идей валеологии, так и прикладных технологий валеологического образования. Связано это с естественным периодом становления валеологии как науки и учебной дисциплины и созданием ее понятийного аппарата.

Но несмотря на противоречивость взглядов ученых и практиков относительно формирования педагогических и медицинских основ валеологии, следует отметить единое мнение о необходимости создания целостной системы валеологического образования, направленной на формирование культуры здоровья и здорового образа жизни как отдельного индивида, так и общества в целом.

Формирование здорового образа жизни, овладение основами валеологии объективно требует расширения связей разных наук, фундаментальных и прикладных научно-исследовательских работ, повышения их качества, а также ответственности исполнителей. Последнее, на наш взгляд, является основополагающим.

На сегодняшний день подготовка кадров не входит в число основных составляющих валеологического образования, но именно с подготовки кадров и начинается весь валеологический процесс.

С этой точки зрения представляет интерес модель системы валеологического образования учащихся образовательной школы, предложенная О. Л. Трещевой [5]. В этой модели система валеологического образования состоит из трех взаимосвязанных подсистем, которые, дополняя друг друга и являясь частью одного процесса, способствуют созданию необходимых условий для формирования личности учащихся, содействуют их естественному физическому и психическому развитию, тем самым оказывая благотворное влияние на здоровье ребенка. Не рассматривая эту модель, отметим лишь, что одной из первоочередных задач в ней рассматривается подготовка кадров.

Безусловно, только заинтересованный учитель, коллектив единомышленников, на собственном опыте осознавших (или начинающих осознавать) ценности здорового образа жизни, целенаправленной работы над своим здоровьем, могут в полной мере передать валеологические знания и создать в учебном заведении здоровую среду и нормальные условия общения.

В литературе по валеологии последних лет не так уж много исследований, посвященных проблемам укрепления здоровья и физического развития детей дошкольного возраста (Е. С. Вильчковский, Н. И. Бочарова, О. Л. Богима, И. Ф. Денисенко и др.). Очень мало исследований по проблемам валеологического воспитания детей дошкольного возраста (С. А. Юрочкина). И уж совсем отсутствуют специальные исследования, касающиеся проблем подготовки воспитателей к валеологическому воспитанию дошкольников.

Справедливо возникает вопрос: «Готов ли сегодня воспитатель к валеологическому воспитанию детей?» Наши наблюдения позволяют говорить о том, что воспитатели детских учреждений сталкиваются с массой проблем, связанных с их некомпетентностью в вопросах формирования здорового образа жизни. Объясняется это, на наш взгляд, отсутствием четкой программы по валеологическому воспитанию дошкольников и отсутствием методических рекомендаций для воспитателей по ее выполнению.

Каждый воспитатель сегодня работает по тем программам, которые, на его взгляд, являются приемлемыми, а также пользуется различными журналами («Розкажіть онуку», «Палітра педагога», «Бібліотечка вихователя дошкільного закладу» и др.).

Однако в силу различных причин не все воспитатели могут, а главное хотят, искать ответы на вопросы, связанные с валеологическим воспитанием и образованием дошкольников.

В результате дошкольники не приобретают глубокие знания, а только усваивают отдельные образцы поведения.

Известно, что организм ребенка в процессе своего роста и развития выполняет сложную «работу» по самостроению, саморазвитию, саморегулированию, самоконтролю и самосохранению. И если ребенок осознанно не принимает участия в этой работе, эти процессы протекают со многими изъянами, т. е. неполноценно. Только квалифицированная помощь со стороны родителей, воспитателей и затем учителей может сделать ребенка властелином своего здоровья.

Не секрет, что большинство сюжетных игр построено с учетом жизненного опыта ребенка, его представлений об окружающем мире. Именно в игре ребенок лучше усваивает премудрости жизни. Поэтому воспитатели должны так организовать свою работу, чтобы именно в игре усваивалась культура здорового образа жизни.

Формирование здорового образа жизни предполагает совершенствование условий жизнедеятельности на основе валеологического воспитания, обучения гигиеническим навыкам. Необходимо специальная программа по валеологичес-

кому воспитанию с методическими рекомендациями по ее использованию.

Особое значение имеет соблюдение ответственности в процессе валеологического воспитания, начиная с дошкольного учреждения и до 11 класса школы. Только на этой основе можно сформировать навыки здорового образа жизни и вырастить поколение, осознающее ответственность за свое здоровье перед самим собой и обществом.

Литература

1. Брехман И. И. Валеология — наука о здоровье. — М., 1990.
2. Валеология. Диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. — СПб., 1993.
3. Колбанов В. В., Зайцев Г. К. Валеология в школе. — СПб., 1994.
4. Колбанов В. В., Зайцев Г. К., Колесникова М. Г. Педагогика здоровья: образовательные программы по валеологии. — СПб., 1994.
5. Трещева О. Л. Валеология: факультативный курс для 1-го класса. — Омск, 1997.

Valeological education and upbringing is now one of priority directions of modern pedagogical theory's and practice's development. But this direction itself, considering from the positions of its methodological and personnel provision, is not enough worked out. Creation of the theory of Valeological education, determination of its content, forms and methods of realization are closely connected to accumulating experience in forming healthy way of living culture. The last one is impossible without participation of a teacher, educator and their practical activity. It is better to lay down the foundations of healthy way of living culture from the early childhood. That's why it is necessary to train an educator specially for forming such a culture.

В. В. НЕСТЕРЕНКО,

аспирантка кафедры дошкольной педагогики Южноукраинского государственного педагогического университета им. К. Д. Ушинского.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ШКОЛЬНИКОВ

В современной научной литературе существует множество определений понятия «культура». Все они могут быть условно подразделены на две группы: первая — определяется образованностью и воспитанностью человека, вторая — совокупностью всех созданных людьми материальных и духовных ценностей. Для педагогической науки наиболее актуальна проблема формирования правовой культуры школьников как части национального воспитания, призванной способствовать формированию духовно развитого, высокоморального, законопослушного молодого поколения. Как указывает Е. В. Аграновская, правовую культуру общества мы рассматриваем как целостное явление, взятое в единстве его элементов: права и обязанности как содержание правоотношений; правосознание, с помощью которого правовая культура преломляется в сознании личности, класса, социальной группы, законность и правопорядок. Правовая культура личности — это только позитивные, с точки зрения общепринятых в об-

ществе социальных ценностей, взгляды, оценки, мотивы, установки в правовой сфере, которые лежат в основе правомерного и социально активного поведения [1].

Индивидуальная правовая культура не является врожденным качеством человека, она формируется в процессе общественной практики и является выражением общественного бытия, общественного сознания. Как указывается современными учеными-криминологами, в частности Г. С. Семаковым, усилившаяся в последние годы пропаганда средствами массовой информации культ насилия, сексуальной извращенности и вседозволенности, частнособственнической психологии, материального успеха любой ценой привели к тревожному социальному феномену — росту преступности среди несовершеннолетних, которая за последние десять лет превышает темпы роста преступности среди взрослых в 2—2,5 раза. Причины концентрируются в противоречиях государственной молодежной политики, и прежде всего в сфере

трудоустроенности и профессионального образования, семейного, школьного воспитания, организации спорта и досуга молодежи, профилактического контроля правоохранительных и учебных систем [2].

В настоящее время в школе формированию правовой культуры детей и молодежи уделяется большое внимание. Так, в Законе Украины «Об образовании» указывается, что «общее среднее образование обеспечивает всестороннее развитие ребенка как личности, его склонностей, способностей, талантов, ... формирование общечеловеческой морали, усвоение определенного общественными, национально-культурными потребностями объема знаний о ... человеке, обществе...» [3].

Программа правового образования населения Украины конкретизирует вышеизложенное, закрепляя положение о том, что: «Правовое образование — необходимый элемент правовой культуры», которое обеспечивается «органическим соединением правового образования с общим средним и профессиональным образованием, культурой, политическим, экономическим, моральным, эстетическим и другими формами воспитания» [4].

В педагогической науке понятие «воспитание» в широком смысле предусматривает предметную деятельность в процессе воспитания, направленную на формирование навыков и умений. В узком понимании «воспитание» определяется как коммуникативная деятельность, выражающая взаимоотношение между людьми, культуру поведения, социальные интересы.

В научной правоведческой литературе (В. В. Оксамытный, В. Н. Кудрявцев, Н. С. Мамин) правовое поведение трактуется как поведение, урегулированное нормой права, которое в свою очередь включает в себе две формы: противоправное и правомерное поведение [5]. При этом низкий уровень правовой культуры общества, граничащей с антикультурой, в целом негативно влияет на правовую культуру школьников. Вступление в противоречия норм права, «двойной стандарт» обыденного правосознания — факторы, способствующие формированию правового нигилизма.

Многовековой опыт развития западной демократии и цивилизованных правоотношений свидетельствует о том, что «законопослушность», как юридических, так и физических лиц, является одной из важнейших добродетелей, формируемых и совершенствующихся из поколения в поколение. Так формируется правовой менталитет, который означает восприятие государственно-правовых явлений, правовое мировоззрение, отражаемые в поступках. Обусловлено это тем, что право оценивает участников правоотношений не по мыслям, а по поступкам.

Отличительной особенностью правового поведения в обществе в целом, а особенно у несовершеннолетних и молодежи, как указывает В. И. Кудрявцев, является то, что «правовое

поведение отличается от других видов поведения тем, что оно способно вызывать возникновение, изменение или прекращение правоотношений, в том числе, связанных с юридической ответственностью» [6].

С позиции ряда авторов (Е. В. Аграновская, В. А. Бурмистров, Г. И. Горак, В. И. Каменская, А. Р. Ратинов, А. П. Семитко, В. Н. Кудрявцев, Н. С. Мамин) первостепенное значение в правовом поведении придается правомерному поведению личности. Основными чертами правомерного поведения, определяющими его социальную ценность, являются: общественная полезность и массовость, добровольность и сознательность, убежденность и ответственность личности в своих действиях, ее активность в выполнении обусловленных правом действий [7].

Для рассматриваемой нами проблемы формирования правовой культуры школьников социальная ценность правомерного поведения проявляется в том, что оно составляет органическую часть цивилизованного поведения, которое характеризуется такими факторами, как самовоспитание, требовательность к себе, способность личности осознавать социальные последствия своей деятельности, которые основываются на выполнении субъектом права (в данном случае школьником) существующих общечеловеческих этических норм, поддержке общественных представлений о добре и зле, справедливости и долге.

Таким образом, эффективность формирования правовой культуры школьников зависит от комплексного воздействия на такие качества личности, как правовая убежденность, ответственность, законопослушность, активная правомерная жизненная позиция. Этот комплекс включает, с одной стороны, повышение роли учителя, организацию дифференцированной и разносторонней системы последипломного образования различных категорий руководства общеобразовательной школы, разработку специальных учебных планов, программ и пособий; с другой стороны — наиболее полное включение учащихся в учебно-воспитательный процесс правовой ориентации.

Литература

1. Аграновская Е. В. Личность и правовая культура // Советское государство и право. — 1981. — № 12. — С. 137.
2. Семаков Г. С. Криминология: курс лекций. — К: МАУП, 1999. — С. 70.
3. Об образовании: Закон Украины // Голос Украины. — 1996. — 25 апреля.
4. Программа правового образования населения Украины, утверждена Постановлением Кабинета Министров Украины от 29 мая 1995 г. № 366 // Сборник Постановлений Правительства Украины. — 1995. — № 8.
5. Общая теория государства и права / Отв. ред. М. Н. Марченко. — М., 1998. — С. 560.
6. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. — М.: Наука, 1986. — С. 140.
7. Кудрявцев В. Н., Мамин Н. С. Закон и пределы правомерного поведения // Советское государство и право. — 1980. — № 10. — С. 36.

The article is devoted to main aspects of teenagers' law culture upbringing as a component of the contemporary national upbringing system. The creation of law culture depends on such traits as law persuasion, responsibility, law obedience, active lawful vital position. The complex impact on law upbringing quality includes the increasing role of the teacher, the system of in-service training for different groups of school management, development of special curriculums, programs, etc. on one hand; and full teenagers' involving into training upbringing process of law-orientation.

О. В. КОСАРЕВСКАЯ,

ст. преподаватель кафедры уголовного права и криминалистики Одесского института внутренних дел.

Початкове навчання. Дошкільне виховання

ЗМІНА РЕЗУЛЬТАТІВ АРИФМЕТИЧНИХ ДІЙ ПРИ ЗМІНІ ЇХ КОМПОНЕНТІВ (ЗРАДПЗК) ¹

У попередній статті нами було розглянуто питання про необхідність формування в початковому курсі математики знань про ЗРАДПЗК, використання методики ознайомлення з ними і визначення видів завдань, при розв'язанні яких вони можуть бути застосовані.

У даній статті ми розглянемо можливість застосування взаємозв'язку між результатами та компонентами арифметичних дій в залежності від зміни компонентів.

Уже в першому класі учні вчать порівнювати числові математичні вирази. Числові вирази порівнюються двома способами. Перший спосіб полягає в знаходженні значень кожного виразу і порівнянні отриманих чисел. Більше той вираз, значення якого більше, і навпаки. Якщо значення виразів рівні, то й вирази рівні.

Наприклад, треба порівняти вирази $2 + 4$ і $10 - 1$. Міркуємо так:

1) знаходимо значення першого виразу: $2 + 4 = 6$;

2) знаходимо значення другого виразу: $10 - 1 = 9$;

3) порівнюємо отримані результати: $6 < 9$;

4) робимо висновок: через те, що $6 < 9$, то й $2 + 4 < 10 - 1$.

Форма запису в зошиті:

$$\begin{array}{ccc} (2 + 4) < (10 - 1) \\ \uparrow \\ 6 < 9. \end{array}$$

Аналогічно міркуємо при порівнянні виразів:

$$\begin{array}{ccc} (4 + 3) = (3 + 4) \\ \uparrow \\ 7 = 7. \end{array}$$

— Чим цікаві ці вирази? (Обидва вирази — це суми).

— Що спільного в цих сумах? (У них однакові доданки).

— Чим вони відрізняються? (Порядком доданків).

— Чи обов'язково було знаходити значення цих сум, щоб їх порівняти? (Ні, ми знаємо, що значення цих сум рівні, тому що від зміни місць доданків сума не змінюється)

Таким чином, ми познайомили учнів з іншим способом порівняння математичних виразів: якщо порівнюються два математичні вирази — суми, то слід порівняти їх компоненти — доданки; якщо доданки подані одними й тими самими числами, то й значення сум будуть однаковими.

Другий спосіб порівняння математичних виразів: якщо порівнюються математичні вирази з однією назвою, то треба порівняти їх компоненти; якщо вони містять однаковий компонент, то висновок робиться на підставі знань про зміну результатів арифметичних дій в залежності від зміни їх компонентів.

Наприклад, порівнюємо вирази: $3 + 5$? $3 + 4$.

— Порівняйте вирази. Що в них спільного? (Обидва вирази суми, при чому в цих сумах однакові перші доданки).

— Чим вони відрізняються? (Другими доданками: у першому виразі — це число 5, а в другому — число 4).

— Таким чином, як змінюється другий доданок? (Другий доданок зменшується).

— Як змінюється значення суми? (Значення суми зменшується).

— Який висновок можна зробити? (Більша та сума, в якій другий доданок більший. Менша та сума, в якій другий доданок менший).

$$3 + 5 > 3 + 4.$$

Знання про ЗРАДПЗК застосовуються при розв'язуванні рівнянь, наприклад: $y - 15 = 67 - 15$.

— Прочитайте вираз, що записано в лівій частині рівняння.

— Прочитайте вираз, що записаний у правій частині рівняння.

— Порівняйте ці вирази. Що в них спільного? (Обидва вирази — різниці, при чому в них однакові від'ємники — число 15).

¹ Продовження. Початок див. у № 6 за 2001 р.

— Чим відрізняються ці вирази? ($У$ них різні зменшувані: в першому — це число y , а в другому — це число 67).

— Який знак порівняння стоїть між цими виразами? (Знак рівності, тобто значення першого виразу дорівнює значенню другого виразу).

— Що з цього впливає? (З цього впливає, що зменшуване ніяк не змінилося).

— Який висновок можна зробити? ($y = 67$).

Такий спосіб міркування під час розв'язування рівняння ми назвемо логічним.

На підставі розв'язання аналогічних завдань і їх аналізу учні узагальнюють логічний спосіб розв'язування рівнянь:

— Коли його можна застосовувати? (Якщо і праворуч, і ліворуч записані однакові математичні вирази, які містять однаковий компонент)

— У чому він полягає? (Треба порівняти математичні вирази: якщо між однаковими математичними виразами, які містять спільний компонент, стоїть знак рівності, то й другий компонент у них так само однаковий)

Розглянемо ще один приклад рівняння, яке можна розв'язати вище зазначеним способом: $40 + x = 44$.

— Прочитайте ліву частину рівняння.

— Прочитайте праву частину рівняння.

— Чим подана ліва частина рівняння? (Сумою чисел 40 та x).

— Чим подана права частина рівняння? (Числом 44).

— Для того, щоб розв'язати це рівняння логічним способом, що потрібно бути в правій частині? (Потрібно, щоб справа була сума).

— Чи будь-яка сума нас задовольнить? (Ні, потрібно, щоб була сума, яка міститиме доданок — 40).

— Замініть число 44 такою сумою. ($44 = 40 + 4$).

— Таким чином, отримаємо рівняння: $40 + x = 40 + 4$.

— Як будемо міркувати при його розв'язанні? (Справа та зліва записані суми, які містять спільний доданок — число 40; між цими сумами стоїть знак рівності, тому інший доданок також однаковий. Отже, $x = 4$).

Буквені нерівності в початковій школі здебільшого розв'язуються способом підбору. Але в підручнику М. В. Богдановича є й такі завдання, які передбачають знаходження кількох значень змінної так, щоб нерівність була вірною. Наприклад, № 128 (Математика 4 (3). — Київ: Освіта, 1995):

До кожної нерівності добери по два значення букви b , при яких нерівність буде правильною.

$$25 - b > 20 \quad b \times 4 < 36 \quad b : 4 > 8.$$

Для того, щоб підібрати значення b до різниці $25 - b$ треба знати, які припустимі значення приймає від'ємник b . Різниця $25 - b$ існує тоді й тільки тоді, коли від'ємник не більше зменшуваного, тобто $b \leq 25$, але різниця $25 - b$

більше 20, тому з множини значень b : 0, 1, 2, ..., 25 треба вибрати ті, при яких нерівність $b = 3$, $25 - 3 > 20$ — вірна нерівність буде вірною.

Нехай $b = 0$, $25 - 0 > 20$ — вірна нерівність;

$b = 1$, $25 - 1 > 20$ — вірна нерівність;

$b = 2$, $25 - 2 > 20$ — вірна нерівність;

$b = 3$, $25 - 3 > 20$ — вірна нерівність;

$b = 4$, $25 - 4 > 20$ — вірна нерівність;

$b = 5$, $25 - 5 > 20$ — не вірна нерівність.

Отже, способом підбору ми встановили значення змінної b : 0; 1; 2; 3; 4.

Фактично в цьому завданні поставлена задача розв'язати рівняння, хоча термін «розв'язати нерівність» ніде не застосовується.

Розв'язання цієї нерівності можна здійснити більш раціональним шляхом — способом на підставі залежності між значенням різниці і від'ємником. Розглянемо розв'язання даної нерівності цим способом: $25 - b > 20$.

— Прочитайте ліву частину нерівності.

— Прочитайте праву частину нерівності.

— В якому випадку нам зручно міркувати?

Що повинно бути записано в правій частині? ($У$ правій частині треба записати різницю).

— Що істотного повинно бути в цій різниці? (Зменшуване — число 25).

— Замінюємо праву частину нерівності різницею з зменшуваним 25 ($20 = 25 - 5$), таким чином отримаємо: $25 - b > 25 - 5$.

— Порівняйте дві різниці з однаковими зменшуваними. (Різниця в лівій частині більша за різницю в правій частині).

— Згадайте, в яких випадках різниця збільшується при зміні від'ємника. (Різниця збільшується, якщо від'ємник, навпаки, зменшується).

— Який висновок можна зробити? (Із двох різниць з однаковими зменшуваними більша та, в якій від'ємник менший).

— Якщо від'ємник повинен бути меншим, то які значення набуває змінна b ? ($b < 5$. Відповідь: 0; 1; 2; 3; 4).

Аналогічно можна розв'язувати вправи №№ 652, 990, 1165. Розглянемо їх розв'язок докладно.

№ 652. Для яких значень букви правильні нерівності?

$$x \times 70 < 280 \quad x + 40 < 45 \quad 120 : x > 24.$$

$x \times 70 < 280$. Подамо праву частину нерівності — число 280 — добутком двох чисел з другим множником 70: $280 = 4 \times 70$. Отримаємо нерівність $x \times 70 < 4 \times 70$. Згадаємо взаємозв'язок між добутком і множниками: добуток зменшується тоді, коли множник зменшується. З двох добутків з однаковим другим множником менший той, у якого менший перший множник. Робимо висновок: $x < 4$. Відповідь: 0; 1; 2; 3.

Зразок запису в зошиті:

$$x \times 70 < 280$$

$$x \times \underline{70} < 4 \times \underline{70}$$

$$x < 4$$

Відповідь: 0; 1; 2; 3.

$$x + 40 < 45.$$

Алгоритм розв'язання:

1) Подаю праву частину — 45 — сумою з другим доданком 40: $45 = 5 + 40$. $x + 40 < 5 + 40$.

2) Згадую зв'язок суми і доданка: сума зменшується, якщо доданок зменшується. Отже, із двох сум з однаковими другими доданками менша та, в якій перший доданок менший.

3) Робимо висновок: $x < 5$.

Відповідь: 0; 1; 2; 3; 4.

$$120 : x > 24.$$

1) Подаю праву частину — 24 — у вигляді частки з діленням 120: $24 = 120/5$. $120/x > 120/5$.

2) Згадую залежність між часткою та діляним. Частка збільшується, якщо дільник зменшується. З двох часток з однаковими діленими більша та, в якій дільник менший.

3) Роблю висновок: $x < 5$.

Відповідь: 0; 1; 2; 3; 4.

Таким чином, ми розглянули взаємозв'язок між результатами та компонентами арифметичних дій і на цій підставі запропонували способи порівняння математичних виразів, розв'язування рівнянь і нерівностей з змінною. Треба зазначити, що визначені способи розв'язування відповідних завдань не обов'язково повинні бути засвоєними усіма учнями — учні з високим рівнем розвитку розумової діяльності мають застосовувати їх поряд з іншими способами.

Г. І. МАРТИНОВА,

канд. пед. наук, доцент;

С. О. СКВОРЦОВА,

канд. пед. наук, доцент;

Т. О. ШЕВЧЕНКО,

старший викладач. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.

ТЕХНИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ ОБРАТНОЙ СВЯЗИ (ТСОС) В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ И ОЗДОРОВЛЕНИИ ДЕТЕЙ

XXI век предъявляет свои требования к жизни, к обществу и непосредственно к отдельному человеку. Педагогика как наука должна целенаправленно управлять процессами воспитания и обучения, формируя человека будущего, используя при этом эффективные, адекватные своему времени подходы, методы, средства. Нынешнее время характеризуется интенсивным развитием различных электронных технологий. Новые технологические достижения должны быть использованы и в педагогике, в частности, в физическом воспитании и оздоровлении детей как технические системы обратной связи (ТСОС).

ТСОС входит как самостоятельной компонент в секцию материально-технического обеспечения любой педагогической системы. В авторском педагогическом Центре (АПЦ) Н. Н. Ефименко мы работаем над этим уникальным направлением около 10 лет. Так, еще осенью 1991 г. на ВДНХ СССР мы представляли четыре тренажера с доступным электронным обеспечением («Ритмоход», «Звездолет», «Бамбучина» и «Беспокойная пирамида»), которые были удостоены диплома I-й степени, золотой и двух серебряных медалей. Изыскания продолжались: формировалась теоретико-методологическая база данного научного направления, постоянно проводилась апробация различных электронных устройств, ТСОС испытывались в каждодневной работе с детьми дошкольных учреждений №№ 23, 29, 258 г. Одессы. Ведущим экспертом АПЦ в данном направлении является Александр Федорович Абуков. Первые результаты были представлены нами на научной конференции по биомеханике, проходившей в Нижнем Новгороде в декабре 1994 года.

Так что же мы подразумеваем под техническими системами обратной связи? Это электронно-технические системы, которые отражают результативность, правильность, качество выполняемых движений посредством света, цвета, акустических сигналов и инфракрасного излучения. В свою очередь ТСОС создают мотивационное поле, вызывая тем самым у детей интерес и желание выполнять упражнения, совершенствующие основные двигательные режимы.

Действуют такие системы по принципу обратной связи. Создаваемый таким образом поток раздражителей через внешние сенсорные системы воздействует на управление двигательной системой организма. К внешним сенсорным системам принадлежат зрительная, слуховая, обонятельная, вкусовая и тактильная системы. Наша задача состоит в том, чтобы при помощи ТСОС через зрительную, слуховую и тактильную системы целенаправленно активизировать упражняемость (проприоцептивную афферентацию), внося необходимые внешние коррекции в управление двигательной системой развивающегося организма.

Согласно теории функциональных систем П. К. Анохина в центральной нервной системе (ЦНС) существуют аппараты сравнения. Эти нервные механизмы, получая обратную сигнализацию при помощи афферентных сигналов, отправляемых органами зрения, проприорецепторами мышечно-суставного аппарата и другими рецепторами, сличают заданную программу с реальными результатами ее выполнения. Если есть расхождение между фактическим и требуемым действием, то в аппаратах сравнения возникают сигналы об ошибках, так называемые

импульсы рассогласования. Соответственно этим импульсам в систему, управляющую движениями, вносятся необходимые поправки-коррекции.

Таким образом, если создать при помощи электронных систем в процессе выполнения упражнения внешние обратные связи и, следовательно, внешние коррекции, это усилит внутренние коррекции и тем самым ускорит формирование основных движений, будет способство-

вать эффективному развитию соответствующих двигательных качеств.

Мы также предполагаем, что в тех случаях, когда у детей имеются различные нарушения центральной нервной системы, применение ТСОС на занятиях по физической культуре и ЛФК позволит более эффективно компенсировать дефект. Принцип действия технических систем обратной связи в физическом воспитании детей представлен на рис. 1.

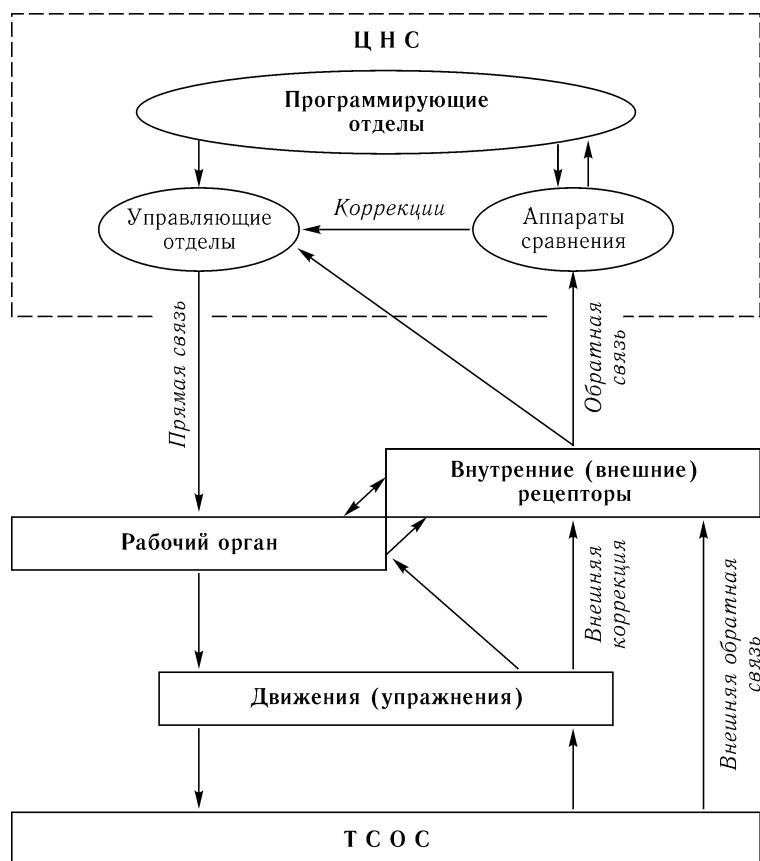

Рис. 1. Принцип действия технических систем обратной связи (ТСОС) в физическом воспитании детей

Это высказывание гипотетично и требует своего доказательства, но мотивационный фактор ТСОС очевиден. Малыши готовы преодолеть все, чтобы замигала лампочка, захрюкал «бегущий кабанчик», от прикосновения зазвучала характерная сирена. Автором «Театра физического воспитания и оздоровления детей дошкольного и младшего школьного возраста» (1997) этот эффективный методический прием был назван «достижение желаемого через необходимое». Особенно он срабатывает при работе с аномальными детьми, малышами, имеющими те или иные отклонения в развитии. Возникновение желаний, интереса базируется на психологических особенностях развития ребенка. Использовать психологические механизмы в управлении движениями позволяет «озвучивание» ТСОС. Когда эти системы начинают «крякать», «мяукать», «хрюкать», как бы «говоря»

мальчикам и девочкам, чтобы те пришли им на помощь, принесли им что-нибудь вкусненькое, то малыши, перевоплощаясь в маленьких героев, выполняют поставленную двигательную задачу, спешат на выручку своим друзьям. При помощи такого типа ТСОС возможна определенная коррекция речевых отклонений.

Условно ТСОС можно разделить на три группы: по включению, по выходному сигналу и по месту использования.

К первой группе (по включению) относятся: а) контактные, т. е. включение происходит при прямом прикосновении. Контакты могут быть механическими и сенсорными. К контактам ТСОС относятся также различные датчики, реагирующие на давление, растяжение, сжатие;

б) бесконтактные, включение которых происходит на расстоянии за счет инфракрасного излучения, а также при перемещении объекта

(за счет срабатывания фотодиодов, фототранзисторов);

в) виртуальные, предполагающие использование элементов компьютерного мира.

Вторая группа (по выходному сигналу) включает в себя звуковые, светоцветовые, шумовые, тактильные, виртуальные и смешанные сигналы.

Третья группа (по месту использования) определяется месторасположением ТСОС.

Предложенные электронные системы могут:

а) быть установлены на авторские тренажеры Н. Н. Ефименко (например, «Батутто», «Ритмоход», «Звездолет», «Непоседа» и др.);

б) быть выполнены как самостоятельные электронные игрушки-помощники (например, «Роботино»);

в) быть переносными, когда ТСОС прикрепляются на теле ребенка в виде датчиков, фотоприемников. В этом случае перспективным видится использование виртуального компьютерного мира, а также применение различных сенсоров, которые в будущем будут вживляться в определенные части тела (мышцы), что важно при коррекции двигательных дефектов (например, при лечении детского церебрального паралича).

Теперь на конкретных тренажерах, созданных и изготовленных в нашем Центре, мы покажем действие некоторых технических систем обратной связи. В тренажере «Непоседа» (фото 1) применялась ТСОС типа «Сверчок».

Фото 1. Тренажер «Непоседа»

Данная акустическая система при помощи магнита и гирконового замыкателя реагирует на различные вращательные движения, выполняемые на тренажере. Звуковой сигнал напоминает «трели» сверчка. Электрической нагрузкой является готовый (заводского изготовления) сигнализатор, представляющий собой микросбор-

ку, работающую от источника тока напряжением 9 В. Сигнализатор с обратной (нижней, скрытой) стороны тренажера «Непоседа» (фото 2).

Фото 2. Тренажер «Непоседа». Вид снизу

ТСОС «Сверчок» способствует развитию статической и динамической устойчивости, вестибуло-моторных реакций, созданию ощущения схемы собственного тела, ориентировки в малом и большом пространствах. Используя эту компактную электронную систему (фото 3),

Фото 3. ТСОС типа «Сверчок»

можно значительно повысить эффективность тренажера «Непоседа» по следующим направлениям:

1. «Посчитай сверчков» — стимулирует продолжительность выполняемых упражнений во всех основных двигательных режимах, от лежачего до прыжкового.

2. «Поймай сверчка» — стимулює слухомоторну реакцію, почуття часу, ритмізацію рухів.

3. «Не розбуди сверчка» — розвиває почуття простору і часу, здатність до завершеності і точному розрахунку своїх рухових дій.

4. «Швидкий сверчок» — сприяє розвитку швидкості основних рухів.

Ми передбачаємо в подальшому продовжити знайомити читачів журналу «Наша школа» з

різними видами технічних систем зворотного зв'язку, що застосовуються на практиці спільно як з авторськими, так і з традиційними тренажерами.

Н. Н. ЕФИМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

А. Ф. АБУКОВ,

інструктор по фізичній культурі д/с № 29 «Сказка» г. Одеси.

Дисципліни гуманітарного циклу

СИСТЕМА УРОКІВ ПО ВИВЧЕННЮ РОМАНУ В. СКОТТА «АЙВЕНГО», 7-й КЛАС

Урок № 1

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН В. СКОТТА

Хід уроку

Чим, на вашу думку, відрізняється опис історичних подій у підручниках історії й у художньому творі?

Пригадаємо визначення «роману».

Сьогодні наша розмова буде присвячена історичному роману, засновником якого є В. Скотт. Яким має бути історичний роман? За відповіддю звернемося до самого В. Скотта. Назвіть, будь ласка, вимоги до історичного роману, які висуває В. Скотт у присвяченні, що передує роману «Айвенго». (Дане завдання може бути попереднім домашнім завданням)

«Для того чтобы пробудить в читателе хоть некоторый интерес, необходимо изложить избранную Вами тему языком и в манере той эпохи, в какую Вы живете».

«Художник должен избегать всех тех красивых подробностей, которые не соответствуют климатическим или географическим особенностям изображаемого пейзажа».

«Писатель может себе позволить обрисовать чувства и страсти своих героев гораздо подробнее, чем это имеет место в старинных хрониках».

«Он (писатель) не должен вводить ничего не соответствующего нравам эпохи».

«Язык не должен быть сплошь устарелым и неудобным, но он, по возможности, должен избегать оборотов явно новейшего происхождения».

Більшість героїв роману вигадані, так само, як і події. Що ж тоді історичного в романі? Давайте визначимо (до кожного пункту учні наводять приклади-підтвердження):

— матеріальне середовище середньовічної Англії: одяг, інтер'єр помешкань і замків та їх

архітектура, зброя лицарів, предмети господарства, жіночі прикраси;

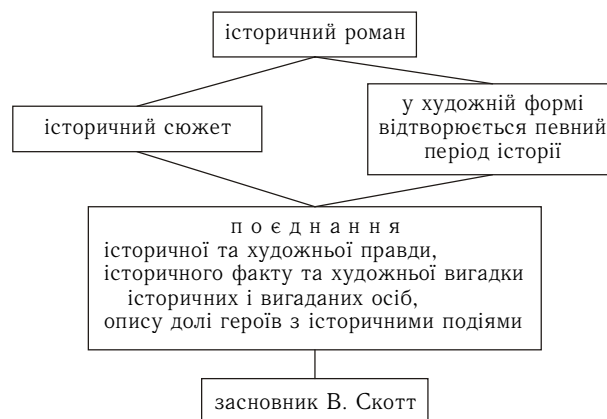
— геральдика, точний опис правил лицарського турніру;

— цитування статуту ордена храмовників;

— історична доля людей (час Седрика минув, так само час не може зробити Ребеку щасливою);

— герої відчують і мислять у дусі свого часу (ставлення до євреїв та релігії).

За допомогою учнів складаємо визначення-схему історичного роману:

Крім різноманітних історичних праць, джерелом інформації для В. Скотта були народні балади. Які події та персонажі були взяті В. Скоттом з народних балад? (Учні розповідають про епізод зустрічі Чорного лицаря з монахом Туком, пригадують балади про Робін Гуда).

Людам, яким судилося жити в ту чи іншу добу, доводиться вирішувати проблеми, відповідати на запитання, які поставила перед ними їх доба. Деякі з них вічні, деякі постають час від часу, а деякі характерні тільки для певної доби.

Давайте з'ясуємо, що хвилювало жителів Англії у XII столітті.

Стисле обговорення визначених проблем. Як вони вирішуються в романі, на якому боці правда і перемога, наскільки ці питання були актуальними в інші часи, що є характерним саме для XII століття.

Домашнє завдання: Перечитати розділ XXIX роману «Айвенго» В. Скотта.

Урок 2

«ПІД ЗВУКИ БИТВИ...»

Бліц-аналіз XXIX розділу роману

Хід уроку

1. «Минуты серьезной опасности нередко совпадают с минутами сердечней откровенности. Душевное волнение заставляет нас забыть об осторожности, и мы обнаруживаем такие чувства, которые в более спокойное время постарались бы скрыть, если не в силах вовсе подавить их».

— Чи правий у своєму висновку автор? Чому так відбувається? У другому реченні автор вживає особовий займенник «ми», як ви це розумієте, для чого письменник проводить таку паралель?

2. «Мой дух страждет, добрая девушка, — продолжал Айвенго, — от тревоги гораздо сильнее, нежели тело мучится от боли... каким образом могу я защитить Ровену и моего отца?»

— Ребекка ображається на Айвенго, що він не думає про неї. Чи права вона? Що означають для Айвенго ці слова: «Ровена і мій батько»? Може в них для Айвенго весь світ, а може він сам і його життя?

3. «Наверху, вдоль зубчатых стен, равно как и по узким и извилистым лестницам и коридорам, ведущим к бойницам и другим защитным пунктам, раздавались тяжелые и торопливые шаги вооруженных слуг. Слышны были голоса рыцарей, воодушевлявших своих подчиненных и распоряжавшихся обороной; их возгласы заглу-

шались звоном оружия и воинственными окликающими тех, к кому они обращались. Как ни тревожны были эти звуки, говорившие о чем-то еще более ужасном, в них было все же что-то торжественное, и благородная душа Ребекки не могла не почувствовать этого даже в минуту страшной опасности. Глаза ее загорелись, хотя вся кровь отхлынула от щек, и она, трепеща от ужаса, смешанного с восторгом, шепотом повторяла не то про себя, не то обращаясь к своему собеседнику, слова из Священного писания: «Колчан грохочет, копье и щит сверкают... раздаются голоса начальников и возгласы воинов!»

— Спробуйте описати ці звуки, з чим ви можете їх порівняти? Що в них було жахливого, а що урочистого? Чому саме благородна душа Ребекки змогла відчути цю урочистість?

4. «А я должен тут лежать неподвижно, точно расслабленный монах, — восклицал Айвенго, — пока другие ведут игру, от которой зависит моя свобода или смерть!»

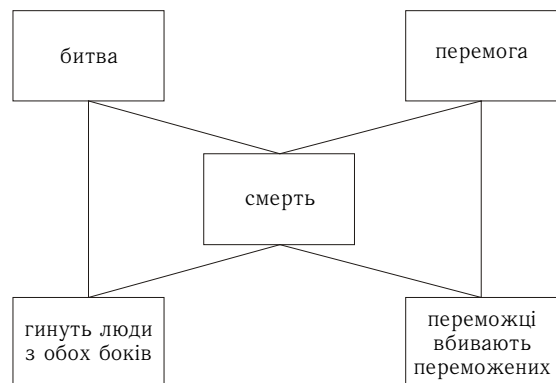
— Чи можемо ми, у даному випадку, слова «свобода і смерть» назвати контекстуальними антонімами? Якщо так, то який контекстуальний синонім можна дібрати до слова «свобода»? Як характеризують людину, для якої є актуальними такі синоніми та антоніми?

5. «Точно два бешеных потока встретились и смешались! Два океана, движимых противными ветрами!»

— Уявіть собі, що відбудеться, якщо зіткнуться два океани? Видовище такого величезного шторму буде захоплюючим чи жахливим? Отож, якого характеру набула битва? Вітер якого океану був більш міцним? Чим породжувались ці вітри?

6. «Увы, теперь я знаю, что зрелище победы еще ужаснее зрелища битвы!»

— Чи не дивують вас ці олова Ребекки? Що жахливого у видовищі перемоги? Давайте розглянемо це питання детальніше. (Разом з учнями складаємо схему)

Тут перед нами постає більш складне питання, над яким ми серйозніше подумаємо у майбутньому. Чи може взагалі перемога у будь-якій битві принести радість і щастя усім людям? (Ні,

тому що будь-яка перемога — наслідок загибелі людей, отже її постійний супутник горе і страждання).

7. «Ах, Ребекка, — отвечал он, — ты не можешь себе представить, как трудно человеку, искушенному в рыцарских подвигах, оставаться в бездействии подобно какому-нибудь монаху или женщине, в то время как вокруг него другие совершают доблестные подвиги! Ведь бой — наш хлеб насущный, дым сражения — тот воздух, которым мы дышим! Мы не живем и не хотим жить иначе, как окруженные ореолом победы и славы! Таковы законы рыцарства, мы поклялись их выполнять и жертвуем ради них всем, что нам дорого в жизни.

— Увы, доблестный рыцарь, — молвила прекрасная еврейка, — что же это, как не жертвоприношение демону тщеславия и самоожжение перед Молохом? Что будет вам наградой за всю кровь, которую вы пролили, за все труды и лишения, которые вы вынесли, за те слезы, которые вызвали ваши деяния, когда смерть переломит ваши копья и опередит самого быстрого из ваших боевых коней?

— Что будет наградой? — воскликнул Айвенго. — Как что? Слава, слава! Она позлатит наши могилы и увековечит наше имя!»

— Як ви гадаєте, хто правий у цьому спорі? Чи означають слова Айвенго, що усі лицарські подвиги здійснюються не заради благородної мети, а тільки заради слави? Жага битви — це жага крові чи жага справедливості? (Лицарська слава особлива. Людина, яка до неї прагне, бере на себе певну місію служіння саме благородним цілям. Саме про це говорить далі Айвенго: «Рыцарство! Да знаешь ли ты, девушка, что оно источник чистейших и благороднейших привязанностей, опора угнетенных, защита обиженных, оплот против произвола властителей!»

8. «Быть может, к этому чувству примешивалось еще горькое сознание, что Айвенго считает ее чуждой вопросам чести и не способной ни питать в своей душе высокие чувства, ни высказывать их».

— А як здається вам, здатна Ребекка до високих почуттів? І хоча в історії прикладів жінок-лицарів, мабуть, немає, могла б Ребекка претендувати на лицарську славу?

9. Обговорення запитань, які виникли в учнів.

Домашнє завдання: Зробити бліц-аналіз будь-якого розділу на власний вибір.

Уроки № 3—4

ІСТОРІЯ І ДОЛЯ ЛЮДИНИ В РОМАНІ В. СКОТТА «АЙВЕНГО»

Хід уроку

Наскільки різні люди в різні часи? Чи є щось таке в характері, в душі людини, що непідвладне часу? Чи повинна людина брати щось з ми-

нулого і передавати своїм нащадкам? Спробуємо сьогодні знайти відповіді на ці запитання.

— Складемо невеличке досье головних героїв твору. (Завдання учні виконують самостійно, працюючи в групах).

Уїлфред Айвенго. Син Седрика Ротервудського. Прихильник короля Річарда. Здатний на сильні почуття. Вірний у коханні й дружбі.

Седрик Ротервудський. Представник саксонської знаті. Бажає повернути минулі часи могутності саксів. Заради принципів поступиться своїми почуттями.

Король Річард Лев'яче Серце. Незважаючи на свій високий сан, вільно знаходить спільну мову з представниками різних прошарків суспільства, цінує відданих йому людей, готовий, ризикуючи власним життям, у разі необхідності прийти на допомогу.

Робін Гуд. Розбійник з розвинутим почуттям справедливості. Не підносить руку на бідного і стає на захист скривджених.

Бріан де Буагільбер. Лицар Храму. Думає лише про власні почуття і бажання. Занадто пихатий. Лицемірить і перед іншими, і перед собою. Прагне до влади й могутності.

Ісаак. Головна турбота — власне матеріальне становище. Але намагається бути вдячним людям, котрі йому допомагають.

Ребекка. Донька Ісаака. Надзвичайно добра і безкорислива дівчина. Лікує людей. Але ні за що не поступиться своїми почуттями й переконаннями.

Ровена. Походить зі знатного саксонського роду. Освічена. Вірна у коханні. Намагається бути щирою.

(Загальні фрази, які надані в характеристиках, учні підтверджують фактами з тексту).

— Кожній групі пропонується низка цитат, з яких учні обирають ті, що стосуються героїв, яких вони описували. Цитати необхідно прокоментувати.

«Во взгляде его смелых, темных, пронизательных глаз можно было прочесть целую историю об испытанных и преодоленных опасностях». (Р. 2, про Буагільбера).

«... он человек прямодушный, нетерпеливый и вспыльчивый. Среднего роста, широкоплечий, с длинными руками. Он отличался крепким телосложением человека, привыкшего переносить суровые лишения на войне или усталость на охоте». (Р. 3, про Седрика).

«Казалось, глаза эти были способны как воспламенять, так и умиротворять, как повелевать, так и умолять. Кроткое выражение больше всего шло к ее лицу. Однако привычка ко всеобщему поклонению и к власти над окружающими придала ей особую величавость, дополняя то, что дала ей природа». (Р. 4, про Ровену).

«... он на каждом шагу отвечивал смиренные поклоны и казался ниже, чем был на самом деле, от привычки держаться в согбенном положении». (Р. 5, про Ісаака).

«Зато на ее стороне были прирожденная сила воли, острый ум, и, кроме того, ей уже приходилось бороться с опасностями. С раннего детства она отличалась твердой волей, наблюдательностью и острым умом». (Р. 24, про Ребекку).

«Мне как будто на роду написано приносить несчастье всякому, кто будет питать привязанность ко мне». (Р. 28, слова Айвенго).

«Ибо кто творит добро, имея неограниченную возможность делать зло, тот достоин похвалы не только за содеянное добро, но и за все то зло, которого он не делает». (Р. 33, про Робин Гуда).

«... был образцом рыцаря, совершающего блестящие, но бесполезные подвиги». (Р. 41, про Ричарда).

— Аналіз образу головного героя.

Відтворюємо події з життя Айвенго, про які дізнаємось з твору:

- 1) конфлікт з батьком;
- 2) б'ється в Палестині;
- 3) повернення на батьківщину;
- 4) лицарський турнір;
- 5) поранення, лікування у Ребекки;
- 6) один з полонених у замку Фрон де Бефа;
- 7) рятування Ребекки;
- 8) одруження з Ровеною.

— Але за кожною подією приховані почуття, погляди, характер героя. І, звичайно, різні люди у тих самих обставинах діють по-різному.

(Виділяємо групу учнів, які будуть пояснювати вчинки героя. Інші учні виконують роль скептиків, мають поставити запитання відповідно до виділеної низки подій з життя Айвенго. За кожним залишається право висловити власну точку зору).

1) Ніхто не мав сумніву, що Айвенго — позитивний герой. Але одна з причин конфлікту з батьком у тому, що Айвенго не поділяв його патріотичних переконань. Чи можна вважати таку поведінку зрадою?

2) Чи не було у Айвенго корисливих або честолюбних спонукань, коли він відрядився з королем Ричардом до Палестини і став його вірним соратником?

3) Чому Айвенго приходить у дім свого батька таємно? Чи не було це виявленням боягузтва? Що примушує Айвенго допомогти Ісааку? Наскільки він відвертий при цьому?

4) Що намагається довести Айвенго, взявши участь у турнірі? Чи не намагається він при цьому заробити «козири» для розмови з батьком, наприклад?

5) Чи не суперечить принципам лицарства те, що Айвенго приймав допомогу від єврейки? Одна справа — допомагати євреям, а зовсім інша — приймати від них допомогу?

6) Що керує Айвенго, коли він так наполегливо просить Ребекку слідкувати за ходом штурму замка? Побожання за власне життя?

7) Чи не є даний вчинок Айвенго виявленням безрозсудливості? Адже поєдинок, швидше за все, повинен був закінчитися по-іншому?

8) Айвенго не помітив почуттів Ребекки. Про що це говорить?

— Різні часи возводили на п'єдестал різних героїв. Перед нами герой XII століття. Який він?

— принциповий,

— відданий,

— люблячий,

— сміливий,

— вдячний.

— Кого ще з героїв роману можна охарактеризувати цими словами? А можна так висловитись про Гурта і Вамбу? Які риси визначають гідність людини?

(Головне не звання, не походження, а благородні людські якості й добрі вчинки)

— Але в романі є персонажі, гаслом яких можна вважати слова Альберта Мальвуазена: «Настоящая цель жизни — в удовлетворении честолюбия».

Як ви розумієте слово «честолюбство»?

У тлумачному словнику це олово пояснюється як жага свідомості, прагнення посісти почесне місце.

— Хіба це вже така погана риса людини — прагнення посісти помітне місце у суспільстві?

(Важливо, якими засобами досягається така мета, чи не заповнить прагнення до слави й могутності кращі людські риси і почуття)

Філософський тайм-аут

Давайте звернемося до розділу XXIII, де В. Скотт наводить слова з праці відомого історика Генрі:

«Саксонская хроника» описывает, какие жестокости учиняли в царствование короля Стефана важные бароны и владельцы замков, которые были все сплошь норманны; это описание служит разительным доказательством того, на какие неистовства были они способны, когда разжигались их буйные страсти:

«Они жестоко угнетали бедняков, заставляя строить себе замки; а когда замки были готовы, они наполняли их порочными людьми, скорее дьяволами, которые хватили без разбора мужчин и женщин, в случае если подозревали, что у них есть деньги, ввергали в темницы и подвергали мучениям более лютым, чем те, которые претерпевали святые мученики. Одних они душили, забивая им рот грязью, других вешали за ноги, или за голову, или за большие пальцы, а под ними разводили огонь. Иным обвязывали головы веревками с узлами и затягивали узлы, пока не лопались черепа; других бросали в подземелья, кишевшие змеями и жабами...»

Як ви гадаєте, наскільки природна така риса людини як жорстокість? У чому витoki жорстокості? Чи може людина сама себе визнати жорстокою? Чи можна побороти або знищити жорстокість в людині? Як потрібно виховувати людину, щоб вона не стала жорстокою?

— Кого з героїв роману можна назвати найжорстокішим?

— А у кого жорстокість взагалі відсутня? (Ребекка)

— Наскільки вам зрозуміла така життєва позиція Ребекки, позиція всепрощення?

— Буагільбер говорить: «Мщение — это пир богов». Людина повинна мститися за образу, яку їй нанесли? Чого, на вашу думку, не можна нікому ні при яких обставинах вибачати? Що легше — вибачати чи мститися?

— А яка різниця між помстою і встановленням справедливості?

— Локслі — це розбійник чи борець за справедливість?

— А якими засобами ще можна боротися за справедливість? Що робили б ви?

— Якою ви уявляєте собі несправедливу людину? Хто з героїв роману є такою людиною?

— Як назвати почуття Буагільбера до Ребекки?

— Чому Буагільбер загинув, хоча перевага була на його боці? (Можливо, це й було встановлення справедливості. А рішучу роль тут відіграли дружба, відданість, любов).

— Давайте звернемося до образів принца Джона і короля Річарда.

Порівняйте їх.

— Скажіть, чому ж вони, рідні брати, такі різні? В обох, мабуть, було схоже дитинство, грали в одні й ті самі ігри, виховувались на однакових цінностях...

— Кому з героїв роману ви симпатизуєте? Чому?

— А зараз я вам пропоную відповісти на запитання тесту.

1. Як повинна поводитися людина, опинившись у скрутному становищі?

а) повинна робити те, що вимагають закони честі,

б) можна зважитись на подвиг, але краще зачекати — може складна ситуація мине сама по собі,

в) передусім будь-яке становище слід використати з користю для себе.

2. Що таке кохання?

а) це те, за що варто ризикувати життям,

б) почуття, яке приходить або не приходить,

в) це людина, яку я обираю для себе.

3. Чи бувають на світі справжні друзі?

а) так, безумовно,

б) може й є,

в) немає.

4. Що саме головне?

а) друзі, кохання, батьківщина,

б) спокій, злагода з собою і навколишнім середовищем,

в) я.

5. Яка риса в характері людини повинна бути головною?

а) порядність,

б) яка-небудь,

в) честюлюбство.

Подивіться, яких варіантів відповідей у вас більше. Якщо «а» — ваш тип характеру, світогляд схожі з Айвенго, «б» — з Ательстаном, «в» — з Буагільбером.

Звичайно, результати цього тесту умовні, але замисліться, чи ви такі, якими самі бажаєте бути.

— Давайте спробуємо скласти кодекс лицарства. (Можна провести роботу в групах, кожна група готує свій кодекс).

Кодекс лицарства:

— жити по честі й совісті,

— бути відданим у дружбі й коханні,

— захищати слабких,

— надавати допомогу тим, хто її потребує.

— Чи існує сьогодні поняття лицарства?

— Чи можна сказати, що ось цей кодекс лицарства придумали не ми, він — на всі часи, існував і буде існувати?

Домашнє завдання: Твір-фантазія на одну з тем:

1. «Дитинство Айвенго» (придумати події з дитинства Айвенго, в яких вже б виявилися кращі риси майбутнього лицаря);

2. «Розповідь про сучасного лицаря» (яку людину сьогодні ми можемо назвати лицарем, придумайте події, в яких би розкрились риси сучасного лицаря).

В. О. МУХІН,

учитель зарубіжної літератури УПЦ «Надія» (садок-школа № 275) м. Одеси, переможець обласного конкурсу «Учитель року — 2001» з номінації «Зарубіжна література», суперфіналіст обласного конкурсу «Учитель року — 2001».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ЯК ОДНА ІЗ ЕФЕКТИВНИХ ФОРМ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ УЧНІВ 9-го КЛАСУ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Тестові завдання складено відповідно до чинних програм з української літератури (два варіанти) для середніх загальноосвітніх шкіл з українською та російською мовами навчання. Вони призначені для перевірки знань учнів з основних розділів програми, виявлення недоліків у засвоєнні нового матеріалу.

Важливо, що різні за тематикою завдання будуть спонукати учнів повторювати раніше вивчений матеріал, закріплювати новий.

Готуючись до уроку, вчитель повинен сам опрацювати тести. Слід перевірити, чи всі елементи завдань вивчались. Завдання в тестах мають різний рівень складності.

Тести розраховані на 15—30 хвилин. Час виконання залежить від складності матеріалу, від обсягу завдань. Учитель оцінює виконання завдань на свій розсуд, керуючись нормами оцінювання за 12-бальною системою.

**I. Тестові завдання до теми:
«Давньоруська та давня українська
література», 9-й клас**

1. Про яку пам'ятку із церковних споруд княжої доби сказано: «Церква чудова і славиться в усіх навколишніх країнах, подібної немає на всій земній кулі від Сходу до Заходу»?

- а) Десятинну церкву;
- б) Богородиць Пирогощі;
- в) Св. пророка Іллі;
- г) Софіївський собор.

2. В якому творі давньої літератури сказано про князя Володимира, що він «не в убогій бо і не в невідомій землі володорював, а в Руській, що відома й чувана всіма кінцями землі».

- а) «Повість минулих літ»;
- б) «Повчання Володимира Мономаха»;
- в) «Слово про закон і благодать»;
- г) «Сказання про Бориса і Гліба».

3. Найдавніша книга, що збереглася в оригіналі до наших часів:

- а) «Повість минулих літ»;
- б) «Ізборник Святослава»;
- в) «Остромирове Євангеліє»;
- г) «Слово про Ігорів похід».

4. Найдавніша оригінальна літературна пам'ятка:

- а) «Слово про Ігорів похід»;
- б) «Поученіє Володимира Мономаха»;
- в) «Слово про закон і благодать»;
- г) «Повість минулих літ».

5. Хто автор «Повісті минулих літ»:

- а) Нестор;
- б) Іларіон;
- в) Ігумен Даниїл;
- г) Володимир Мономах.

6. Хто автор церковної проповіді «Слово про закон і благодать»?

- а) Митрополит Іларіон;
- б) Сильвестр;
- в) Кирило Туровський;
- г) Клим Смолятич.

7. Коли вперше було надруковано «Слово про Ігорів похід»?

- а) 1800 р.;
- б) 1564 р.;
- в) 1660 р.;
- г) 1670 р.

8. Який з названих творів можна віднести до житійної літератури:

- а) «Слово про Ігорів похід»;
- б) «Слово про закон і благодать»;
- в) «Повчання Володимира Мономаха»;
- г) «Киево-Печерський патерик».

9. Яка з названих біблійних книг належить до новозавітних?

- а) Книга Царств;
- б) Притчі Соломонові;
- в) Євангеліє;
- г) Еклезіаст.

10. В якому творі знаходимо першу оповідь про смерть князя Олега від його коня?

- а) у «Сказанні про Бориса і Гліба»;
- б) у «Повісті минулих літ»;
- в) у творі О. Пушкіна «Песнь о вешем Олеге»;
- г) у «Повчанні Володимира Мономаха».

11. Яке почуття від споглядання світу передає князь Володимир Мономах у своєму «Повчанні...»?

- а) смутку через його недосконалість;
- б) бажання змінити його;
- в) радісне здивування досконалістю й красою світу;
- г) впевненість, що нащадки не стануть «чекати милості від природи», а перетворюватимуть світ.

12. Про кого найперше піклуватися заповідав дітям Володимир Мономах у своєму «Повчанні...»?

- а) про родичів;
- б) про вдов і сиріт;
- в) про бойових коней;
- г) про церкви.

13. Від чого найбільше застерігав дітей у своєму «Повчанні...» князь Володимир Мономах?

- а) від ворожої кулі;
- б) від лінощів й п'янства;
- в) від підступності й зради оточуючих;
- г) від хвороб.

14. Який вид перекладної літератури поділяється на такі три групи: стародавні, новозавітні, есхатологічні?

- а) апокрифи;
- б) хроніки;
- в) житія;
- г) повчання.

15. Хто з перелічених авторів здійснив літературний переклад «Слова про Ігорів похід»?

- а) М. Рильський;
- б) В. Сосюра;
- в) Леся Українка;
- г) І. Франко.

16. Якою подією в житті українського народу була викликана поява полемічної літератури?

- а) козацькими війнами;
- б) створенням Запорозької Січі;
- в) Брестським миром;
- г) Берестейською унією.

17. Хто написав полемічний твір «Послання до єпископів»?

- а) З. Копистенський;
- б) С. Зизаній;
- в) І. Вишенський;
- г) Х. Філарет.

18. Хто із великих українських письменників присвятив поему полемісту Івану Вишенському?

- а) Т. Шевченко;
- б) І. Франко;
- в) Леся Українка;
- г) П. Куліш.

19. Якими були об'єктивні наслідки Берестейської унії для Української Церкви?

- а) Українська Церква повністю підпала під католицький вплив і злилася з Польською;
- б) Українська Церква почала активно сприяти колонізації українського населення;
- в) унія допомогла Українській Церкві зберегти український богослужбний обряд та українську мову богослужінь;
- г) унія нічого не змінила в житті Української Церкви.

20. Що таке вертеп?

- а) вистава до Різдва у двоярусній сцені (будинок);
- б) побутова вистава гумористичного плану;
- в) серйозна драма історичного змісту;
- г) шкільна драма на історичну тему.

21. Що представлялося в нижньому ярусі українського вертепу?

- а) сцени, що відображали історичні події;
- б) віфліємські події, пов'язані з народженням Ісуса Христа;
- в) сценки із Біблії;
- г) гумористичні сценки з життя народу.

22. Хто із перелічених персонажів не міг бути задіяним в українському вертепі?

- а) чорт;
- б) москаль;
- в) курпайло;
- г) Цар Ірод.

23. Кому належать слова: «Простий народ спить, але від усякого сну прокидаються»?

- а) І. Вишенському;
- б) Г. Сковороді;
- в) І. Котляревському;
- г) Є. Гребінці.

24. Хто автор твору «Всякому городу — нрав і права»?

- а) Г. Сковорода;
- б) Г. Квітка-Основ'яненко;
- в) М. Довгалевський;
- г) І. Котляревський.

25. Виберіть і вставте в текст потрібне слово:

Що то за..., добро в ній какое
Інші говорять, будто золотое...

- а) слава;
- б) вольність;
- в) гордість;
- г) любов.

26. З якого твору Г. Сковорода ці рядки?

Знаю, що смерть, як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона.

- а) «Гей поля, поля зелені»;
- б) «Ой ти, пташко, жовтобоко»;
- в) «Всякому городу — нрав і права»;
- г) «Похвала бідності».

27. Що Г. С. Сковорода вважав найнеобхіднішим, щоб жити в гармонії зі світом?

- а) здобути вищу освіту;
- б) пізнати себе;
- в) мати добрих друзів;
- г) піти в мандри.

28. У чому ідея «сродной праці», реалізацію якої Г. С. Сковорода вважав необхідною умовою людського щастя?

- а) в тому, щоб зайняти високу посаду;
- б) в тому, щоб праця приносила великий заробіток;
- в) в тому, щоб від праці людина не перевтомлювалась;
- г) в тому, щоб людина в праці знайшла своє покликання.

II. Тестові завдання до теми: «Життя і творчість

І. П. Котляревського», 9-й клас

1. І. П. Котляревський народився:

- а) 1814 р.;
- б) 1769 р.;
- в) 1775 р.;
- г) 1800 р.

2. В якому місті народився письменник?

- а) у Києві;
- б) у Вінниці;
- в) у Полтаві;
- г) у Харкові.

3. Що привело І. П. Котляревського у 1806 р. на територію нинішньої Одеської області?

- а) службове відрядження;
- б) війна з Наполеоном;
- в) війна з Туреччиною;
- г) розважальна подорож.

4. Який твір І. Котляревського тривалий час поширювався в Україні та за її межами у рукописних списках?

- а) «Наталка Полтавка»;
- б) «Москаль-чарівник»;
- в) «Енеїда».

5. Хто писав поетичні рядки І. П. Котляревському:

«Над книжкою твоєї «Енеїди»
Нащадок схилить радісне чоло...»

- а) Т. Шевченко;
- б) В. Сосюра;
- в) П. Тичина;
- г) Г. Квітка-Основ'яненко.

6. З якого твору І. П. Котляревського взято наведені слова:

«Мужича правда є колюча,
А панська на всі боки гнуча...»?

- а) «Енеїда»;
- б) «Наталка Полтавка»;
- в) «Москаль-чарівник».

7. З якими реальними подіями співвідносить І. П. Котляревський у своїй поемі «Енеїда» падіння Трої та втечу Енея з розгромленого міста?

а) з захопленням українських земель польськими магнатами та втечею селян до Запоріжжя;

б) з приходом Наполеона та масовим виїздом населення з окупованих територій;

в) із зруйнуванням Катериною II Запорозької Січі та втечею запорожців за Дунай;

г) з поразкою гетьмана Івана Мазепи під Полтавою та втечею частини війська до Бендер.

8. У якому році вийшли з друку три перші частини «Енеїди»?

а) 1795 р.;

б) 1798 р.;

в) 1800 р.;

г) 1813 р.

9. Якою мовою письменник написав «Енеїду»?

а) народною;

б) канцелярською;

в) старослов'янською.

10. У якому столітті відбуваються події, змальовані в поемі «Енеїда»?

а) друга половина XVIII століття та початок XIX століття;

б) друга половина XVII століття та початок XVIII століття;

в) друга половина XIX століття та початок XX століття;

г) друга половина XVI століття та початок XVII століття.

11. Про кого говорить письменник у поемі:

«... моторний
Ласкавий, гарний і проворний,
І гострий як на бритві сталь...»

а) Низ;

б) Турн;

в) Еней;

г) Зевс.

12. Кому належать слова в поемі «Енеїда»:

«Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять...»

а) Енею;

б) Низу;

в) Евріалу;

г) Латину.

13. Кого зобразив І. П. Котляревський в образах троянців?

а) богів;

б) українських козаків;

в) панів;

г) селян.

14. Хто змальований в образі богів?

а) селяни;

б) пани;

в) козаки;

г) боги.

15. Що пророкує Юпітер Енею?

а) смерть;

б) могутнє царство;

в) бідність;

г) хворобу.

16. Де зустрів Еней жінок, що

«... шоки терли манією,
А блейвасом і ніс, і лоб,
Красою щоб, хоч не своєю,
Причарувать к собі кого б».

а) у Карфагені;

б) у пеклі;

в) у рутулеському стані;

г) при дворі царя Латина.

17. Яким віршованим розміром написана «Енеїда» І. П. Котляревського?

а) ямбом;

б) хореем;

в) дактилем;

г) анапестом.

18. Визначте жанр поеми «Енеїда»:

а) історична поема;

б) бурлескно-травестійна поема;

в) гумористично-бурлескна поема;

г) соціально-побутова поема.

19. Хто з українських композиторів написав музику до опери «Енеїда»?

а) М. Лисенко;

б) Л. Ревуцький;

в) А. Барсицький;

г) К. Стеценко.

20. Якою піснею починається п'єса І. Котляревського «Наталка Полтавки»?

а) «Віють вітри, віють буйні...»;

б) «Ой, я дівчина — Полтавка...»;

в) «Всякому городу — нрав і права...»;

г) «Я в матері одна була...».

21. Хто сказав про Наталку в п'єсі «Наталка Полтавка»: «Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна — яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою...»

а) Возний;

б) Микола;

в) Виборний;

г) Петро.

22. Кому в п'єсі належать слова: «Коли кого любиш, того не забудеш»?

а) Возному;

б) Петру;

в) Наталці;

г) Миколі.

23. Про кого у п'єсі «Наталка Полтавка» Микола сказав: «Хапуга такий, що з рідного батька злупить»?

а) Виборного;

б) Возного;

в) Петра.

24. Кого характеризує Микола такими словами: «Хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається, де не посій, там і уродиться...»?

а) Возного;

б) Виборного;

в) Петра;

г) дяка.

25. Хто з відомих авторів брав участь у першій постановці п'єси «Наталка Полтавка»?

- а) М. Щепкін;
- б) М. Садовський;
- в) П. Саксаганський;
- г) І. Карпенко-Карий.

26. Хто сказав про «Наталку Полтавку» такі слова: «Ця п'єса — світла незаймана квітка народної поезії»?

- а) Т. Шевченко;
- б) І. Карпенко-Карий;
- в) І. Франко;
- г) М. Гоголь.

27. Хто з українських поетів пророкував І. П. Котляревському невмирущість:

«Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть...»

- а) П. Грабовський;
- б) Т. Шевченко;
- в) Леся Українка;
- г) І. Франко.

III. Тестові завдання до теми:

«Життя і творчість

Г. Квітки-Основ'яненка», 9-й клас

1. Григорій Квітка-Основ'яненко народився:

- а) 27 жовтня 1778 р.;
- б) 29 листопада 1778 р.;
- в) 18 листопада 1778 р.;
- г) 30 жовтня 1778 р.

2. Батько письменника був:

- а) селянин;
- б) дворянин;
- в) службовець;
- г) інтелігент.

3. Освіту письменник здобув:

- а) дома;
- б) у Курязькому монастирі;
- в) у Київському університеті;
- г) у Львівському університеті.

4. У якому журналі починав письменник свою літературну діяльність?

- а) «Харківський Демокрит»;
- б) «Український вестник»;
- в) «Основа»;
- г) «Життя і слово».

5. Який із перелічених творів не належить

Г. Квітки-Основ'яненку?

- а) «Ясновидящая»;
- б) «Дворянские выборы»;
- в) «Слепая»;
- г) «Мертвецький Великдень».

6. У сюжет якого з перелічених творів увійшло прадавнє народне вірування, пов'язане з Чистим четвергом після прийняття християнства:

- а) «Маруся»;
- б) «Конотопська відьма»;
- в) «Ясновидящая»;
- г) «Мертвецький Великдень».

7. Хто із відомих поетів присвятив Г. Квітки-Основ'яненку прекрасного вірша, в якому декілька разів письменника називає батьком?

- а) П. Гулак-Артемівський;
- б) Є. Гребінка;
- в) Т. Шевченко;
- г) П. Куліш.

8. Кому належать слова і мелодія пісні «Грицю, Грицю, до роботи»?

- а) Т. Г. Шевченку;
- б) Г. Ф. Квітки-Основ'яненку;
- в) А. В. Владимирову;
- г) І. Франку.

9. У якому році написано твір «Маруся»?

- а) 1832 р.;
- б) 1833 р.;
- в) 1835 р.;
- г) 1830 р.

10. З якого твору взято слова:

«Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці — як тернові ягідки, бровоньки — як на шнурочку, личком червона, як панська рожа...»?

- а) «Салдацький патрет»;
- б) «Маруся»;
- в) «Мертвецький Великдень»;
- г) «Конотопська відьма».

11. Хто з письменників сказав автору твору «Маруся» такі слова: «Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як, може, ніхто на всім світі...»

- а) О. Бодяньський;
- б) Т. Шевченко;
- в) В. Белінський;
- г) П. Куліш.

12. Кому присвячена повість «Маруся»:

- а) матері;
- б) батькові;
- в) брату Андрію;
- г) сестрі.

13. Про яку з героїнь Квітки-Основ'яненка сказано: «Сорочка на ній біленька, сама пряла і пишні рукава сама вишивала червоними нитками»?

- а) Настю;
- б) Марусю;
- в) Ганну;
- г) Оксану.

14. До якого літературного напрямку за більшістю своїх ознак належить повість «Маруся»:

- а) класицизм;
- б) сентименталізм;
- в) романтизм;
- г) реалізм.

15. Який із українських народних обрядів відтворено в повісті «Маруся».

- а) заручини;
- б) дівич-вечір;
- в) покривання молодої;
- г) сватання.

16. Яке значення в творах Г. Квітки-Основ'яненка мають так часто вживані для характеристики героїнь слова «звичайна», «звичайненька»?

- а) та, що дотримується усталених звичаїв;
- б) сіра, буденна, нецікава;
- в) та, що нічим не відрізняється від інших (пересічна);
- г) та, що не привертає до себе уваги.

17. Про що говорить Г. Квітка-Основ'яненко у вступній статті до «Супліка до іздателя»?

- а) про свою біографію;
- б) про мету написання твору;
- в) про характери головних героїв;
- г) про важку долю селян.

18. Який із перелічених творів належить перу Г. Квітки-Основ'яненка?

- а) «На перші гулі»;
- б) «Салдацький патрет»;
- в) «Кум Мірошник або сатана в бочці»;
- г) «Орися».

19. Як би ви оцінили характер гумору в повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма»?

- а) безжурний регіт;
- б) легкий гумор;
- в) сміх крізь сльози;
- г) нищівне висміювання.

20. Деякі критики вважають, що в творі «Конотопська відьма» Г. Квітка-Основ'яненко показує трагічну перспективу українського народу в умовах бездержавності. У чому, на вашу думку, найпомітніше виражається цей трагізм.

а) у виродженні козацької старшини — провідників нації;

- б) у схильності до пияцтва;
- в) в наявності забобонів у народі;
- г) у чарах баби Явдохи.

IV. Тестові завдання до теми: «Життя і творчість Т. Г. Шевченка», 9-й клас

1. Кому належать слова: «Шевченко справді живий, справді між нами, він разом з українським народом»?

- а) П. Тичині;
- б) М. Рильському;
- в) В. Сосюрі;
- г) М. Бажану.

2. Одну із поем Т. Шевченка написав під свіжими враженнями від першої поїздки на Україну. Це:

- а) «Гайдамаки»;
- б) «Катерина»;
- в) «Сон» («У всякого своя доля»);
- г) «Неофіти».

3. В якому творі Т. Шевченка пише:

«Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!»

- а) «Заповіт»;
- б) «Три літа»;
- в) «Розрита могила»;
- г) «Сон» («Гори мої високії»).

4. Приводом до написання рядків «Караюсь, мучаюсь, але не каюсь!» для Т. Шевченка стало:

- а) хвороба поета;
- б) перебування в тюрмі;
- в) царська заборона писати і малювати;
- г) заслання.

5. Долю талановитих людей з кріпацьких мас Т. Шевченко описав у повістях:

- а) «Наймичка», «Княгиня»;
- б) «Художник», «Музикант»;
- в) «Капитанша», «Варнак»;
- г) «Близнецы», «Путешествие с удовольствием и не без морали».

6. З якого твору Т. Шевченка слова, що стали крилатими:

- «Учітеся, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»?
- а) «Єретик»;
- б) «Сон» («У всякого своя доля»);
- в) «Заповіт»;
- г) «І мертвим, і живим...».

7. Якою темою об'єднані твори Т. Г. Шевченка «Великий льох», «Іржавець», «Розрита могила».

- а) тема туги за Україною;
- б) тема поневолення України Російською імперією;
- в) тема страждань селян-кріпаків;
- г) тема інтернаціональної єдності слов'ян.

8. За що в ряді поезій та поем картає Шевченко Богдана Хмельницького, називаючи його «нерозумним сином»?

- а) за розв'язання визвольної війни проти Польщі;
- б) за підписання Переяславської угоди з Росією;
- в) за одруження з полькою;
- г) за звернення у війні по допомогу до татар.

9. Твори Т. Шевченка «Сон», «Гайдамаки», «Кавказ», «Наймичка» об'єднані одним жанром:

- а) історична драма;
- б) поема;
- в) вірш;
- г) повість.

10. Вірші Т. Шевченка «Розрита могила», «Заповіт», «Сон», «Кавказ» належать до циклу:

- а) «Три літа»;
- б) «Невольничча поезія»;
- в) «Кобзар»;
- г) «В казематі».

11. Назвіть село, в якому народився Т. Шевченко:

- а) Кирилівка;
- б) Стеблів;
- в) Моринці;
- г) Богданівка.

12. У складі наукової експедиції Т. Шевченко вивчав:

- а) Чорне море;
- б) Аральське море;
- в) Азовське море;
- г) Червоне море.

13. Вірш «Якби ви знали, паничі...» написаний віршовим розміром:

- а) дактилем;
- б) ямбом;
- в) хореем;
- г) анапестом.

14. Письменник, який підтримав Т. Шевченка як поета і допоміг йому в самоосвіті:

- а) С. Руданський;
- б) І. Франко;
- в) Є. Гребінка;
- г) І. Тургенев.

15. Т. Шевченка викуплено з кріпацтва:

- а) 1838 р.;
- б) 1840 р.;
- в) 1845 р.;
- г) 1850 р.

16. Хто починав листи до Т. Шевченка словами: «Брате, курінний товаришу Тарасе!»?

- а) Я. Кухаренко;
- б) П. Куліш;
- в) Д. Козачковський;
- г) М. Лазаревський.

17. Картини з життя Кобзаря малювали:

- а) І. Їжакевич;
- б) Т. Яблонська;
- в) К. Брюлов;
- г) С. Дерегус.

18. Який твір Т. Шевченка покладено на музику?

- а) «І виріс я на чужині»;
- б) «Мені однаково»;
- в) «Зоре моя вечірняя»;
- г) «Я не нездужаю, нівроку...»

19. Музику до творів Т. Шевченка писав:

- а) М. Лисенко;
- б) Г. Верьовка;
- в) А. Авдієвський;
- г) П. Майборода.

20. Яку народну пісню любляв наспівувати Т. Шевченко?

- а) «Та нема в світі гірш нікому»;
- б) «Всякому місту звичай і права»;
- в) «Ой ти, дівчино, з горіха зерня»;
- г) «Ой на горі огонь горить».

21. Хто з письменників написав для дітей книжку про Т. Шевченка?

- а) П. Грабовський;
- б) П. Куліш;
- в) О. Іваненко;
- г) Є. Гребінка.

22. З якого року вшанування пам'яті великого Кобзаря стало у нашій країні щорічним і всенародним?

- а) з 1918 р.;
- б) з 1902 р.;
- в) з 1922 р.;
- г) з 1930 р.

23. На слова «Заповіту» Т. Шевченка музику писали різні композитори. Чия мелодія здобула найбільшу популярність і перетворила «Заповіт» в урочисту народну пісню?

- а) М. Лисенка;

- б) Г. Гладкого;
- в) К. Стеценка;
- г) А. Авдієвського.

24. Скільки творів увійшло до першого видання «Кобзаря» Т. Шевченка?

- а) 21;
- б) 8;
- в) 13;
- г) 10.

25. У якому виді мистецтва, крім літератури, прославився Т. Шевченко?

- а) архітектура;
- б) живопис;
- в) кіномистецтво;
- г) музика.

26. Уривок з якого твору Т. Шевченка став відомою народною піснею?

- а) «Причинна»;
- б) «Наймичка»;
- в) «Плач Ярославни»;
- г) «Катерина».

27. «Первий... розпинав нашу Україну», а «Вторая доконала вдову-сиротину». Про «вінценосних героїв» якого твору йде мова?

- а) «Наймичка»;
- б) «Сон»;
- в) «Причинна»;
- г) «Гамалія».

28. Кому присвятив Т. Шевченко поему «Мар'яна-черниця»?

- а) Ганні Закревській;
- б) Оксані Коваленко;
- в) Агаті Усковій;
- г) Марії Заньковецькій.

29. Якою нагородою відзначила Академія Мистецтв успіхи Т. Шевченка?

- а) золотою медаллю;
- б) почесною грамотою;
- в) срібною медаллю 2-го ступеня;
- г) срібною медаллю 3-го ступеня.

30. Твір «Причинна» — це:

- а) поема;
- б) драма;
- в) водевіль;
- г) комедія.

31. Яким псевдонімом користувався Т. Г. Шевченко на засланні?

- а) Сивоголовий;
- б) Дармограй;
- в) Вигнанець;
- г) Кобзар.

32. Де поховано Т. Шевченка?

- а) у Каневі;
- б) у Києві;
- в) у Запоріжжі;
- г) у Львові.

33. Як називається одна з найкращих поем Шевченка про велич матері, написаної після заслання?

- а) «Марія»;
- б) «Відьма»;
- в) «Княжна»;
- г) «Швачка».

34. Хто сказав про Шевченка: «Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий і широкий ідеал жінки, як се вчинив Шевченко?»

- а) П. Тичина;
- б) П. Грабовський;
- в) І. Франко;
- г) Марко Вовчок.

35. З думкою про дітей у 1860 році Шевченко видає:

- а) «Щоденник»;
- б) «Буквар»;
- в) «Кобзар»;
- г) «Царі».

36. Хто так висловився про Т. Шевченка: «Т. Г. Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілий народ, цілу націю!»?

- а) О. Вишня;
- б) М. Бажан;
- в) Є. Маланюк;
- г) І. Франко.

**V. Тестові завдання до теми:
«Вивчення роману П. Куліша
«Чорна рада. Хроніка 1663 року»,
9-й клас**

1. Перший історичний роман в українській літературі — це:

- а) «Захар Беркут» І. Франка;
- б) «Чорна рада» П. Куліша;
- в) «Енеїда» І. Котляревського;
- г) «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка.

2. «Чорна рада» П. Куліша — це:

- а) романтична балада;
- б) сентиментальна повість;
- в) соціально-побутова повість;
- г) історична хроніка.

3. Ніжинська рада 1663 року відобразила:

- а) переломний момент у занепаді української державності; кризу-розщеплення;
- б) вільний дух створення держави;
- в) початок єднання українського народу;
- г) період об'єднання політичних груп з різними орієнтаціями.

4. У романі «Чорна рада» П. Куліша дійовими особами виступають гетьмани України:

- а) Б. Хмельницький, П. Орлик;
- б) І. Мазепа, П. Тетеря;
- в) П. Дорошенко, П. Полуботок;
- г) І. Брюховецький, Я. Сомко.

5. Після «чорної» ради гетьманом України став:

- а) Павло Тетеря;
- б) Яким Сомко;
- в) Іван Брюховецький;
- г) Богдан Хмельницький.

6. У романі «Чорна рада» П. Куліша утверджується ідея:

- а) ролі особистості в літературі;
- б) національної консолідації перед загрозою поневолення;
- в) вірності у коханні;
- г) ролі поета у суспільстві.

7. Один з героїв роману «Чорна рада» П. Куліша сказав: «Як треба рятувати країну, байдуже мені і літа, й рани». Це —

- а) Петро Шрам;
- б) Кирило Тур;
- в) Михайло Черевань;
- г) полковник Шрам.

8. З якою метою вирушає в дорогу Шрам?

- а) у Київ на прощу;
- б) у Переяслав до Сомка, щоб підняти повстання проти Павла Тетері й возз'єднати Україну під однією булавою;
- в) на хутір Хмарище сватати дочку Череваня;
- г) за викликом гетьмана.

9. Хто з героїв роману найрішучіше засуджує народні бунти?

- а) Сомко;
- б) Шрам;
- в) Черевань;
- г) Васюта.

10. Хто з героїв виступає антиподом до образів Шрама й Сомка?

- а) Іван Брюховецький;
- б) Тарас Сурмач;
- в) Василь Невольник;
- г) Михайло Черевань.

11. У романі змальований політичний авантюрист без совісті й честі, владнолюбна, хижа, підступна людина. Це —

- а) Кирило Тур;
- б) Іван Брюховецький;
- в) Гвинтівка;
- г) Петро Шраменко.

12. Хто з героїв роману зневажає щоденний побут, родинний затишок, уміє заморозити двері й людей, утікати із замкненого приміщення?

- а) Петро Шраменко;
- б) Кирило Тур;
- в) Черногор;
- г) Сомко.

13. Хто і про кого сказав, що вони «сміючись чоловіка куплять, сміючись і продадуть», «прокляті комишники», «вепри дніпрові», «іродові душі»:

- а) Михайло Черевань;
 - б) Шрам;
 - в) Сомко;
 - г) Петро Шраменко.
- а') про низових козаків-запорозжів;
 - б') про польську шляхту;
 - в') про ніжинських полковників;
 - г') про козацьку старшину.

14. Кому належать олова: «Нехай і міщанин, і посполитий, і козак стоїть за своє право: тоді буде на Україні і правда й сила»?

- а) Шрам;
- б) Сомко;
- в) автор;
- г) Брюховецький.

15. «У дверях з будинку показала господиня. Це була молода і хороша, тільки блідолика пані». Хто це?

- а) Леся;

- б) Череваниха;
в) дружина Гвинтівки;
г) Марія.
16. Хто обіцяє міщанам і запорожцям, що «не буде в нас ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого: усе в нас буде обще»?
- а) Сомко;
б) Брюховецький;
в) Шрам;
г) Кирило Тур.
17. Кому належать слова: «Слави треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, як оддавали жизнь за людське благо; а славному слава у Бога»?
- а) Петрові;
б) Божому чоловікові;
в) Череваню;
г) Сомку.
18. Хто тричі подякував би П. Кулішу за роман «Чорна рада»?
- а) Т. Шевченко;
б) І. Котляревський;
в) І. Франко;
г) Г. Квітка-Оонов'яненко.
19. Подія у романі П. Куліша «Чорна рада» відбувається:
- а) за часів гетьманування Б. Хмельницького;
б) після смерті Б. Хмельницького;
в) у період Руїни;
г) до часів гетьманування Б. Хмельницького.
20. Центральним у романі П. Куліша «Чорна рада» є образ...
- а) соціальних низів;
б) І. Брюховецького;
в) Л. Сомка;
г) П. Конашевича-Сагайдачного.
21. Яка визначальна проблема роману «Чорна рада»?
- а) проблема, пов'язана із давніми традиціями України-Руси;
б) проблема історичної долі України, її державного устрою після смерті Б. Хмельницького;
в) проблема устрою Запорозької Січі;
г) проблема «черні».
22. Для кого з героїв роману П. Куліша «Чорна рада» «Січ-мати, а луг-батько»?
- а) для К. Тура;
б) для Я. Сомка;
в) для П. Шрама;
г) для І. Брюховецького.
23. Кому з героїв роману П. Куліша належать слова: «Слава ніколи не вмере, не поляже, лицарство козацьке всякому розкаже»?
- а) К. Туру;
б) І. Брюховецькому;
в) П. Шраму;
г) Я. Сомку.
24. Хто з героїв роману П. Куліша «Чорна рада» мріє про об'єднану самостійну Україну?
- а) Я. Сомко;
б) полковник Шрам;
в) К. Тур;
г) І. Брюховецький.
25. Хто з героїв роману П. Куліша «Чорна рада» є рупором поглядів самого автора щодо майбутнього державного ладу України?
- а) І. Брюховецький;
б) Я. Сомко;
в) полковник Шрам;
г) Кирило Тур.
26. Про кого з героїв роману сказано: «Він добрий був син і щирий козак, йому лучче з нудьги загинути, ніж панотця навик преогорчити...»?
- а) К. Тура;
б) П. Шраменка;
в) Я. Сомка;
г) М. Гвинтівку.
27. «Звелів посадити верхи на свиню да й повезти по всьому Гадячу». Цю кару придумав Яким Сомко для:
- а) Тараса Сурмача;
б) Василя Невольника;
в) Івана Брюховецького;
г) старого Пугача.
28. Які ідеали втілює автор в образі Тараса Сурмача?
- а) захисника інтересів свого стану;
б) зрадника інтересів козаччини;
в) політичного лідера;
г) борця-анархіста.
29. Хто з козаків насмілився викрасти вночі наречену гетьмана Лесю?
- а) П. Пугач;
б) П. Шраменко;
в) К. Тур;
г) Я. Сомко.
30. За що Кирило Тур був покараний січовим товариством?
- а) за двобій із Петром Шраменком;
б) за зв'язок із жінкою;
в) за самовільні відлучення з Січі;
г) за зраду.
31. Кому належать слова: «Лучче мені проміняти шаблю на веретено, аніж напасті вдвох на одного»?
- а) К. Туру;
б) І. Брюховецькому;
в) Я. Сомку;
г) Петру Шраменку.
32. Кобзар у зображенні П. Куліша це:
- а) придворний поет і музикант;
б) старець-жебрак;
в) патріот, воїн, ходяча совість народу;
г) виразник ідей якоїсь окремої соціальної групи.
33. «Був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений і невеличкий, пожилі очі йому позападали і наче до чого придивляються, а губи якось покривились, що ти б сказав, сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах», — так пише П. Куліш про:
- а) Михайла Череваня;
б) Тараса Сурмача;
в) Василя Невольника;
г) Божого чоловіка.

34. Хто з героїв роману «Чорна рада» підписувався так: «Вашего царского пресвитлого величества боярин й гетьман верного войска вашего царського вирний холоп й найнижчий подножок пресвитлого престола, пресвитлого величества запорозького...»?

- а) Брюховецький;
- б) Сомко;
- в) Шрам;
- г) Черевань.

35. Як здобув І. Брюховецький булаву на «чорній» раді?

- а) зламавши опір черні;
- б) внаслідок кривавої помсти козакам;
- в) обманом, підкупом і підлістю;
- г) за допомогою Московії.

36. Який художній образ пов'язує усіх героїв роману П. Куліша «Чорна рада»?

- а) образ дороги;
- б) образ Києва;
- в) образ церкви;
- г) образ ріки.

37. У чому вбачав П. Куліш (за романом «Чорна рада») загрозу розбудові української державності?

- а) у стихії запорозької вольниці;
- б) з боку народних низів;
- в) з боку духовенства;
- г) у жадобі шляхетсько-старшинської верхівки.

С. А. СВІТКОВСЬКА,

зав. науково-методичної лабораторії української мови та літератури, українознавства,

С. І. ЛИСЯНСЬКА,

методист науково-методичної лабораторії української мови та літератури, українознавства,

Т. М. МЕЛЬНИЧЕНКО,

методист науково-методичної лабораторії української мови та літератури, українознавства.

Г. А. МОГИЛЬНИЦЬКА,

старший викладач кафедри методики викладання гуманітарних дисциплін.

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ РІВНЯ ЗНАНЬ УЧНІВ З ТЕМИ: «ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА»

1. Олег Ольжич народився в:

- а) Києві;
- б) Житомирі;
- в) Празі.

2. Олег Ольжич здобував вищу освіту, навчаючись на:

- а) філософському факультеті Карлового університету;
- б) літературно-історичному відділенні Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова;
- в) слухаючи лекції в Українському вільному університеті в Празі.

3. Олег Ольжич захистив докторську дисертацію в такій з наук, як:

- а) політологія;
- б) історіографія;
- в) археологія.

4. Скількома європейськими мовами володів Олег Ольжич:

- а) чотирма;
- б) сімома;
- в) дев'ятьма.

5. Який університет вважав честю запросити Олега Ольжича працювати до себе:

- а) Торонтський (Канада);
- б) Іллінойський (США);
- в) Гарвардський (США)?

6. Відомо, що Олег Ольжич з чіткістю вченого розмежував свої публікації, підписуючи їх конкретними псевдонімами: О. Лелека, О. Світанок, О. Невідомий, О. Ольжич, К. Костянтин, Д. Кардаш. Як він підписував:

а) поезії; (О. Ольжич)

б) ідеологічні та політичні статті; (Д. Кардаш)

в) сатиричні вірші; (К. Костянтин)

г) наукові праці? (О. Кандиба)

7. У двадцять чотири роки Олег Ольжич сказав одній відомій людині про те, що «віднині повністю віддає себе на вівтар нації». Цією людиною був:

- а) Олександр Олесь;
- б) Дмитро Донцов;
- в) Євген Коновалець.

8. «Воля не робиться, а кується людиною» — так навчав Олега Ольжича:

- а) Євген Маланюк;
- б) Улас Самчук;
- в) Олександр Олесь.

9. Отримавши від Міжуніверситетського інституту в Римі стипендію, Олег Ольжич в 1936—1937 роках проживає в Італії, працює в музеях, допомагає славісту Л. Сальвіні укласти велику антологію сучасної української прози, яка побачила світ під назвою:

- а) «Українське слово»;
- б) «Чотири шаблі»;
- в) «Журнал українських студій».

10. В якому році Олег Ольжич відвідує США, разом з ким засновує Український національний інститут і який часопис готує до видання:

- а) 1938 р.;
- б) професором О. Грановським;
- в) «Науковий збірник УНІ»

11. В яких роках з'являються поезії Олега Ольжича, на сторінках яких журналів?

- а) 30-х рр.;
- б) «Літературно-наукового вісника»;
- в) «Студентського вісника».

12. В якому місті вийшла у світ перша поетична збірка О. Ольжича? В якому році? Під якою назвою?

- а) У Львові;
- б) В 1935 р.;
- в) «Рінь».

13. В якому році Ольжич стає дійсним членом ОУН? Ким вона була створена? Який псевдонім отримав Олег Ольжич в цій організації?

- а) 1929 р.;
- б) полковником Євгеном Коновальцем;
- в) Ідеаліст.

14. Чи брав Олег Ольжич участь у проголошенні демократичної Карпатської України:

- а) так;
- б) ні.

Скільки місяців проіснувала Карпатська Україна:

- а) вісім;
- б) дев'ять;
- в) п'ять.

Олег Ольжич уклав і відредагував видання, в якому висвітлив уроки державного життя Карпатської України. Вкажіть його назву.

- а) «Карпатська Україна в боротьбі».

15. Яку роботу проводить Ольжич в окупованому гітлерівцями Києві;

- а) організовує Українську національну раду;
- б) збирає матеріали про український партизанський рух;
- в) інформує світ про німецькі злочини в Україні?

16. «Підпавши під арешт гестапо в січні 1944 року, я спокійний був за наші ряди, бо знав, що з ними є Ольжич». Ці слова належать:

- а) Андрію Мельнику;
- б) Уласу Самчуку;
- в) Степану Бандері.

17. Які з цих поетичних збірок побачили світ ще за життя автора:

- а) «Підзамча»;
- б) «Вежі»;
- в) «Рінь»?

18. Олег Ольжич не довіряв людям, які:

- а) хизувалися тим, що добре знають минувшину України;
- б) багато говорили про свою любов до неньки України;
- в) мало читали.

19. Епіграфом до своєї творчості Олег Ольжич узяв слова улюбленого поета: «А гостро-

зоре, мужнє покоління уже зросло на молодій землі». Цим поетом був:

- а) Євген Маланюк;
- б) Леонід Мосендз;
- в) Павло Филипович.

20. До якої збірки увійшли ліро-епічні поеми «Грудень 1932» та «Незаному Воякові», що прославляли жертовну боротьбу воїнів ОУН:

- а) «Рінь»;
- б) «Вежі»;
- в) «Підзамча»?

21. Справжні Поети завжди Пророки. Олег Ольжич був патріотом, який свідомо поклав своє життя на терези української державності. Його поезія є надзвичайно актуальною і нині. На мою думку, ідея національного відродження України звучить у таких словах:

Державу не твориться в будучині,
Державу будеться нині.

Це слова з поезії:

- а) «Галли»;
- б) «Археологія»;
- в) «Незаному Воякові».

22. З якої поезії ці слова:

Захочеш — і будеш!
В людині, затям,
Лежить невідгадана сила:

- а) «Підзамча»;
- б) «Присвята»;
- в) «Незаному Воякові».

23. Хто сказав про Олега Ольжича такі слова: «...Гадаємо, що ніхто й ніщо не впливає на національний світогляд глибше й плодотворніше, як великий поет і великий мислитель — зокрема, коли це герой, що заплатив своїм життям за вічність своєї ідеї»:

- а) В. Державін;
- б) Л. Череватенко;
- в) Я. Гайвас?

24. Кому належать ці слова: «Україну може врятувати новий тип українця, що вміє жити, творити і вмирати для своєї нації»:

- а) Євгену Маланюку;
- б) Олегу Ольжичу;
- в) Олені Телізі?

25. Хто є автором цих слів: «Велика ідея і велика віра творить життя»?

- а) Дмитро Донцов;
- б) Олена Теліга;
- в) Олег Ольжич?

Л. ДУДКЕВИЧ,
заслужений учитель України,
м. Одеса.

ВИВЧЕННЯ «ЛІТЕРАТУРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ» У 8-МУ КЛАСІ

Тема. Героїчний епос як один із жанрів середньовічної літератури. «Пісня про Роланда». Загальна характеристика.

Мета. Поглибити знання учнів про поняття «героїчний епос»; познайомити з історичною основою «Пісні про Роланда»; виховувати повагу до історії та культури свого народу та інших народів світу.

Обладнання. Ілюстрації, що розповідають про історичні події епохи Середньовіччя.

Словник. Героїчний епос, поетичні епітети, гіпербола, композиція, поетика.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Актуалізація опорних знань

Усні відповіді учнів.

1. Що таке клерикальна і світська література?
2. Перерахуйте клерикальні епічні жанри, охарактеризуйте їх.
3. Назвіть період найбільшого розквіту ірландської поезії. Які два напрямки в ній виділяють?
4. Охарактеризуйте поезію бардів і поезію пустельників.

III. Вивчення нового матеріалу

1. Слово вчителя.

У світовій літературі є чимало таємниць і загадок, котрі потребують розкриття. Одна з них — героїчний епос періоду пізнього Середньовіччя.

На сьогоднішньому уроці ми спробуємо розглянути процес виникнення героїчних поем, поговоримо про спільність та відмінність поем різних народів, порівняємо головних героїв цих поем.

Кожна з груп задалегідь отримала випереджальне завдання. На сьогоднішньому уроці ви познайомите нас з результатами своїх досліджень.

2. Виступи представників від кожної творчої групи (*орієнтовний матеріал* для літературознавців).

Питання про походження середньовічних героїчних сказань, про час їх зародження та шляхи розвитку надзвичайно складне та заплутане. За час, який відокремлює нас від першої публікації «Пісні про мого Сіда» (1779 р.) та «Пісні про Роланда» (1837 р.), назбиралась величезна кількість думок та загальних теорій, які досить важко узгоджуються між собою.

Суть основних із них зводиться до існування колективної поезії. Героїчний епос розглядається як поезія, що була створена «душею народу». З розвитком наукової думки містичність такого пояснення стала очевидною. Як протиставлення виникає запропонована відомим французьким

філологом Жозефом Бедье теорія індивідуального авторства, яка заперечувала факт існування колективної поезії.

Між цими двома полярними поглядами розташовувались теорії, які стверджували, що епос є результатом колективної творчості народу. Механізм появи епосу прибічниками однієї з таких теорій описується так: подія, яка схвилювала її учасників та свідків, породжує кантилени (епічні або ліро-епічні пісні порівняно невеликого розміру). З плином часу кантилени поглинаються епопеєю («вільна» епічна пісня, яку співці склали з відібраних ними кантилен згідно з загальним своїм художнім задумом). У кантилений період діє національна традиція, в епічний — літературна. Протиріччя, які можна помітити в епічних поемах, пояснюються «мозаїчністю» їх походження. Теорія мала багато прибічників.

Але в кінці XIX століття ця логічно побудована і на перший погляд переконлива теорія під тиском накопичених фактів була дискредитована.

І знову запанувала індивідуалістична теорія, яка в значній мірі зобов'язана своїм успіхом літературному талантові Ж. Бедье. На сьогоднішній день вона має найбільшу кількість прибічників, в той час, коли теорія «не традиціоналістів», яку розробив один із найвідоміших філологів XX століття Рамон Менедес Пидаль, є найбільш переконливою.

А зараз просимо вас звернути увагу на матеріали хронологічної таблиці:

Назва твору	Час створення, роки	Дата першої публікації, роки
«Пісня про Роланда»	бл. 1100	1837
«Пісня про мого Сіда»	бл. 1140	1779
«Пісня про Нібелунгів»	бл. 1200	1757
«Слово про Ігорів похід»	1185—1187	1820

— Чим можна пояснити той факт, що всі чотири поеми виникли в один час — XII століття і були надруковані в кінці XVIII — на початку XIX століття?

Робоча група істориків знайомить присутніх з підготовленим задалегідь історичним коментарем (*орієнтовний матеріал*).

Приводом для створення «Пісні про Роланда» стали далекі події 778 року, коли король Карл Великий втрутився у міжусобну боротьбу мусульманської Іспанії і виступив проти Абдеррахмана, який вирішив відійти від Багдадського халіфату і створити самостійну державу. Захопивши декілька міст, Карл обложив Сарагосу, але через деякий час мусив відступити і повернутися за Піренеї через ускладнення у власній імперії. Баски при підтримці маврів напали у Ронсенвальському провалі на ар'єргард Карла і перебили відступаючих франків. Серед інших у цьому

бою загинув «Хруотланд, маркграф Бретані». Нападники розбіглися. Покарати їх не вдалося.

Хроніки того часу довго приховували цю подію. Вперше про неї повідомила хроніка 829 року, тобто через 50 років після події. Логічно допустити, що в народній пам'яті розповіді про цю подію надійно утримувалися і проігнорувати «глас народний» літописці не наважувались. Факти показують, що в ті часи поруч із письмовою історією існувала ще й «пісенна історія» (термін «пісенна історія» належить Пидально), яка дуже часто була правдивішою за писемну.

Таким чином, подія, зафіксована «пісенною» історією та підтверджена письмовими повідомленнями іспанських літописців і арабських істориків, лягла в основу «Пісні про Роланда», яка дійшла до нас у списку середини XII століття. Одноосібне авторство «Пісні про Роланда» прибічники індивідуалістичної теорії приписують геніальному поету, фантастичному Туральдо.

Другий учень подає історичну довідку про Карла Великого.

Робоча група декламаторів виступає з коротким змістом «Пісні про мого Сіда».

Робоча група істориків знайомить присутніх із відомостями про прототип головного героя «Пісні про мого Сіда».

Виступ декламатора: стислий сюжет «Пісні про Нібелунгів».

— А зараз ми всі попрацюємо над такими питаннями:

1. Які спільні риси ви помітили у головних героїв творів?

2. Що ж об'єднує ці твори?

(Під час обговорення питань учні з'ясовують спільні ознаки героїчного епосу. Їх, а також усі ключові поняття, варто записати у зошити).

IV. Закріплення вивченого матеріалу

1. Які теорії про походження середньовічних героїчних епосів ви знаєте?

2. Чим можна пояснити виникнення чотирьох поем в один і той же час.

3. Які події лягли в основу «Пісні про Роланда»?

4. У чому різниця між писемною і «пісенною» історією?

5. Перерахуйте спільні ознаки середньовічних героїчних епосів.

V. Узагальнення

Отже, підводячи підсумки, ми можемо сказати, що поеми мають спільне ідейне звучання: палке вболівання за долю, свободу й незалежність рідної землі, заклик до боротьби з внутрішніми і зовнішніми ворогами, уславлення патріотизму й воїнської звитяги її захисників. Формула, на основі якої побудовані всі героїчні епоси, звучить так: «Спочатку була історія...»

VI. Домашнє завдання

Добре знати зміст «Пісні про Роланда»; підготувати характеристики головних героїв.

О. В. ШВЕЦЬ,

вчителька Саф'янівської школи Ізмаїльського району, переможниця II туру та лауреат III туру Всеукраїнського конкурсу «Учитель року».

УРОК 3 ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ В 6-МУ КЛАСІ

Тема. Степан Олійник — ветеран українського гумористичного цеху. Викриття нероб, охочих пожитись за чужий кошт. «Пригода в лісосмузі» — улюблена гумореска українського села. Елементи народної казки в гуморесці.

Мета. Поповнити знання учнів про Степана Івановича Олійника — ветерана українського гумористичного цеху, справжнього сатирика і гумориста; показати як у гуморесці «Пригода в лісосмузі» автор висміює нероб, охочих пожитись за чужий кошт; виховувати в учнів негативне ставлення до нероб; формувати мовну культуру.

Тип уроку. Урок-бесіда.

Методи. Бесіда, розповідь.

Обладнання. «Степан Олійник» 4 т., С. Олійник «Гумор і сатира», портрет С. І. Олійника, ілюстрація до гуморески «Пригода в лісосмузі», роздатковий матеріал (15 шт.) — гумореска «Пригода в лісосмузі», газета «Думська площа» за 14 квітня 2000 року, фотоальбом «С. І. Олійник — майстер сатири та гумору».

ХІД УРОКУ

«Щоб захистить від зла добро!»

С. І. Олійник

1) Учень читає вірш С. І. Олійника «Добрий день вам, добрі люди!»

Добрий день вам, добрі люди!
Дуже радісно мені
Зустрічати вас повсюди
В нашій рідній стороні:

На заводі і на полі
Чути ваші голоси,
Жарти ваші в дружнім колі,
Сміх здоров'я і краси!

І моє хай стане слово
Поруч з вами у строю.
Те, що взяв од вас з любов'ю,
Вам з любов'ю віддаю!

2) Вступне слово вчителя.

— Діти, щойно ви почули поезію прекрасного письменника — гумориста Одещини Степана Івановича Олійника (1908—1982) (показує портрет С. І. Олійника).

Степан Олійник понад тридцять років присвятив професії гумориста й сатирика. Вийшло друком майже чотири десятка його книг.

І хоча наш незабутній веселий оповідач, як він сам стверджував, «пішки йшов у літературу», тобто поволеньки, та, ставши на трудову вахту у вельми гарячому цеху, працював — аж пекло сміялося, і досить швидко не лише вибився з рангу життєрадісних підмайстрів у справжні майстри, а й здобув найвище неофіційне літературне звання, а саме: звання народного письменника. Нині в Україні не знайти міста чи села, навіть родини, де б не знали, не любили дотепного слова С. Олійника.

3) Коментарі про С. І. Олійника.

Учитель

Щороку на Одещині проходять Олійниківські читання.

Я тримаю газету «Думська площа» за 14 квітня 2000 р. На першій сторінці вміщена стаття Миколи Подоляки «Музика свята» і знімок: одеський поет Валентин Мороз та дочка Степана Олійника Леся Степанівна. Розповідь в статті йде про те, що кожного року одеські письменники виїжджають на Олійниківські читання до Балтського та Миколаївського районів Одеської області, до сіл Пасицели та Левадівка. У першому народився визначний український письменник-гуморист Степан Іванович Олійник, у другому — виростав і вчився у школі.

Потім у Левадівському Будинку культури відбувся концерт, у якому взяли участь співучі вчителі з м. Бровари Київської області, аматори мистецтв, школярі з усього Миколаївського району, порадували всіх виступи співаків Одеської філармонії Дмитра Склеми та Романа Коренцвіта, що були в складі одеської делегації. Оклічним знаком свята «поезії та гумору» була присутність сестри видатного гумориста Марії Іванівни та дочки Лесі Степанівни. Духовна і зовнішня привабливість цих представниць роду Олійників багато промовляла про природу таланту письменника Степана Олійника, про його глибоке національне коріння та високу народну моральність. На святі були присутні селяни, вчителі, письменники й артисти з Одеси, Києва, багатьох областей України.

— А як у нашій школі проходять Олійниківські читання?

Відповіді учнів (конкурси на краще читання гуморесок С. Олійника, на кращий малюнок до його гуморесок, виставки творів С. Олійника, виготовлення фотоальбому «С. Олійник — майстер сатири та гумору», випуск стінних газет, зустріч з поетом М. О. Палієнком та бібліотекарем Марією Іванівною Суховецькою).

— Що ви ще знаєте про С. І. Олійника, які його гуморески читали, знаєте напам'ять? (відповіді учнів).

Два учня, які готували матеріал вдома, розповідають коротко про С. І. Олійника, його творчість.

Перший учень

Степан Іванович Олійник — виходець із села (народився в Пасицелах на Одещині), вчитель за освітою (у 1934 р. закінчив Одеський педінститут). З 1926 року друкує свої ліричні вірші. Його життєвий фах — журналістика. Він працює в редакціях газети «Чорноморська комуна» в Одесі, «Вісті» та «Радянська освіта» у Києві, а в дні війни — в редакції обласної газети «Сталинградская правда», де публікує нариси, поезії про героїв битви на Волзі та трудивників тилу.

Як гуморист і сатирик, С. Олійник розпочинає активно заявляти про себе в середині 40-х років. Саме тоді з'являються його популярні прозові усмішки «Без лишнього».

Помітною подією в українському письменстві стали перші Олійниківські збірки віршів «Мої земляки» (1947) і «Наші знайомі» (1948), що засвідчили прихід у літературу самобутнього поета-гумориста.

Другий учень

У таких творах, як: «Ромашка», «У клубі», «Ледаренчиха», «Пригода в лісосмузі», «Вказивок немає» висміюються в чомусь відсталі, але й не зовсім «пропащі» люди.

Виходять збірки «Ознаки весни» (1950), «З ширим серцем, а про декого з перцем!..» (1953), «Дорога дама» (1954), «Який Сава — така й слава» (1955).

У 1970 році виходить збірка «Батьки і діти», в 1974 р. — «Готов почати все спочатку», в 1977 р. — «Вілія добра» — супроти зла», в 1982 р. — остання, прижиттєва збірка «Де Іван?»

У 1982 р. С. Олійник помер, але творчість його донині збагачує українську сатиру і гумор, є могутнім художнім явищем у літературі.

4) Інформація про місце твору в системі всього творчого набутку автора.

Учитель

— Що таке раритет? Раритет (від латинського *raritas*) — «рідкість». Рідкісним талантом володів С. Олійник.

Гуморески С. Олійника всім припадають до душі своїм людяним змістом, життєрадісним пафосом.

Українська віршована гумористика не знала такого своєрідного освоєння життєвого матеріалу. У нележку добу, коли Україна загоювала рани, заподіяні війною, важливо було пробудити у людей не лише прагнення до трудової

звитяги, а й вселити в їхні душі непогасний оптимізм.

С. Олійник умів своєчасно виявити соціальне зло і пристрасно засудити його, висміяти ледарів, охочих поживитись за чужий кошт.

Саме про це ми сьогодні й почитаємо в гуморесці С. Олійника «Пригода в лісосмузі», яку він написав у 1950 році.

«Пригода в лісосмузі» — це улюблена гумореска українського села.

5) Читання гуморески вчителем (текст додається).

— Чим вам сподобалася ця гумореска?

6) Читання гуморески учнями про себе, вголос.

7) Аналіз гуморески за запитаннями:

— Яку вдачу мав Карпо Крутій?

— Яким ви його собі уявляєте? (Учитель показує ілюстрацію до гуморески — Карпо «у бідон по плечі вліз»).

— Прочитайте рядки з гуморески, які описують цю ілюстрацію.

— Як «повезло» Карпові?

— Як змінила Карпа пригода в лісосмузі?

— Назвіть елементи народної казки в гуморесці.

8) Словникова робота:

вершки;

артіль;

лісосмуга.

9) Читання гуморески учнями в особах (слово автора, колгоспників, Карпа Крутія).

10) Висновок.

— Кого висміює С. Олійник у цій гуморесці?

— Чого навчає нас цей твір? (відповіді учнів)

У ч и т е л ь

В одній із поезій С. Олійник писав:

Сатирик рівен хліборобу:

Встає до дня, одягне робу

І знов береться за перо.

Усе лихе руба на ниві,

Щоб люди всі були щасливі,

Щоб захистить від зла добро!

Його багаторічна невтомна праця на кам'янистій, непосильній для слабодухих ниві сатири та гумору принесла чудові плоди. Від цих плодів уже сьогодні пускають сонцелюбні паростки молоді сатирики і гумористи, для яких буде прекрасним прикладом творчість С. Олійника, майстра чесного і вимогливого, справжнього письменника-громадянина.

Творчість С. Олійника невмируща. Вона живе в серцях усіх тих, хто любить і шанує його гуморески.

11) Домашнє завдання: вивчити гумореску «Пригода в лісосмузі» напам'ять, намалювати ілюстрацію до гуморески, прочитати гуморески одеських письменників Євгена Бандуренка «Кому радість — кому сум», «Петрусь відповідав», «Не бачив теж...», В. Нарушевича — «Інопланетянин».

Д о д а т о к

Пригода в лісосмузі

Є в артілі у одній

Чоловік Карпо Крутій.

Чоловік — поглянеш збоку —

При здоров'ячку, нівроку!

Як на техніку рівнять,

То, мабуть, він сил на п'ять!

Щоб захтів — звернув би гору!

— От кому в гарячу пору

Заробляти б трудодні! —

Всі казали. Але ні!

Мав Карпо той хитру вдачу:

Він возив молокоздачу.

Набере вершків бідон,

Запряже воли в фургона,

Звісить ноги через планку

Й «супроводжує» сметанку!

За селом Карпо Крутій

В лісосмузі молодій,

По секрету, на хвилинку

Кожен день робив зупинку.

Озирнеться крадькома,

Чи людей навкруг нема,

Стане вище на фургона,

Встромить голову в бідона

І тайком сметанку п'є...

Норми три, було, дає!

Вип'є з глечик у запалі,

Крикне «гей!» і їде далі.

Через хитру вдачу ту

Вскочив ледар у біду:

Поправлявсь, п'ючи сметану,

Та й поправився «зверх плану»!

І недавно в лісосмузі

З ним нещастя сталось, друзі:

Хвацько вибрався на віз,

У бідон по плечі вліз,

А назад смикнув — о боже! —

А назад — ніяк не може!

Довго смикався і вщух:

Не пускало біля вух!

Опустив Карпо долоні

Й думу думає в бідоні:

«Хоч мені тут є що їсти,

Та з бідона треба ж лізти.

Хоч і скрутно як-не-як,

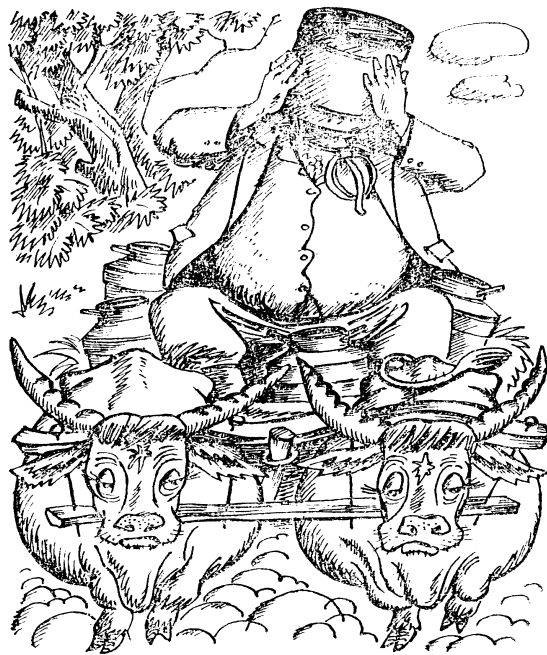
Треба вибратись однак!»

Смикав рівно й з вихилисом,
 А воли собі тим часом
 Постояли та й пішли
 (Шлях той знали ж бо воли!)
 Попід гору, там, де гречка,
 До райцентру, до містечка!
 Невідомо, що б було,
 Та Карпові повезло:
 Стрівсь якраз при цьому ділі
 Голова його ж артілі.

Швидко дав Карпові лад:
 Завернув воли назад
 Й на току при цій нагоді
 Так страмив при всім народі,
 Що котився полем сміх,
 А Карпо сказав при всіх:
 — Відтепер я, громадяни,
 Вік не їстиму сметани!
 Ще скажу громаді всій:
 Я віднині не Крутії,
 Легкий хліб шукать доволі,
 Буду з вами, буду в полі!

Так Карпа змінила, друзі,
 Та пригода в лісосмузі.

1950

С. Олійник. Пригода в лісосмузі

Л. П. ПАЗЕНКО,
 вчителька середньої загальноосвітньої
 школи № 82 м. Одеси.

НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ УЧЕБНИКОВ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Государственная политика Украины в области образования по иностранным языкам, как часть школьной языковой политики, предусматривает изменение школьных программ по иностранным языкам в наступившем тысячелетии.

Как известно, действовавшие в нашей стране до последнего времени программы в основных своих чертах не менялись за последнюю четверть века, в то время как история и практика обучения ушли далеко вперед. Для разработки новой программы по иностранным языкам были привлечены опытные учителя, методисты, эксперты Института Франки в Украине, Института Гете. В состав этой творческой группы вошли и учителя, являющиеся авторами нового поколения учебников по французскому языку.

При создании этих учебников авторской группой под руководством опытных методистов Украины и Франции был переосмыслен целый ряд методических категорий с точки зрения современных методологических подходов. Опираясь на лучшие отечественные традиции в обучении иностранным языкам, а также используя новейшие результаты научных изысканий в области методики и смежных с ней наук, авторы выработали свою концепцию построения учебников, отказавшись от классической композиции, где жестко регламентировалась деятель-

ность учителя в рамках урока, соответствующего одному учебному часу. Гибкое построение по «Unité» позволяет учителю самому конкретизировать цели и содержание обучения с учетом реальных учебных условий и в соответствии с личностными возможностями и интересами.

В соответствии со спецификой преподавания французского языка в разных типах школ соотношение прагматических и общеобразовательных аспектов цели обучения может быть разным. Например, в гимназиях, специализированных школах, где французский язык является вторым языком, социокультурный аспект получает большую реализацию, как и многообразие усваиваемых функциональных типов языка.

Предметная сторона содержания учебников отражает типичные для учащихся сферы общения: бытовую, социально-культурную, учебную. При этом темы, повторяясь в учебниках (даже герои учебников переходят из класса в класс), рассматриваются концентрически, то есть на каждом последующем этапе обучения они углубляются, расширяются в результате подключения проблем, актуальных для каждого возрастного периода учащегося. Например, тема межличностных отношений учащихся, начиная с пятого класса: «Faites connaissance c'est mon ami!» проходит через все учебники, интерпретируясь в 8 классе как «Etre amoureux». А тема

«Ma maison» в 7 классе наряду с уроком «Aes quartiers préférés» входит в «Unité Vivre dans un autre pays».

При этом главной целью для учащихся ставится не обучение с позиции норм и ценностей страны изучаемого языка и зазубривание культурологических фактов, а умение сравнивать социокультурный опыт французского народа с собственным опытом.

Так, в учебнике 5-го класса темы даются параллельно: «Famille française» — «Famille ukrainienne»; «Fetes en France» — «Fetes en Ukraine» и т. д.

При создании учебников 5—6-х классов мы опирались также на идею поэтапной организации речевого общения в учебном процессе. В соответствии с этим подходом выделяются упражнения в подготовке общения (упражнения рецептивного характера — аудирование, комиксы, ...); в структурировании этого общения (на репродуктивном и репродуктивно-продуктивном уровне); в собственно общении (на продуктивном уровне) и в контроле уровня сформированности у учащихся умений общаться на изучаемом языке (Bilan). Таким образом, в процессе изучения каждой темы в рамках одного Unité учащийся проходит стадии от рецепции до построения собственных высказываний в устной и письменной речи, находясь постоянно в «коммуникативном режиме».

Учебники являются частью учебно-методического комплекса, в котором предусмотрены: кассета с учебными материалами, подготовленными носителями французского языка, сборник упражнений, поурочные планы для учителя. Учебники для 5—6-х классов состоят из 4-х разделов (Unités), охватывающих от 3-х до 5-ти уроков. Каждый урок делится на 6 частей в зависимости от навыков, в которых отрабатываются: произношение, устная речь, чтение и т. д.

Тема общения детей французской и украинской семей через Интернет дала возможность объединить всю тематику, предусмотренную программой, в единый реальный комплекс: дом, семья, учеба, отдых, общение украинских и французских детей. Это также позволило ввести целый ряд реалий страноведческого плана, сопровождая их символикой, фотографиями, ви-

дами городов, памятников, отражающих жизнь двух народов. Обращение к теме общения с помощью компьютера через Интернет соответствует современному образу мышления нового поколения детей и является для них естественным. Кроме того, такой способ представления учебника делает его не только насыщенным и красочным, а имеет большой воспитательный характер.

Лексический минимум учебника расширен за счет введения страноведческих реалий, отражения жизни детей, их игр, их реального общения. Это является безусловным достоинством учебника. Следует отметить неоднократное повторение слов, их употребление в новых ситуациях и словосочетаниях в связи с каждой новой темой очередного урока.

Большое количество песен, стихов, загадок, игр, ребусов, а также грамматический и лексический материал, представленный в таблицах, помогут детям легко и заинтересованно учиться по этим учебникам.

По своей актуальности, содержательности и новизне представления эти учебники являются новым поколением учебников французского языка. Они созданы в соответствии с новой учебной программой для 1—12-х классов средней общеобразовательной школы Министерства образования Украины и отвечают объему требований к знаниям и умениям учащихся по французскому языку.

На X Всемирном съезде учителей французского языка в Париже в июле 2000 года Генеральный секретарь Международной Федерации преподавателей французского языка Анри Монри-Гуарен высоко оценила работу украинских учителей по созданию украинско-французского учебника.

Мы надеемся, что понимание учителем процессов, лежащих в основе функционирования и развития современной системы обучения иностранным языкам, поможет ему правильно сделать свой выбор и эффективно работать по этим учебникам, достигая хороших результатов.

Г. В. ШЕЛАКИНА,

учительница французского языка
специализированной школы № 10
г. Одессы.

ВІДГУКИ

на статтю М. М. Афанасьєва «До питання про удосконалення змісту і порядку проведення учнівських олімпіад з історії та правознавства»

У статті, яка була надрукована в журналі «Наша школа», № 4, 2001 року, детально аналізуються особливості оформлення завдань I туру олімпіад, методика проведення 1—2 турів, а також наводяться попередні висновки після

проведення експерименту на обласній учнівській олімпіаді з історії та правознавства.

Крім того, стаття вміщує 13 додатків, кожний з яких є зразком оформлення документації щодо проведення олімпіади.

Такий підхід до проведення олімпіад з історії та правознавства методично доцільний, але його практичне здійснення викликає деякі зауваження.

Тестові завдання першого туру дозволяють формально оцінити відповіді учнів. Завдання відповідають вимогам реформи, диференційовані за рівнем складності, однак подані у статті так, що форма відповіді може бути незрозумілою для учнів (додатки 4—8). Не зовсім зрозуміло, що має на увазі автор, пропонуючи поєднати дві форми проведення кожного туру олімпіади — чи то перевірку якості усних і письмових відповідей учнів, чи просто механічне поєднання двох форм.

Крім того, незрозуміло, які особливості оформлення завдань другого-третього рівнів складності має на увазі автор, визначаючи критерії оцінювання.

Викликає сумнів думка автора щодо критеріїв другого туру: чи може бути час виступу головним критерієм?

Вважаємо, що надання автором переваги усним відповідям над письмовими є недостатньо обґрунтованим, бо учень, який володіє письмо-

вим мовленням, як правило, може без проблем висловити свої думки, усно аргументуючи їх.

У цілому, вважаємо доцільним проведення олімпіад з історії та правознавства так, як пропонує автор. Разом з тим, потребує більш глибокого опанування питання щодо організаційно-методичного та технічного забезпечення їх проведення та упорядкування думок автора щодо методики проведення першого туру. Не в усьому можна погодитися з аргументацією автора щодо висновків після проведення експерименту, які вказані у статті. Так, у п. 4, 6, 7, 8 автор необґрунтовано віддає перевагу усній відповіді над письмовою. У п. 12 нечітко визначені критерії оцінювання усної відповіді, наукова обґрунтованість кількості балів, а також не зовсім зрозумілий діапазон виставлення оцінок за кожний фактор.

А. М. ТОКАРЄВА,

завідуюча організаційно-методичним відділом ІУВ,

О. Е. ВАЛЛЬЄ,

ст. викладач кафедри природничо-математичних дисциплін ІУВ.

* * *

С інтересом восприняли историки района статью М. М. Афанасьева в журнале «Наша школа», № 4, 2001 г.

Особенно полезными считаю идеи технического оформления тестовых заданий, составление тестов по трем уровням сложности, формы протоколов, организацию работы жюри. Поддерживаем идею о том, что этот опыт мож-

но использовать при проведении всех туров Всеукраинских ученических олимпиад по истории и правведению.

Е. И. ПОПАЗ,

руководитель методического объединения учителей истории Ренийского района.

ПРАВО НА ЭКСПЕРИМЕНТ

В четвертом номере журнала «Наша школа» за 2001 год была опубликована статья М. М. Афанасьева «До питання про удосконалення змісту і порядку проведення учнівських олімпіад з історії та правознавства», в якій пропонується змінити порядок проведення олімпіад по вказаним предметам. Оговоримся сразу, в наши планы не входит критиковать схему проведения олимпиад, предложенную М. М. Афанасьевым, а тем более отвергать его предложения. И тем не менее, каждая из существующих схем проведения олимпиад имеет свои сильные и слабые стороны. Сильные стороны схемы М. М. Афанасьева были доходчиво изложены самим автором. Нам же хотелось бы остановиться на «подводных камнях», с которыми мы можем столкнуться при проведении олимпиад по предложенной схеме, с тем, чтобы, зная их, не столкнуться с теми же проблемами, которые возникали при проведении олимпиад по классической схеме.

Обычно при проведении «классических» олимпиад у преподавателей возникают следующие сомнения. Во-первых, поскольку вопросы готовятся и тиражируются заранее, то возникает опасность утечки информации. Во-вторых, при наличии современных технических средств (мобильные телефоны и т. п.) увеличивается вероятность подкачки и списывания. И, в-третьих, поскольку формализовать все вопросы олимпиады не удастся, то на «субъективных» вопросах сохраняется вероятность завышения баллов одним учащимся и занижения другим, тем более, что работы проверяются несколькими членами жюри и у каждого из них свои требования и свои подходы к оцениванию знаний. Удастся ли М. М. Афанасьеву в своей схеме снять эти проблемы?

Поскольку и тестовые задания, и вопросы к устному туру в предложенной схеме готовятся заранее, то опасность утечки информации сохраняется. На наш взгляд, эту опасность можно

знять только одним способом — подготовкой вопросов через «слепой жребий», то есть, должен быть заранее подготовлен банк тестовых и творческих заданий от 500 вопросов и более. При таком количестве заданий предварительное их знание обесценивается, поскольку оно фактически приравнивается к знанию всего материала. Далее, за час до проведения олимпиады члены жюри проводят «слепую» жеребьевку (например, с помощью компьютера) и составляют задание непосредственно на олимпиаду. Утечка информации в данном случае значительно обесценивается дефицитом времени на подготовку ответов и передачу их участникам олимпиады. Правда подобный порядок подготовки вопросов требует соответствующего технического оснащения (наличия, как минимум, по одному компьютеру и ксероксу для тиражирования заданий).

Что касается второй проблемы, то, поскольку время на ответы в схеме М. М. Афанасьева сокращается, уменьшается и возможность списать или воспользоваться подсказкой и в этом, безусловно, плюс предложенной схемы. Уменьшить эту возможность можно, на наш взгляд, также и путем ужесточения контроля за участниками олимпиады.

Вместе с тем, в схеме М. М. Афанасьева в несколько раз увеличивается опасность субъективизации оценивания ответов учащихся. Во-первых, среди предложенных критериев оценивания подавляющее большинство полностью субъективны. Во-вторых, если по классической схеме члены жюри не видят отвечающих (хотя и здесь сохраняется возможность узнавания

«своих» работ, например, по почерку), то по схеме М. М. Афанасьева члены жюри при устном ответе видят каждого отвечающего. И хотя возможная «помощь» одного из членов жюри в значительной мере нивелируется объективными оценками других членов жюри, сохраняется опасность «сговора» между несколькими членами. В-третьих, при устных ответах возникает также возможность вмешательства одного из членов жюри в процесс ответа путем соответствующим образом поставленного вопроса.

Вообще проблему субъективизма, на наш взгляд, в значительной мере можно решить следующим образом. Во-первых, полностью исключить «субъективные» вопросы, т. е. вопросы на рассуждение. Что касается проверки творческих способностей учащихся, то, например, по основам правоведения задания третьего уровня можно свести исключительно к задачам. Задачи, с одной стороны, — прекрасная возможность проявить свои творческие способности, а с другой стороны, ответы на них полностью формализованы и практически не допускают субъективизма при оценивании.

Тем не менее, несмотря на указанные недостатки схемы М. М. Афанасьева, в текущем учебном году можно провести эксперимент и апробировать ее при проведении городских и областных олимпиад по истории и правоведению.

С. П. ПРУТЦЕВ,

преподаватель лицея «Приморский»,
г. Одесса.

Історична наука: з минулого в майбутнє

ВІДРОДЖУВАТИ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА

У процесі національного і культурного відродження України почали поновлюватись традиційні інститути, що формують національну свідомість українців: розповсюджують історичні знання, пропагують рідну мову й літературу, пам'ятки вітчизняної культури. Ці різноманітні неурядові організації відіграють все більшу роль у суспільно-політичному житті.

Провідне місце у формуванні політичної культури і національної свідомості громадян посідає Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка.

Дослідження Р. Іванчука, Г. Камаринця, І. Мельника, Н. Копиленка, Г. Зленка, А. Мисечка засвідчують, що матеріали щодо цього питання розрізнені, не узагальнені. Це можна пояснити тим, що вітчизняні історики розвиток ук-

раїнського національно-культурного руху кінця ХІХ — початку ХХ століття вивчали епізодично.

Учитель не має змоги знайти доступну інформацію про діяльність «Просвіти», тому ми й вирішили звернутися до цієї теми.

Як зазначає М. Кашуба, носії ідей Просвітництва — просвітники — мали широкий світогляд, у якому виділялися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, патріотизм, осуд експлуатації людини людиною, утвердження самосвідомості й самоцінності особистості.

Українське просвітництво мало своїм ідейним підґрунтям як власні, так і запозичені ідеї французьких енциклопедистів — Вольтера, Дідро, Руссо, Ламетрі, Монтеск'є, Маблі та інших.

До власних традицій відносимо гуманістичні ідеї діячів братств та Києво-Могилянської ака-

демії. Завдяки вивільненню філософії з-під опіки теології ідея залежності суспільного прогресу від поширення освіти набула широкого розмаху у випускників цього навчального закладу, які стали в Україні одними з перших носіїв ідей Просвітництва.

На початку ХІХ століття епіцентром національно-культурного руху на українсько-галицькій землі стає старовинний Перемишль. Саме тут у 1815 році виникло перше українське просвітницьке товариство нечисленної тоді інтелігенції (переважно це духовенство), що виявила бажання працювати в ім'я відродження української культури. Було створено д'яко-вчительський інститут, з яким пов'язані перші паростки народного шкільництва.

Революційна хвиля, яка в 1848 році прокотилася по Європі, сприяла національному піднесенню поневолених народів, зокрема й українського. Все більше назривала необхідність утворення української освітньої установи, ініціатором якої став С. Качала. Так на початку 1868 року був утворений організаційний комітет, до якого увійшли педагоги, історики, письменники.

2 вересня 1868 року за розпорядженням № 3491 Віденське міністерство освіти прийняло статут до відома і дозволило заснувати товариство «Просвіта».

8 грудня 1868 року у Львові було скликано Перший загальний збір товариства «Просвіта». На ньому фактично була започаткована діяльність цієї значної для України громадської організації, мета якої — піднесення культури та добробуту українського народу в усіх його верствах і напрямках життя.

Багато своїх заходів «Просвіта» присвятила розвитку українського шкільництва, домагаючись заснування українських шкіл, висилаючи петиції відносно заснування кафедри історії у Львівському університеті, рівноправності української мови, видання українських підручників не тільки в Галичині, й на Буковині та в Закарпатті, яке перебувало на той час під владою Австро-Угорщини.

Якщо наприкінці ХVІІІ та початку ХІХ століття осередком піднесення української культури була Західна Україна, то з середини ХІХ століття культурно-просвітницький рух розповсюджується по всій Україні і, зокрема, по Наддніпрянській.

У цей час українська інтелігенція з метою посилення впливу своєї культурно-просвітницької діяльності об'єднувалася в нелегальні гуртки — «Громади».

Поширення просвітницької діяльності в Галичині викликало зацікавленість українських діячів Наддніпрянщини і їхніх «Громад».

Між товариством «Просвіта» у Львові та інтелігенцією Києва, Одеси, Харкова існували взаємовідносини, завдяки яким на початку ХХ століття виникають «Просвіти» на зразок галицьких і в Наддніпрянській Україні.

За 1905—1907 роки виникло 16 «великих» товариств у таких містах, як: Київ, Одеса, Катеринослав, Житомир, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Миколаїв, а також у Мелітополі, Ніжині, Могилів-Подільському та інших. Очолювали товариства провідні діячі культури, мистецтва, науки.

Збори одеських громадян на приватній квартирі доктора І. Луценка (30 жовтня 1905 року) увійшли в історію як день народження в Одесі українського товариства «Просвіта». На цих зборах було ухвалено проект статуту товариства і обрано тимчасове правління.

Між правлінням товариства «Просвіта» і місцевою владою не одразу було знайдено порозуміння. Однак 25 листопада 1905 року статут товариства було зареєстровано. Щодо точної дати заснування одеського товариства «Просвіта» немає єдиної точки зору.

З перших кроків існування «Просвіти» в Одесі її діячі дбали про культурно-освітню діяльність.

Для ознайомлення широких кіл суспільства з історією, потребами, бажаннями, станом і рухом українського народу в минулому й сьогодні просвітяни створили два українських віча, на яких оратори виступали українською мовою. Обидва рази були присутні до двох тисяч слухачів. Після цього багато людей виявили своє бажання стати членами «Просвіти». Невелика членська плата (1 крб. на рік) давала можливість вступити до товариства небагатим людям. На кінець першого року свого існування одеська «Просвіта» налічувала вже 540 членів.

«Просвіта», незважаючи на всякі негаразди, швидко набирала сили, розвивала (в межах можливості) свою діяльність.

Статут «Просвіти» був затверджений 25 листопада 1905 року градоначальником генерал-майором Григор'євим. У першому параграфі статуту зазначено, що його метою є допомога культурно-просвітницькому розвитку українського народу в Одесі. Для досягнення цієї мети товариство використовувало різні засоби:

- видання книжок, брошур, часописів;
- створення бібліотек, читалень, книгарень;
- читання публічних лекцій;
- впровадження загально-просвітницьких курсів;
- проведення літературно-музичних вечорів;
- показ театральних вистав;
- заснування шкіл та інших просвітніх і добродійних закладів.

Примітка: у своїй діяльності товариство підлягає усім існуючим в державі законам.

Спираючись на цей документ, діяльність «Просвіти» розпочалася саме з видання своєї української газети. 1 січня 1906 року самостійно вийшла газета «Народное дело», де частина матеріалів була надрукована українською мовою. Протягом січня 1906 року товариство зуміло отримати дозвіл на видання газети «Вісті».

Однак, це видання існувало недовго. Поліція заборонила випуск газети «Вісті».

Для виконання своєї програми товариству були потрібні кошти і багато свідомих українських культурних сил, але не завжди цього вистачало.

Проте ці перешкоди просвітяни Одеси подолали. Так, протягом 1906 року було організовано такі секції: наукова, вокально-музична і драматична.

Оскільки вся робота проводилася через секції, нам вдалося встановити деякі форми їхньої діяльності, а саме: лекції, наукові доповіді, літературно-музичні вечори, вокально-музичні вечори, фольклорні свята, концерти, свята для дітей та дорослих, театральні вистави, сімейні вечори.

Нам також вдалося виявити деякі принципи, на яких будувалась робота «Просвіти»:

— доступність діяльності організації для населення;

— науковість — реферати за різними темами читали освічені історики, літературознавці і навіть лікарі;

— систематичність та послідовність роботи секцій та комісій (наприклад, щосуботи проходили літературно-музичні вечори);

— наочність, що просліджується у лекційній роботі;

— спадкоємність, яку можна побачити на прикладі продовження «Просвітою» діяльності «Громад».

Турбувалася «Просвіта» і про відкриття в Одесі української школи. Але влада весь час шукала різні перешкоди. Тоді одеські просвітяни послали зібрані кошти (близько 500 крб.) кам'янець-подільській «Просвіті» на потреби українських шкіл Поділля.

При Одеському товаристві діяла і дитяча українська драматична студія. 2 березня 1907 року діти просвітян у приміщенні товариства поставили оперу М. Лисенка «Коза-дереза».

Дуже цікавим був літературно-музичний вечір, проведений у грудні 1907 року, який під-

готувала українська і польська студентська молодь.

Плідна праця української інтелігенції непокоїла місцеву владу. Оскільки до складу «Просвіти» входило багато вчених, громадських діячів, талановитих акторів, журналістів, літераторів, педагогів, які своїми виступами, доповідями, концертами зацікавлювали все більше людей, діяльність її набула широкого розмаху. На всі збори товариства засилали шпигунів, які доносили жандармському управлінню про те, що говорили просвітяни. З 1908 року працювати ставало все важче. Одеський генерал-губернатор у резолюції від 31 березня 1908 року заборонив «... рефераты, чтение и пение в обществе «Просвіта» на малорусском наречии». А 1 листопада 1909 року згідно з наказом того ж губернатора одеську «Просвіту» було закрито. Після її закриття робота продовжувалася в Українському клубі (відкритому 11 січня 1910 року), але вже не мала того розмаху, що «Просвіта».

Не дивлячись на короткий час існування, одеська «Просвіта» була основною формою легального національно-культурного руху, з яким мусив рахуватися царизм. Товариство сприяло піднесенню національної свідомості й гідності українців.

Література

1. Зленко Г. Первая на украинском языке // Вечерняя Одесса. — 1990. — 6 янв.
2. Іванчук Р., Комаринець Г., Мельник І., Середяк А. Нарис історії «Просвіти». — Львів—Краків—Париж: Просвіта, 1993.
3. Концепція національного виховання // Почат. школа. — 1995. — № 2. — С. 48—52.
4. Копиленко Н. Київська «Просвіта» (1906—1910) // Диво слово. — 1994. — № 1. — С. 54—57.
5. Мисечко А., Гончарук Г., Лобан С. «Просвіта»-130. — Одеса, 1998.

С. І. МАРОСЕЄВА,

вчителька СШ № 1 м. Іллічівська Одеської області.

Дисципліни природничо-математичного циклу

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ — ОСНОВА І ВИЗНАЧНИК ЕФЕКТИВНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ (ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ) ПРОЦЕСУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Вагому роль в процесі підвищення кваліфікації відіграє професіограма. Під професіограмою вчителя ми розуміємо своєрідний зріз моделі компетентності, який не враховує якісні та кількісні аспекти взаємодії в системі «вчи-

тель—учень» («учень—вчитель»), а враховує лише рівень фахової підготовки з теорії та методики викладання предмета. Безумовно, слід розрізняти ступінь володіння вчителем теоретичними основами і методичними аспектами ви-

кладання предмета, тобто існують ідеальна та реальна (актуальна) професіограми. Перша містить перелік знань, умінь, навичок учителя, які в повному обсязі відповідають вимогам державного стандарту освіти, замовленням держави, суспільства тощо. Друга (актуальна) професіограма працюючого вчителя містить перелік знань, умінь, навичок, якими володіє окремий учитель. Якісні та кількісні розходження між складовими обох професіограм мають бути чіткими критеріями, орієнтирами, складовими структурування та інформаційного наповнення навчальних програм курсів підвищення кваліфікації вчителів, змісту міжкурсової підготовки (самоосвіти) і, відповідно, відігравати основну роль у здійсненні особистісно орієнтованого підходу до підвищення професійної майстерності.

Ще більшого значення набувають професіограми в дистанційній формі підвищення кваліфікації, де вони є методичною основою цього процесу, причому повинні бути формалізованими. Ця система повинна застосовуватись до результатів виконання різномірних завдань з теорії, методики викладання предмета, загальної педагогіки і психології з акцентом на педагогічні протиріччя (проблемні ситуації) і, як наслідок, вона дозволяє оцінити рівень відповідності реальної професіограми до ідеальної. Це, в свою чергу, дозволяє відповідній комп'ютерній програмі надати можливість вчителю оцінити свій рівень, а провідній організації — здійснити контроль якості його самоосвіти.

Нижче ми наводимо базові структури розроблених на кафедрі природничо-математичних наук професіограм учителів фізики, географії, біології, і гадаємо, що це дозволить вчителям більш чітко і більш детально усвідомити ті вимоги, які пред'являють до них усі форми підвищення кваліфікації: очна, очно-заочна, стажування, дистанційна.

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

Загальні відомості

Кваліфікаційна характеристика вчителя є документом, який встановлює:

- професійне призначення, кваліфікацію вчителя географії;
- систему соціально-професійних і професійних задач;
- сукупність і рівень сформованості знань і умінь, необхідних для вирішення соціальних і соціально-професійних задач.

Сферою діяльності вчителя географії є участь в організації і проведенні навчально-виховного процесу в навчальних закладах освіти. Він має бути підготовлений до активної творчої фахової та соціальної діяльності.

Для оцінки кваліфікаційного рівня вчителя розроблена система соціально-професійних та

професійних задач, що базується на аналізі реальної практики фахівців даної спеціальності.

Також наведені вимоги до фахівця, які включають професійні, культурні та світоглядні вимоги.

Система соціально-професійних задач учителя географії середнього навчального закладу

1. Планування системи уроків і позакласних занять з географії, системи методів навчання, учбово-методичного та ілюстративно-дидактичного забезпечення.
2. Розробка плану-конспекту уроку географії та проведення уроку в класі.
3. Планування проведення виховної роботи з учнями та формування у них активної громадянської позиції.
4. Організація проведення позакласних занять з географії.
5. Організація та обладнання шкільного кабінету з географії та краєзнавчого куточка.
6. Екологічне виховання учнів на уроках географії та при проведенні виховних і позакласних заходів.
7. Оцінка поточної успішності та підсумкова атестація рівня знань учнів з географії.

Загальні вимоги до вчителя географії

1. Знання наукових і культурних досягнень світової цивілізації, сучасної політичної ситуації в світі та Україні, вміння визначати своє відношення до надбань світової цивілізації, сучасних подій і процесів у світі та державі.
2. Уміння критично оцінювати і аналізувати соціально-політичні, економіко-виробничі, екологічні, культурно-просвітницькі та інші події і явища на підставі відповідної інформації й знань.
3. Знання державної мови на рівні професійного та побутового спілкування.
4. Постійний пошук та оволодіння новими знаннями й методиками досліджень, інноваціями в області географії.
5. Знання історії України, специфіки її становлення і сучасного розвитку, зовнішньої і внутрішньої політики, вміння захищати інтереси держави.
6. Розуміння сутності сучасних економічних відносин і економічних реформ в Україні, країнах близького і далекого зарубіжжя, можливих наслідків їх розвитку.
7. Знати і виконувати норми чинного законодавства, знати свої права і обов'язки, вміти захищати свої права.
8. Знання сутності й специфіки професійної діяльності вчителя географії, організації і проведення навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах.
9. Здатність розвивати в учнів логічне та об'єктивне мислення, спостережливість, допитли-

вість, уміння і навички самостійного засвоєння знань й інтересу до самоосвіти в галузі географії.

10. Здатність проводити виховну роботу в учнівському колективі.

11. Уміння визначати форми і методи навчання та виховання в залежності від конкретної психолого-педагогічної ситуації та матеріально-технічного забезпечення.

12. Уміння застосовувати знання для вирішення конкретних навчально-виховних, науково-практичних, виробничих та інших завдань, організації та проведення освітньо-виховної роботи.

13. Уміння узагальнювати, пропагувати і впроваджувати передовий досвід щодо організації освітньо-виховної роботи.

14. Уміння володіти і керувати ситуацією в колективі, аналізувати і попереджувати конфліктні ситуації в колективі, між учнями і батьками.

15. Здатність засвоювати науково-технічні та культурні досягнення сучасності, вміння використовувати їх при вирішенні освітньо-виховних задач.

Сукупність та рівні сформованості знань

1. Знання програми навчального курсу географії, методики її викладання, навчально-методичного, ілюстративно-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу.

2. Знання основної і допоміжної навчально-методичної літератури та ілюстративно-картографічного забезпечення з теми уроку, методики розробки плану-конспекту уроку та практичного проведення його в класі.

3. Знання форм, методів проведення з учнями виховної роботи та позакласних занять з географії, формування в учнів екологічної культури та активної громадянської позиції.

4. Знання типового каталогу навчально-методичної літератури, карт та ілюстративно-демонстраційного обладнання і експонатів, дидактичних матеріалів і посібників, необхідних для організації і обладнання шкільного кабінету з географії та краєзнавчого куточка.

5. Знання форм і методів поточного та підсумкового контролю знань учнів з географії, критеріїв оцінювання знань учнів.

6. Знання нормативно-правових основ адміністративного і організаційно-методичного керівництва діяльністю навчально-виховного закладу.

Сукупність та рівні сформованості вмінь

1. Уміння сформулювати концепцію вивчення географії в середньому навчальному закладі відповідно до програми курсу та учбово-методичного і матеріально-технічного забезпечення.

2. Уміння визначати навчальну, виховну і розвиваючу мету уроку, методику проведення та інформаційно-ілюстративне забезпечення, розробити план-конспект уроку і практично провести його в класі.

3. Уміння планувати і визначати ефективні форми і методи проведення з учнями виховної роботи та позакласних занять з географії з метою формування в них екологічної культури та активної громадянської позиції.

4. Уміння обґрунтовувати навчально-виховну необхідність і розробити план організації та обладнання шкільного кабінету з географії та краєзнавчого куточка.

5. Уміння розробити і обґрунтувати критерії оцінювання знань учнів з географії, розробити систему узагальнюючих питань, тестових і творчих задач для оцінки поточної успішності та підсумкової атестації учнів з курсу географії.

Таблиця 1

Складові атестації слухача

Хто виконує	Види робіт
Кафедра педагогіки і психології	Вхідне анкетування
Кафедра методики гуманітарних дисциплін	Вхідний контроль рівня знань
Кафедра методики викладання природничо-математичних дисциплін	1. Творча письмова робота 2. Педагогічна практика 3. Участь у конференції 4. Контроль рівня знань (остаточний) 5. Вхідне діагностування 6. Кваліфікаційний іспит

Формами перевірки знань є: вхідне та вихідне анкетування, подвійний контроль за рівнем знань, письмова творча робота, оцінка діяльності при проведенні педагогічної практики та конференції, кваліфікаційний екзамен.

Питання, які будуть запропоновані працівникам освіти, різнорівневі, диференційовані та відповідають вимогам визначення атестаційної категорії: вища, спеціаліст I категорії, спеціаліст II категорії.

Результати тестування:

50—60% виконання — спеціаліст;
60—75% —" — II категорія;
76—85% —" — I категорія;
86% —" — вища категорія.

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ

Загальні положення

Модель компетентності вчителя фізики (кваліфікаційна характеристика вчителя) є документом, який встановлює:

— професійне призначення, кваліфікацію вчителя фізики;

— систему соціально-професійних і професійних задач, які встановлюють кваліфікацію вчителя;

— сукупність і рівень сформованості знань і вмінь, необхідних для вирішення соціальних і соціально-професійних задач.

Сферою діяльності вчителя фізики є участь в організації та проведенні навчально-виховного процесу в закладах освіти. Активна творча фахова та соціальна діяльність повинна спиратись на ґрунтовну загальнокультурну та професіональну підготовку.

Для оцінки кваліфікаційного рівня вчителя фізики розроблена система соціально-професійних та професійних задач спеціалістів кожної категорії.

Загальні вимоги до вчителя фізики

1. Основи загальнокультурної підготовки:

— знання наукових і культурних досягнень світової цивілізації, вміння визначити своє відношення до надбань світової цивілізації, сучасних подій і процесів у світі та державі;

— знання сучасної політичної ситуації в світі та в Україні, історичного шляху українського народу, специфіки становлення України, її сучасного розвитку, основних етапів історичного та культурного розвитку українського народу;

— володіння державною мовою на рівні професійного та побутового спілкування;

— здатність засвоювати науково-технічні та культурні досягнення сучасності, вміння використовувати їх при вирішенні освітніх і виховних задач;

— уміння оцінювати та прогнозувати соціально-політичні, техніко-економічні, екологічні, культурно-просвітницькі й інші події та явища на підставі відповідної інформації та знань.

2. Законодавчо-нормативне забезпечення:

— Конституція України;

— Закон України «Про освіту»;

— Закон України «Про мови в Україні»;

— державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття»;

— концепція фізичної освіти;

— державний стандарт з фізики;

— основи трудового законодавства України;

— нормативні документи з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

3. Основи функціональної підготовки:

— знання форм і методів формування громадянина України;

— знання психологічних основ навчання і виховання, вікових і психологічних особливостей учнів;

— уміння визначати форми і методи навчання та виховання в залежності від конкретної психолого-педагогічної ситуації та матеріально-технічного забезпечення;

— здатність здійснювати виховну роботу в учнівському колективі, знання змісту, форм роботи з батьками, громадськими організаціями, методів управління учнівськими, батьківськими і громадськими колективами;

— уміння володіти і керувати ситуацією в колективі, аналізувати і попереджувати конфліктні ситуації в колективі та між учнями і їх батьками;

— здатність засвоювати науково-технічні та культурні досягнення сучасності, вміння використовувати їх при вирішенні освітніх і виховних задач;

— уміння узагальнити, пропагувати і впроваджувати передовий досвід щодо організації навчально-виховної роботи.

4. Система соціально-професійних задач:

— знання сутності й специфіки професійної діяльності вчителя фізики, організації та проведення навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах;

— знання методологічних основ та принципів викладання фізики та астрономії;

— структурування навчального матеріалу, виділення мети, змісту завдань;

— планування системи уроків та позакласних занять з фізики та астрономії, вибору системи методів, навчального, учбово-методичного та ілюстративно-дидактичного забезпечення;

— знання концепції навчання фізики в середньому навчальному закладі відповідно до програмного курсу;

— планування і визначення ефективних форм виховної роботи та позакласних занять з фізики і астрономії з метою формування наукового світогляду, екологічної культури та активної громадської позиції.

Сукупність та рівні сформованості знань та вмінь

Учитель повинен знати:

1) основи методології і педагогіки, сутність процесів навчання та виховання, загальних і конкретних цілей, завдань, організаційних форм, методів і засобів навчання;

2) психологічні основи навчання і виховання, вікові особливості учнів;

3) суть процесу навчання, інноваційні педагогічні технології;

4) методи визначення рівнів сформованості навичок і вмінь учнів;

5) зміст, форми і методи самовиховання та самореалізації учня, його адаптації в умовах ринкових відносин;

6) методи наукового аналізу педагогічних фактів і процесів;

7) зміст, форми і методи освітянського менеджменту;

8) основи етнопедагогіки;

9) предмет викладання:

— суть та зміст фундаментальних знань;

— історію фізики та астрономії;

— роль фізичних знань у сучасному виробництві;

— методику викладання предмету, методику позакласної роботи з предмету;

— вимоги до обладнання кабінету;

— правила техніки безпеки;

10) нормативно-законодавчі основи організаційно-методичного керівництва діяльністю навчально-виховного закладу.

Учитель повинен уміти:

1) здійснювати методичний вибір і розробку педагогічної інформації, планувати її;

2) адаптувати науковий матеріал у навчальну інформацію в межах системи уроків, здійснювати методичний підбір педагогічної інформації, планувати її;

3) визначати оперативні, тактичні та стратегічні цілі навчання, визнавати ступінь досягнення поставленої педагогічної мети;

4) проводити структурування матеріалу, розробляти необхідне навчально-методичне забезпечення уроків;

5) створювати модель викладання предмету відповідно до стандартів загальної середньої освіти;

6) здійснювати аналіз навчальної, методичної та іншої літератури;

7) розробляти навчальний план та методичний матеріал, посібники та рекомендації щодо вивчення предмету;

8) визначати оптимальні прийоми проведення навчального процесу з предмету;

9) володіти методикою проведення демонстрацій та лабораторних робіт, фізпрактикуму, вміти ставити експериментальні завдання;

10) аналізувати результати своєї роботи і робити діагностично-прогностичні висновки щодо її вдосконалення;

11) уміти виявляти причини недоліків у навчальному процесі та проводити необхідну корекцію;

12) застосовувати ефективні технології навчання, реалізовувати концептуально нові підходи до реалізації програмних вимог;

13) володіти прийомами розвитку творчих здібностей учнів;

14) володіти методами позитивного впливу на дітей та управління дитячим колективом, формувати гуманні співвідношення з учнями на рівні співробітництва та співтворчості;

15) уміти визначати програму свого професійно-педагогічного самовдосконалення і самоосвіти, програму зміни своєї діяльності при необхідності її корекції.

Критерії кваліфікаційних вимог

Учитель вищої категорії має відповідну вищу освіту, виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, досконало володіє ефективними формами і методами організації навчально-виховного процесу, забезпечує результативність та якість своєї праці, відзначається загальною культурою, високими моральними якостями.

Для присвоєння звання «вчитель вищої категорії» вчитель додатково повинен уміти працювати з науковою та науково-методичною літературою, навчати цьому учнів, критично оцінювати позиції різних авторів, розробляти діагностичні матеріали й опорні програми.

Стаж педагогічної роботи — не менше 8 років.

Рівень науково-методичної підготовки за результатами тестування — 86%.

Учитель першої категорії має відповідну вищу освіту, виявляє професійну компетентність, добре володіє ефективними методами організації навчально-виховного процесу, досягає високої результативності педагогічної праці, відзначається високою культурою, високими моральними якостями.

Спеціаліст першої категорії додатково повинен уміти використовувати оригінальні технології навчання учнів, формувати їх навчальну діяльність.

Стаж педагогічної роботи — не менше 5 років.

Рівень науково-методичної підготовки за результатами тестування — 75—85%.

Учитель другої категорії має вищу освіту, достатній професіоналізм, володіє сучасними методами навчання, працює продуктивно, забезпечує вагому результативність та якість своєї праці.

Спеціаліст другої категорії додатково повинен бути спроможним надавати в умовах диференційованого навчання допомогу учням в оволодінні матеріалом підвищеної складності.

Стаж педагогічної роботи — не менше 3 років.

Рівень науково-методичної підготовки за результатами тестування — 65—74%.

З метою кращої орієнтації в проведенні контролю рівня кваліфікації наводиться таблиця, в якій даються характеристики кваліфікаційних категорій педагогічних працівників.

Таблиця 2

Характеристики кваліфікаційних категорій педагогічних працівників

Характеристики	Рівні кваліфікації (категорії атестації)			
	вища	перша	друга	спеціаліст
1. Професійний рівень	Високий	Грунтовний	Достатній	Компетентний
2. Форми і методи роботи (навчання та виховання)	Ефективні, ініціативні, творчі	Ефективні	Сучасні	Нормативні
3. Результативність педагогічної діяльності	Висока	Значна	Вагома	Нормативна до стандарту
4. Стаж педагогічної діяльності	Не менше 8 років (в окремих випадках — до 5 років)	Не менше 5 років	Не менше 3 років	

Таблиця створена на основі витягу з «Типового положення про атестацію педагогічних працівників», затвердженого Наказом МО України від 01.12.1998 р. за № 419.

Складові атестації слухача:

1. Вхідне анкетування.
2. Вхідний контроль рівня знань.
3. Творча письмова робота.
4. Педагогічна практика.
5. Участь у конференції з обміну досвідом.
6. Вихідний контроль рівня знань.
7. Вихідне діагностування.
8. Кваліфікаційний екзамен.

Питання, що пропонуються вчителям під час перевірки знань, різнорівневі, диференційовані та відповідають вимогам визначення атестаційної категорії.

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ

Загальні відомості

Кваліфікаційна характеристика вчителя є документом, який встановлює:

- професійне призначення, кваліфікацію вчителя біології;
- сукупність і рівень сформованості знань і вмінь, необхідних для вирішення соціальних і соціально-професійних задач.

Учитель повинен знати:

1. Основи загальнокультурної підготовки:
 - народ України як етнос;
 - основи наукової методології;
 - нормативні документи.
2. Дисципліни психолого-педагогічного циклу:
 - форми і методи формування громадянина України;
 - психологічні основи навчання і виховання;
 - анатоμο-фізіологічні особливості вікових і психологічних особливостей учнів;
 - зміст, форми і методи роботи класного керівника;
 - зміст, форми і методи роботи з батьками, з громадськими організаціями.
3. Предмет викладання.

Базова біологічна підготовка учнів ґрунтується на впровадженні основних змістових ліній:

 - методи наукового пізнання;
 - елементно-молекулярні основи життя;
 - організм — біологічна система;
 - розвиток індивідуальний та історичний;
 - різноманітність органічного світу;
 - надорганізмові системи.
4. Методика викладання предмета:
 - методологічні основи та принципи викладання предметів — ботаніка, зоологія, анатомія, загальна біологія;
 - структурування навчального матеріалу — виділення мети, завдань та змісту.
5. Законодавчо-нормативне забезпечення:
 - Конституція України;

- Закон України «Про освіту»;
- державний стандарт з біології;
- основи трудового законодавства;
- нормативні документи про освіту;
- Закон України «Про мови в Україні».

Учитель повинен уміти:

- володіти прийомами розвитку творчих здібностей учнів;
- уміти здійснювати методичний вибір і розробку педагогічної інформації, планувати її;
- уміти виявляти причини недоліків у навчальному процесі та проводити відповідну корекцію;
- володіти методами позитивного впливу на дітей та управління дитячим колективом;
- організовувати з учнями різні види діяльності;
- сприяти самовихованню, самоосвіті, самореалізації, саморозвитку учнів;
- проводити структурування матеріалу, систематизацію та узагальнення знань;
- уміти визначати ступінь досягнення поставленої педагогічної мети;
- розробляти навчальний план та методичний матеріал, посібники, рекомендації для вчителів та учнів;
- уміти аналізувати посібники й підручники з біології;
- бути обізнаним з методичною літературою;
- володіти методикою проведення лабораторних та практичних робіт, ставити експериментальні завдання;
- володіти всіма формами позаурочної роботи з біології.

Фахова підготовка

1. Науково-теоретична підготовка.
2. Методична підготовка:
 - типи та структура уроків з біології;
 - інноваційні технології у викладанні біології;
 - диференційований підхід у викладанні біології;
 - методика проведення нетрадиційних уроків з біології;
 - комбінована система занять;
 - Положення про кабінет біології та техніка безпеки роботи в ньому;
 - міжпредметні зв'язки та їх роль у формуванні системи знань;
 - аналіз навчальних планів і програм;
 - методика формування наукової картини світу;
 - особливості організації позакласної та позаурочної роботи з біології;
 - методика розв'язування задач з біології.

Критерії кваліфікаційних вимог

- *учитель вищої категорії*: має відповідну вищу освіту, виявляє високий рівень професіо-

налізму, ініціативу, творчість, досконало володіє ефективними формами і методами організації навчально-виховного процесу, забезпечує результативність та якість своєї праці.

Стаж педагогічної роботи — не менше 8 років.

Рівень теоретичної підготовки за результатами тестування — 86%.

— *учитель першої категорії*: стаж роботи не менше 5 років;

— *учитель другої категорії*: стаж роботи не менше 3 років.

Для присвоєння звання «*вчитель вищої категорії*» вчитель додатково повинен уміти працювати з науковою і науково-методичною літературою та навчати цьому учнів, критично оцінювати позиції різних авторів, розробляти діагностичні матеріали й опорні програми.

Спеціаліст «першої категорії» додатково повинен уміти використовувати оригінальні технології навчання учнів, формувати їх навчальну діяльність.

Спеціаліст «другої категорії» додатково повинен бути спроможним надавати в умовах диференційованого навчання допомогу учням в оволодінні матеріалом підвищеної складності.

З метою кращої орієнтації в проведенні контролю див. табл. 1 та табл. 2, в якій даються характеристики кваліфікаційних категорій педагогічних працівників.

Формами перевірки знань є: вхідне та вихідне анкетування, подвійний контроль рівня знань, письмова творча робота, оцінка діяль-

ності при проведенні педагогічної практики та конференції, кваліфікаційний екзамен.

Питання, які будуть запропоновані працівникам освіти, різнорівневі, диференційовані та відповідають вимогам визначення атестаційної категорії: вища, спеціаліст I категорії, спеціаліст II категорії.

Результати тестування:

50—60%	виконання	— спеціаліст;
60—75%	—	— II категорія;
76—85%	—	— I категорія;
86%	—	— вища категорія.

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

методист кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ, учитель-методист ЗОШ № 8,

А. П. СИЛЬНОВА,

завідуюча науково-методичною лабораторією біології та хімії ООІУВ,

О. Е. ВАЛЛЬЄ,

ст. викладач кафедри природничо-математичних дисциплін ООІУВ,

І. П. ТЕРТИЧНА,

завідуюча науково-методичною лабораторією географії та основ економіки ООІУВ,

В. Г. СТРАХОВ,

зав. кафедрою природничо-математичних дисциплін ООІУВ.

ЗАПРОШУЄМО ДО ЗНАЙОМСТВА

Реформування освіти в Україні потребує від учителя творчого викладання географії в школі. Учителі географії нашої області плідно працюють над впровадженням в практику нових технологій, спрямованих на розвиток пізнавальної активності учнів, здійснення диференційованого і поглибленого вивчення предмету, приділяють велику увагу формуванню в учнів переконаності в необхідності нового підходу до питання природокористування та принципів розвитку економіки України.

Широкого впровадження в області набувають форми методичної роботи, які спрямовані на виявлення, вивчення та поширення перспективного педагогічного досвіду: творчі звіти, Ярмарок педагогічних ідей та інноваційних технологій, підготовка методичних розробок. Лабораторією географії ООІУВ вивчено та узагальнено педагогічний досвід творчо працюючих учителів. Наведемо декілька прикладів.

Майя Георгіївна Солдатко — вчитель вищої категорії, вчитель-методист ЗОШ № 4 м. Іллічівська. Тема її узагальнюючого досвіду — «Нові технології навчання: блокова форма організації навчальних занять. Фізична географія України».

На основі комбінованої системи М. П. Гузика розроблена блокова форма організації навчальних занять.

Планування уроків при такій формі навчання передбачає об'єднання різних форм навчальної роботи в єдиний блок уроків з даної теми. Це дає змогу розширити можливості використання різних методів навчання, підвищити інформаційну місткість уроків, забезпечити різноманітність видів навчальної діяльності учнів. Кожна тема при такій формі навчання це — блок, який складається з опорного конспекту, питань і завдань для фронтального та індивідуального опрацювання матеріалу. Після вивчення декількох тем — залік.

Така система занять потребує особливо серйозного відношення до тематичного і календарного планування вивчення курсу, творчого підходу у виборі організаційних форм. Важливо, що вже з самого початку проглядається весь процес у цілому.

Надія Василівна Малік — учитель вищої категорії, старший учитель ЗОШ № 77 м. Одеси. Тема узагальнюючого досвіду — «Систематиза-

ція та актуалізація знань учнів на уроках географії шляхом використання міжпредметних зв'язків».

Учитель доводить, що навчальний матеріал з географії слід компонувати так, щоб засвоєння матеріалу відбувалось у тісному контакті з іншими науками, основи яких складають головну частину змісту курсу шкільної географії. Використання міжпредметних зв'язків дає змогу усунути паралелізм і дублювання в навчально-виховному процесі, а вільний час використовувати для поглибленого вивчення кожного предмету, що сприяє формуванню системи знань, розвитку логічного мислення учнів.

Сергій Михайлович Стоянов — учитель географії вищої категорії гімназії № 5 м. Одеси.

Мета: Створення форм учбової роботи, які б сприяли ефективному, поглибленому вивченню географії в школі.

Анотація: Пропонуються авторські розробки:

1. Практична робота: визначення географічних координат і напрямків, обчислювання відстаней у градусах та кілометрах за картою півкіль.

2. Урок-лекція «Курортно-рекреаційні ресурси прибережної зони Одеської області».

3. Методичний посібник до вивчення теми «Одеська область» у курсі «Географія України».

Олександра Борисівна Злобіна — вчитель географії вищої категорії Маріїнської гімназії м. Одеси.

Мета: Застосування карт як засобу вивчення курсу географії.

Анотація: Розроблена чітка методика застосування карт на уроці, яка має три рівні. Усі картографічні засоби класифіковані, розглядаються контурні картодіаграми, географічні атласи, глобуси, рельєфні карти, блок-діаграми, профілі. Надані рекомендації щодо їх застосування.

Алла Анатоліївна Лукоцька — вчитель географії вищої категорії Єрміївської середньої школи Роздільнянського району.

Мета: Узагальнити систему методів і засобів вивчення географії на основі особистого досвіду і досягнень сучасної педагогіки.

Анотація: Розроблені зміст та методи викладання окремих тем курсу географії, наприклад, теми «Озера», «Антарктида» розроблені на основі проблемного метода та організації самостійної роботи учнів, а також розроблені практичні роботи з географії материків.

Світлана Петрівна Дрибас — учитель географії I категорії ЗОШ № 4 м. Білгород-Дністровського.

Мета: Узагальнити, класифікувати різноманітні методи організації контролю й оцінювання знань учнів.

Анотація: На основі особистого педагогічного досвіду та сучасних вимог до методів оцінювання знань учнів особлива увага наділяється

системі тестування. Наведені приклади розробленої системи за зразком тестування з окремих тем курсу географії.

Стефаніда Іванівна Македонська — вчитель географії вищої категорії Суворовської ЗОШ Ізмаїльського району.

Мета: На основі сучасної педагогіки та особистого досвіду розробити систему уроків з географії.

Анотація: На основі досвіду роботи розроблена система уроків географії, наведено орієнтовне планування уроків з теми: «Земля у космічному просторі» (6-й клас), надані методичні поради щодо викладання даної теми.

Світлана Анатоліївна Шполянська — вчитель географії вищої категорії гімназії № 1 м. Одеси.

Мета: Підвищити зацікавленості учнів у вивченні предмету.

Анотація: Пакет оригінальних розробок нестандартних уроків географії: міні-ігри, рольові ігри, уроки-КВК, уроки-енциклопедії, «Форум юних архітекторів та будівельників»; «Подорож-«помилка», «Симпозіум юних журналістів». Розробки можуть бути рекомендовані всім учителям географії.

Віктор Семенович Просенюк — учитель географії вищої категорії гімназії № 1 м. Одеси.

Мета: Розробка ефективних інноваційних методик викладання географії.

Анотація: Наведена розробка базується на основі багатолітнього досвіду роботи вчителя. Оригінальні підходи до викладання теми: «Рельєф» у курсах «Рідний край», «Фізична географія» подаються з обов'язковим використанням кодових робіт. Рекомендується всім учителям географії.

Галина Іванівна Жусь — вчитель географії вищої категорії Української гімназії № 7 м. Одеси.

Мета: Ознайомлення учнів і вчителів з екологічними проблемами рідного краю та способами їх вирішення.

Анотація: Описані підходи до проведення різноманітних позакласних міроприємств по вивченню рідного краю: екскурсії, походи тощо. Наведений цікавий аналіз факторів, які можуть сприяти розвитку рекреацій та екотуризму. Інформація пропонується всім учителям географії.

Тетяна Василівна Ігнатенко — вчитель географії вищої категорії гімназії № 4 м. Одеси.

Мета: Удосконалення форм та підходів до активізації учбової діяльності школярів.

Анотація: Пакет оригінальних розробок, нестандартних уроків: узагальнюючий урок-гра «План та карта»; узагальнюючий урок-подорож «Південна Америка». Телеміст — «Одеса—Буенос-Айрес», «Географічний чемпіонат», «Літературно-музична композиція свята, присвяченого

чаю». Пропонуються до використання вчителями географії у загальноосвітніх школах.

Марія Дмитрівна Роша — вчитель географії вищої категорії Арцизької ЗОШ № 4.

Мета: Розробки методів і засобів удосконалення індивідуального підходу до навчання учнів у процесі викладання географії.

Анотація: Розроблена система технологічних завдань до уроків географії, яка забезпечує індивідуальний підхід до учнів та до впровадження більш самостійної їх роботи.

А. В. Ковтуненко — вчитель вищої категорії Десантнянської ЗОШ Кілійського району.

Мета: На основі загальних дидактичних вимог розробити різноманітні ігри до уроків географії.

Анотація: Розроблені інтелектуальні ігри, які охоплюють різні типи ігор з географії, сценарії цих ігор та методика їх застосування.

Подібна робота по вивченню передового педагогічного досвіду буде проводитись лабораторією географії й надалі. Ми будемо раді отримати інформацію про ваш педагогічний досвід та досвід ваших колег.

І. П. ТЕРТИЧНА,

зав. науково-методичною лабораторією географії ООІУВ.

МИ ТЕЖ МОЖЕМО!

(«Практикум з біології. 6-й клас»)

Шкільний курс «Біологія», покликаний стати провідником гуманістичних ідей, екологічного способу мислення, здорового способу життя, формувати компетенції, яких потребує сучасне життя. В умовах реформування загальносередньої освіти перед учителями біології постають нові завдання щодо пошуку шляхів подальшого удосконалення уроку біології. Насамперед, переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості людини, індивідуально-диференційований, особистісно орієнтований підхід до учнів. «Дитина — цілісна особистість, і, насамперед, потрібно, щоб педагогічний процес захоплював її повністю, з усіма її життєвими прагненнями й потребами. У цьому процесі дитина повинна зазнати почуття постійного збагачення життя, задовольняти свої пізнавальні й духовні потреби» (Ш. О. Амонашвілі).

Але при цьому вчитель не повинен забувати, що шкільний курс біології має єдину мету — сформувавати в учнів знання про структуру і принципи функціонування живих систем, уміння спостерігати, досліджувати і пояснювати явища природи, застосовувати теоретичні знання з метою професійного самовизначення у прикладних сферах людської діяльності, прищеплювати емоційно-ціннісне ставлення до природи, до себе, до людей, до загальнолюдських духовних цінностей.

З 2001 року діє нова програма з біології для загальноосвітніх навчальних закладів 6—11-ті класи. Зміст тем приведений у відповідність з проектом державного стандарту.

Шкільний курс біології розпочинається з 6-го класу, тому, з урахуванням вікових психофізіологічних особливостей учнів, вивчення і викладання предмету цього курсу повинно носити більш ігровий, пізнавальний, натуралістичний характер. Відповідно до цього нова програма з біології у 6-му класі спрощена за змістом,

звільнена від надмірної деталізації. Це дає змогу вивільнити час для осмислення учнями навчального матеріалу, самостійної пізнавальної діяльності, виконання лабораторних і практичних робіт, систематизації та узагальнення знань, творчої діяльності.

Зміст програми перебудований так, що вивчення різноманітності представників «Царства Рослини» починається з порядку ускладнення їх будови, із загальної характеристики таксонів. Особливості будови, процеси життєдіяльності вивчаються з метою розуміння учнями пристосування організмів до довкілля, їх ролі в природі та житті людини. Процеси життєдіяльності рослин вивчаються у зв'язку з їхньою внутрішньою будовою в темі «Основні функції рослинного організму», вивчення якої сприяє кращому розумінню учнями взаємозв'язків будови і функцій організму як цілісної системи. Розділ «Царство Дробянки» вивчається після розділу «Царство Гриби». При цьому достатньо ознайомити учнів з представниками царства, значенням їх у природі та житті людини. Вивчення біології у шостому класі закінчується розділом «Організми і довкілля», в якому передбачено знайомство учнів з надорганізмовим рівнем організації живого середовища.

У серпні 2001 року на книжковому ринку України з'явилося нове учбове видання, яке враховує всі завдання сучасної біології, зміни у програмному шкільному курсі та передбачає новий підхід в організації та проведенні навчального процесу. Це «Практикум з біології. 6-й клас» (автори І. В. Куц, О. І. Карпова).

Метою створення «Практикуму» є забезпечення доступного викладу основних положень теоретичного матеріалу курсу біології для формування в учнів цілісного уявлення про сучасний світ, про роль та місце людини в навколишньому середовищі.

У «Практикумі» учбовий матеріал подається відповідно до діючої програми з біології. Багато кольорових ілюстрацій.

«Практикум» має цікаву структуру. Він складається з двох частин. Перша частина містить теоретичний матеріал, перевірочні різнорівневі роботи, сторінки для допитливих, робочі сторінки. Друга частина — лабораторні та практичні роботи, різнорівневі тести. Ця частина розміщена на відривних листках для зручності перевірки вчителем.

У наш час дуже актуальним є проблемно-розвиваюче навчання. Найвідповідальнішим етапом у ньому є створення проблемної ситуації на уроці. Тому кожна велика тема досліджуваного матеріалу «Практикуму» відкривається проблемним питанням, відповідь на яке учень може і повинен дати самостійно по закінченні вивчення даної теми. Це сприяє формуванню особливого стилю розумової діяльності, дослідницької активності й самостійності учнів.

Згідно з концепцією безперервної біологічної освіти в Україні зміст навчання ґрунтується на засадах гуманізації й гуманітаризації. Тому достатня кількість віршів, цікавого, пізнавального матеріалу, запропонованого у «Практикумі», відповідають цим вимогам. Розвитку логічного мислення учнів, їх допитливості, вмінню працювати з додатковою літературою присвячені сторінки для допитливих.

Матеріали про роль рослин, бактерій і грибів у житті та практичній діяльності людини збільшують інтерес до предмету і навколишньої природи та надають знання для професійної орієнтації учнів у прикладних сферах людської діяльності.

Лабораторні та практичні роботи складають практичну частину посібника. Вперше ці роботи відокремлені. У «Практикумі» пропонуються всі лабораторні роботи, навіть позначені в програмі зірочкою. А вчитель лише вибирає, які роботи виконувати, відповідно до матеріально-технічних можливостей.

До кожної теми програми визначені обов'язкові результати навчання: вимоги до знань та

умінь учнів, що можуть виражатися різними видами навчальної діяльності. Порівнюючи результати навчальної діяльності учня із запропонованими у програмі основними вимогами до знань та умінь учнів, учитель має змогу оцінити навчальні досягнення учнів. Для цієї мети у «Практикумі» є перевірочні роботи та тести. З метою індивідуального підходу при навчанні завдання тестів і перевірочних робіт розроблені з урахуванням нових критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, тобто мають завдання різного рівня складності: від 1 до 4.

І на закінчення. «Практикум з біології. 6-й клас» має гриф Міністерства освіти і науки України. Але, на жаль, він був отриманий після видання переліку рекомендованої учбової літератури, який був надрукований у «Збірнику наказів Міністерства освіти і науки». «Практикум» створений одеськими вчителями-практиками та виданий одеським видавництвом «Ярослав». Уже готується до друку українське видання «Практикуму». До планів авторів входить написання «Практикуму з біології» для 7-го класу. Автори практикуму висловлюють щиру подяку та вдячність Л. О. Глушенко, А. В. Запорожченко, А. П. Сильовій, К. М. Шевченко та працівникам Одеського інституту удосконалення вчителів за допомогу при створенні цього учбового видання.

Шановні колеги, які вже працюють за нашим «Практикумом», просимо Вас надсилати свої відгуки на адресу видавництва «Ярослав».

І. В. КУШ,

учитель-методист, учитель біології
ЗОШ № 35 м. Одеси,

О. І. КАРПОВА,

вчитель вищої категорії, вчитель біології
приватної школи «Крок» м. Одеси,

М. А. ПЕТРЕНКО,

вчитель вищої категорії, вчитель біології
ЗОШ № 35, відповідальний редактор
видавництва «Ярослав».

СЛОВО ОБ УЧИТЕЛЕ

Эффективность обучения и воспитания учащихся, уровень их знаний и умений по биологии в большой степени зависит от умения учителя вызвать живой интерес к предмету вообще, и к конкретной теме, в частности. Это возможно в том случае, если учитель в совершенстве владеет методикой, основами педагогики, умело использует знание особенностей возрастной психологии учащихся и их отношение к предмету.

Основная роль в развитии у учащихся гимназии № 2 интереса к познанию тайн живой при-

роды, формировании у них научного мировоззрения принадлежит учителю-методисту Екатерине Никитичне Шевченко. Она является соавтором методического пособия для учителей биологии «Матеріали до тематичного обліку знань учнів з біології», 11-й клас.

Ее уроки — синтез анализа и поиска, на которых учащиеся достигают высоких результатов в усвоении программного материала. Созданный ею кабинет биологии является образцом научной организации труда, составной частью научно-методического комплекса гимна-

зии. В биологическом кабинете находится необходимое оборудование, подобранное в соответствии с типовыми перечнями. Имеется целый ряд тематических коллекций, важных препаратов, микропрепаратов, большая видеотека. Собранные в кабинете коллекции, экспозиции, таблицы, раздаточный материал используются практически на каждом уроке. В кабинете имеется большая библиотека научно-популярной литературы по биологии. Поражает огромное количество экспозиций из живых растений. На своих уроках Екатерина Никитична большое внимание уделяет самостоятельной работе учащихся с натуральными объектами, изобразительной наглядностью, с учебной литературой. Это способствует формированию у учащихся умения самостоятельно приобретать знания. Много внимания уделяется также работе с одаренными детьми. На протяжении последних пяти лет ее учащиеся были победителями городских, областных, Всеукраинских олимпиад, областных конкурсов — защит МАН. Екатерина Никитична учит своих питомцев работать с научной литературой. По ее заданию учащиеся отбирают материал по той или иной проблеме, составляют конспекты, готовят сообщения. В итоге работа завершается защитой рефератов по определенной теме.

Вместе со старшеклассниками учительница проводит в гимназии викторины, конкурсы, конференции.

На базе гимназии работает областная «школа молодого педагога», руководителем которой является Екатерина Никитична.

Одесский областной институт усовершенствования (лаборатория биологии) проводит в этой гимназии с учителями биологии практические занятия с целью повышения их квалификации. На этих занятиях Е. Н. Шевченко делится опытом привлечения учащихся к исследовательской работе: это самостоятельные лабораторные работы по инструктивным карточкам, опыты, наблюдения, исследования практического характера. С учителями Екатерина Никитична делится так же опытом работы с одаренными детьми. Ее ученики стали победителями на олимпиадах различного уровня:

на Всеукраинских олимпиадах: 1996 г. — Гончаренко Алексей; 1997, 1998 гг. — Гончаренко Евгений; 1998, 1999, 2000 гг. — Коваль Светлана;

на Международной олимпиаде: 1998 г. — Гончаренко Евгений;

на Соросовской олимпиаде: 2000 г. — Коваль Светлана.

Учительница работает с одаренными детьми по собственной программе, которая включает:

1. Предметную диагностику.
2. Определение творческого потенциала ученика.
3. Оказание помощи в выборе направления биологии (ботаника, зоология и т. д.).
4. Обеспечение учащихся необходимой литературой для индивидуальной работы.
5. Помощь в выполнении индивидуальных творческих заданий от простых до сложных.
6. Формирование навыков работы с научной литературой, помощь в обосновании своих наблюдений, выводов.
7. Оказание помощи в выборе темы и работе над ней.

Для реализации своей программы Екатерина Никитична использует различные формы работы:

1. Систематическая индивидуальная работа в течение всего учебного года.

2. Занятия кружка «Эколог».

3. Спецкурсы по предмету, сотрудничество с преподавателями вузов.

4. Защита рефератов, участие в работе МАН.

Ученики вместе с учителем выращивают большое количество разнообразных комнатных растений, над которыми ведутся наблюдения и выполняются биологические опыты.

Широко используются в работе микроскопы, видеофильмы, раздаточный материал, современная научно-популярная литература.

Е. Н. Шевченко — творческий учитель. Она находится в постоянном поиске нового, нестандартного. Активно работает в составе областной творческой группы учителей биологии.

А. П. СИЛЬНОВА,

зав. научно-методической лабораторией биологии и химии ООИУУ.

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАПЕЧАТАННОМУ...

Еще раз о формировании умений решать расчетные задачи по химии

Одним из важнейших в курсе химии 8-го класса является раздел «Количественные отношения в химии» (тема «Первоначальные химические понятия»). Умения решать задачи с применением понятий «моль», «молярная масса», «количество вещества» и связанных с ними «массой» и «объемом», необходимы и при изучении химии в 9—11-х классах.

Опыт работы многих учителей показывает, что наибольшую трудность учащиеся испытывают при восприятии и осознании новой для них физической величины «количество вещества и единицы ее измерения» — моль. Методика изучения темы «Количественные отношения в химии» предполагает усвоение учащимися понятия «один моль» — как порции ве-

шества, содержащей число частиц (атомов, молекул), соответствующее постоянной Авогадро ($6,02 \cdot 10^{23}$) и формулы, указывающей на взаимосвязь этих понятий:

$$v = \frac{N}{N_A}, \quad (1)$$

где N — общее число частиц, N_A — количество частиц, содержащееся в 1 моль вещества.

С помощью формулы учащиеся понимают, что в 1 моль любых веществ содержится одинаковое число структурных частиц, а с помощью этого понятия можно характеризовать количество любого химического вещества — простое или сложное, находящееся в любом агрегатном состоянии («моль» — понятие «безликое», т. е. не привязано к какому-то конкретному веществу).

В этой же теме вводится понятие «молярной массы» как массы порции вещества количеством 1 моль и рассматривается формула, отражающая их взаимосвязь:

$$v = \frac{m}{M}, \quad (2)$$

где M — молярная масса.

На уроках по изучению этой темы используется элемент опережающего обучения. Без рассмотрения закона Авогадро, опираясь на знания учащихся из курса физики о хаотическом движении молекул газа, учитель рассказывает, что экспериментально установлено, что 1 моль любого газа занимает постоянный объем, равный 22,4 л. Этот объем, так же, как и масса, назван молярным. Существует зависимость, связывающая эти понятия:

$$v = \frac{V}{V_m}. \quad (3)$$

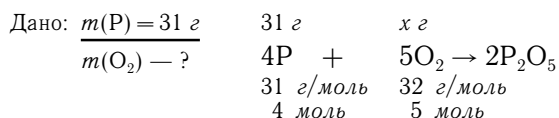
Апогей изучения темы — обобщение материала, при котором на уроке используют наглядную схему и подчеркивают универсальность такой характеристики вещества, как «количество вещества» (см. схему).

Эмоциональный фактор помогает учащимся в усвоении целостности темы: «Шел Илья Муромец с нами на уроках химии по дороге «Первоначальные химические понятия», многого не встречал, физические и химические явления повидал; многому научился: расчетам по химическим формулам, да и сами формулы по валентности составлять. Привела дорога Илью Муромца к огромному камню со знаком «v» и такими словами: «Есть три дороги к успешному решению задач: направо пойдешь — объем найдешь, налево — количество частиц, а прямо — к массе придешь. Иди по тропе да не сворачивай, болота кругом, пропадешь. А коли к другой цели надобно прийти — вернись к камню да коня поменяй (вид математического действия)». Сказка используется как мотивация учебной деятельности на уроке по решению расчетных задач.

Чтобы довести до сознания учащихся единый принцип решения задач по химическим уравнениям, обращают их внимание на то, что независимо от рода величин, которыми характеризуются порции вещества (m , v или V), существует всегда прямо пропорциональная зависимость между размерами порций взятых и полученных веществ. Поэтому при решении задач опираются на знания учащихся о «пропорции» (равенстве двух отношений). Обучение решению задач по химическим уравнениям следует проводить лишь после того, как дети освоят технику их составления. В связи с этим для вычислений используются такие задачи, решение которых не будет вызывать трудности с составлением уравнения, или следует давать его в готовом виде. Коэффициенты рассматривают как количественную характеристику порций веществ, участвующих в химической реакции. Обращаем внимание учащихся на то, что если в реакцию будут вступать вещества в иных количествах, чем требуется согласно уравнению, то это приведет к образованию другого, но пропорционального уравнению количества продуктов реакции.

Например:

Задача 1. Вычислите массу кислорода, необходимого для сжигания 31 г фосфора.

1) Исходя из всего вышесказанного возводим «в абсолют» утверждение:

— количество неизвестного вещества (O_2) находится по количеству известного вещества (P) с учетом отношения их коэффициентов.

$$2) v(P) = \frac{m(P)}{M(P)} = \frac{31 \text{ г}}{31 \text{ г/моль}} = 1 \text{ моль.}$$

3) Отношение коэффициентов (молярное отношение) $v(P):v(O_2) = 4:5$ или $v(P):v(O_2) = 1 \text{ моль}:v(O_2)$, отсюда $4:5 = 1:v(O_2)$, следовательно $4v(O_2) = 5$ и $v(O_2) = 1,25$.

$$4) m(O_2) = v(O_2)M(O_2) = 1,25 \text{ моль} \cdot 32 \text{ г/моль} = 40 \text{ г.}$$

Ответ: 40 г кислорода необходимо для сжигания фосфора массой 31 г.

Задача 2. Определите, где больше содержится частиц: в 14 г азота или в 1,12 л кислорода (см. схему).

Дано: $m(N_2) = 14 \text{ г}; V(O_2) = 1,12 \text{ л}$
$N(N_2) = ? \quad N(O_2) = ?$

1. С помощью схемы анализируем условие задачи:

а) где находимся на схеме (по краткому условию)?

б) где необходимо оказаться (что найти)?

Определяем этапы решения с помощью схемы: $m(N_2) \rightarrow v(N_2) \rightarrow N(N_2)$ и $V(O_2) \rightarrow v(O_2) \rightarrow N(O_2)$.

2. По схеме определяем, какие формулы следует применить при решении задачи:

а) $v(N_2) = m(N_2)/M(N_2)$.

б) $N(N_2) = v(N_2) \cdot N_A$.

в) $V(O_2)/V_m = v(O_2)$.

г) $v(N_2) \cdot N_A = N(N_2)$.

3. Решение:

а) $v(N_2) = \frac{14 \text{ г}}{28 \text{ г/моль}} = 0,5 \text{ моль}$.

б) $N(N_2) = 0,5 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \text{ моль}^{-1} = 3,01 \cdot 10^{23} \text{ молекул}$.

в) $v(O_2) = \frac{1,12 \text{ л}}{22,4 \text{ л/моль}} = 0,05 \text{ моль}$.

г) $N(O_2) = 0,05 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \text{ моль}^{-1} = 0,3 \cdot 10^{23} \text{ молекул}$.

Ответ: $N(N_2) > N(O_2)$.

Применение такой техники решения задач учит школьников анализировать взаимосвязь между условием и вопросом задачи, осмысленно подходить к использованию готовой, казалось бы, схемы-подсказки, дает возможность каждому научиться решать стандартные задачи, предусмотренные учебной программой. Решение задач с помощью схемы следует отнести к выполнению расчетов по алгоритму, что соответствует достаточному уровню учебных достижений.

Е. И. КУЩЕВАЯ,

учитель химии Килийского района,

Н. П. ШАПИРОВА,

методист ООИУУ.

3 ДОСВІДУ РОБОТИ ВЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Реформування загальної середньої освіти потребує від учителя переосмислення методики викладання математики. Класичний комбінований урок як основний тип уроку сьогодні вже не може відігравати першочергової ролі. Його місце все більше займає лекційно-семінарська система навчання.

Учителі м. Одеси та області працюють над сучасною методикою викладання математики у школі. Серед них учитель ЗОШ № 63 Лідія Тимофіївна Таранець.

Протягом останніх років з метою підвищення результативності навчання учнів учителі математики використовують лекційно-семінарську систему. Така форма роботи дозволяє вчителям викладати учбовий матеріал великими частинами, виділяти час для повторення вивченого матеріалу та розв'язування задач, більш об'єктивно здійснювати облік знань учнів, а учням оволодівати навичками самостійної роботи з підручником, додатковою літературою, що підвищує їх пізнавальну активність, забезпечує високий рівень математичної підготовки.

Лекційно-семінарська система навчання дає можливість проводити такі типи уроків:

- підготовчий урок;
- засвоєння нових знань (урок-лекція);
- закріплення знань;
- формування вмінь та навичок (уроки-практикуми);
- узагальнення та систематизація знань (уроки-семінари);
- контрольні-залікові уроки (уроки-заліки).

Протягом декількох років у школі-комплексі № 8 м. Одеси вчитель математики Д. Й. Зарубинський в старших класах проводить уроки у вигляді «День—Предмет». Ця форма роботи передбачає проведення занять з математики протягом учбового дня (5 уроків), тобто відбувається «заглиблення в математику», таким чином

виникає можливість здійснювати диференціацію та індивідуалізацію навчання; вдало організувати самостійну роботу учнів з програмною та додатковою літературою тощо. Покращується і стає постійним зв'язок «учитель—учень» та «учень—вчитель».

Досвід роботи вчителів Д. Й. Зарубинського та Л. Т. Таранець узагальнено лабораторією методики викладання математики ООІУВ.

Кожного навчального року в багатьох школах області проводяться тижні та місячники математики. Найбільш цікаво їх проводить кафедра фізико-математичних дисциплін у Приморському ліцеї.

Останній такий місячник проходив з 1 по 30 листопада 2001 року. Протягом усього місяця в ліцеї відбувалися:

— конкурси на кращу модель математичних і фізичних кросвордів;

— олімпіади з фізики та математики для учнів 8—11-х класів;

— лекції викладачів Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова — доктора фізико-математичних наук П. Д. Варбанця та кандидата фізико-математичних наук Ю. Д. Майби;

— проходили КВК з фізики та математики, а також різноманітні ігри («Поле чудес», «А ну-мо, дівчата» та інші).

16 листопада 2001 р. у ліцеї для вчителів області був проведений семінар «Нові навчальні технології», на якому кожен викладач математики продемонстрував свою майстерність.

Так, Л. К. Попова в 10-му математичному класі провела урок-семінар на тему: «Алгебра рівняння та рівності вищих ступенів», Т. В. Іванова та Є. В. Караконстантин показали бінарний урок математики та інформатики «Наближені обчислення визначеного інтеграла» в 11-му математичному класі. Вчителька Т. В. Гурова, вона ж викладач ОНУ ім. І. І. Мечникова, на

прикладі розв'язку ірраціональних рівнянь здійснила на практиці груповий метод навчання.

У математико-економічному 11-му класі вчитель Н. В. Максимчик застосувала математичні методи до розв'язування економічних задач. Можна навести багато прикладів цікавого досвіду роботи вчителів математики міста та області.

З досвідом роботи кращих учителів Одещини можна познайомитись на сторінках журналу

«Наша школа», газети «Математика» та в лабораторії математики ООІУВ.

В. В. ГРІНЧУК,

зав. лабораторією математики, фізики та інформатики ООІУВ,

В. Ю. ПОТЬОМКІНА,

методист лабораторії математики, фізики та інформатики ООІУВ.

Учителям болгарської мови та літератури в Україні

ПРЯКА И НЕПРЯКА РЕЧ

Чужда реч, която се възпроизвежда дословно от автора на съобщението, който използва различни езикови средства, за да характеризира героите си по произход, образование, поведение, черти на характера и др., се нарича **пряка реч**. При нея авторът на съобщението пояснява чия е пряката реч, при какви обстоятелства е изговорена, към кого е отправена и с какъв тон.

Пряката реч предава по-жив и изразителен характер на повествованието. Тя съдържа редица особености на устната реч — лексикални и интонационни. Употребяват се обръщания, непълни изречения, въпроси и възклицания, разнообразен словоред.

Пряката реч обикновено се пояснява с глаголи, изразяващи речева дейност: *казвам, река, питам, отговарям* и др. Предпоставените авторови думи завършват със сказуемо, а задпоставените или разкъсващите пряката реч — започват с него.

Мястото на авторовата реч е твърде разнообразно. Тя може да е употребена самостоятелно, да предшества или да завършва пряката реч, да я разкъсва или обгражда като рамка. В някои случаи се появява комбинация от тези видове.

Как правописно се оформя пряката реч?

1. Самостоятелна пряка реч се пише на отделен ред и в началото на реда се пише тире. Ако се предават реплики на различни герои, всяка от тях се пише на нов ред и започва с тире, а в края се поставя нужният препинателен знак.

Матаке слезе от каруцата, хвърли юздите в ръцете на сина си и му каза:

— Матея, знаеш ли, че обраха и мене?

— Обраха ли те? Къде? В Иланлъшката гора ли?

— Не, в Антимовския хан.

(Й. Йовков)

2. Когато авторовите думи стоят пред пряката реч, след тях се пише двоеточие, а самата пряка реч се оформя или на нов ред с тире, или на същия ред с кавички.

После потрива ръце и дума:

— Всичко е наредено, бей ефенди.

(Й. Йовков)

И както седеше до мене, каза: «Димитра искам!» — и тури ръка на рамото ми.

(Й. Йовков)

Според характера на пряката реч (въпросително, съобщително, възклицателно изречение и др.) се поставя съответният знак в края ѝ — точка, въпросителен или удивителен знак.

3. Когато авторовите думи са след пряката реч, пред тях се пише тире, а след пряката реч се поставя препинателен знак, както се изисква от смисъла на изречението. След авторовите думи се пише точка.

— Хайдутин дете не храни! — извика той като побеснял, подхвърляйки детето нагоре във въздуха с едната си ръка, а с другата го перна с ятагана си.

(Й. Йовков)

Има случаи, когато авторовите думи са развити в сложно изречение и трябва да се оформят според правописните правила.

Той се спря пред стаята, изглежда Стояна тъй навъсено, че очите му се скриха зад веждите, и каза:

— И ти искаш да ти дам селяха си?

(Й. Йовков)

4. Когато авторовите думи разкъсват пряката реч, има няколко варианта на графично оформяне:

а) авторовите думи се ограждат с тирета. Може да няма препинателен знак след авторската реч. Авторовата реч се пише с малка буква.

«Вчера видях — каза тя — новата изложба».

«Виж ти! — казва си той и поклаща глава. — Виж каква била работа».

б) авторската реч се отделя със запетаи (точка и запетая, точка).

«Жените тук, сред Джендемите, помисли си той; и това е добра плячка».

«Не игла, помисли си пак Шибил и въздъхна. Нож може да държи тъй в устата си..!»

(Й. Йовков)

5. Когато авторовата реч огражда като рамка пряката реч, след въвеждащите авторови думи се пише двоеточие, а пряката реч и завършващите авторови думи се оформят според посочените по-горе правописни правила.

Той се намръщи:

— Какво искаш още? — попита той сухо.

При усложнени варианти на пряката реч се запазват основните положения за употреба на препинателните знаци.

И като помълча малко, тя прибави:

— И кърсердарина Мурад бей ... Готово. Виж ли как го заших — каза тя и пусна ръкава, — да ме помниш, да го носиш по живо, по здраво...

(Й. Йовков)

Чужда реч, която авторът възпроизвежда само по смисъл, при което не се запазва нито характера на изреченията, нито формата на думите, се нарича **непряка (косвена) реч**.

Обикновено думите на автора съставят главно изречение, а чуждите са оформени като подчинено допълнително изречение.

Вчера валя дъжд — каза тя.

Тя каза, че вчера валяло дъжд.

Ако подчиненото изречение е заменило възклицателно или обикновено съобщително изречение, тогава подчиненото допълнително изрече-

ние започва с помощта на съюзите **че** и **да**, като съюзът **че** въвежда изречения, заменили пряка реч в изявително или условно наклонение, а съюзът **да** въвежда подчиненото изречение, ако пряката реч е била в повелително наклонение.

Повече да не те видя тук!

Той каза повече да не го вижда тук.

Христина застана пред него и му рече:

— Ще те надиграя!

Христина му рече, че ще го надиграе.

(Елин Пелин)

Чрез подчинени допълнителни изречения, започващи с въпросителна дума се предават въпросителни изречения.

Той попита:

— Какво се е случило?

Той попита какво се е случило.

В тези случаи не се употребяват двоеточие или тире, а се пише запетая пред съюза **че**, според изискванията за правопис. При подчинени изречения, въведени със съюза **да** или въпросителни местоимения и наречия, не се пише запетая.

Въпросителната интонация отпада и в края на изречението се пише точка, а не въпросителен знак.

Л. ДЕНЧЕВА,

ст. ас. в катедрата по квалификация на ТУ-Габрово

ТЕСТ ПО ТЕМАТА «ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ»

Настоящият тест има за цел да провери знанията на учениците по темата «П. Р. Славейков». Трябва да се посочи верния отговор, като се загражда с кръгче буквата пред него. Всеки въпрос има само един верен отговор.

1. По време на коя Руско-турска война се ражда П. Р. Славейков?

- а) 1806—1809;
- б) 1827—1829;
- в) 1853—1856;
- г) 1877—1878.

2. Коя е неговата дата на раждане?

- а) 10.05.1809;
- б) 12.01.1853;
- в) 17.11.1827;
- г) 05.06.1877.

3. В кой град се е родил той?

- а) Трявна;
- б) Шумен;
- в) Сопот;
- г) Велико Търново.

4. Какви са последиците от сирашката му съдба?

- а) търси насън чертите на майчиния си образ;
- б) принуден е да скиталчества;

- в) създава много тъжни стихотворения;
- г) проучва словесния фолклор.

5. В кои градове се учи П. Р. Славейков?

- а) Велико Търново, Трявна и Шумен;
- б) Велико Търново, Шумен и Ловеч;
- в) Велико Търново, Плевен и Дряново;
- г) Велико Търново, Трявна и Свищов.

6. Кой е най-важният факт от духовната биография на бъдещия творец през годините му на учение?

- а) чете дамаскини;
- б) прочита «Житие и страдания на грешния Софроний»;
- в) прочита «История славянобългарска»;
- г) запознава се с Георги Раковски.

7. Защо П. Р. Славейков учителства в различни градове и села?

- а) защото е преследван заради стихотворната си сатира срещу гръцки владика;
- б) поради склонността си да пътешества;
- в) за да записва народни мъдрости;
- г) за да разпространява своите просветителски идеи.

8. Кога и къде за първи път излизат от печат събраните от него пословици и песни?

- а) в Москва през 1850 г.;

- б) в Санкт Петербург през 1852 г.;
 в) в Крагуевац през 1851 г.;
 г) в Цариград през 1853 г.
9. Кои вестници и списания редактира той в Цариград?
 а) «Македония», «Будилник», «Гайда»;
 б) «Ружица», «Читалище», «Независимост», «Напредък»;
 в) «Пчелица», «Право», «Ружица»;
 г) «Македония», «Ружица», «Гайда», «Пчелица», «Читалище».
10. Заради коя негова статия П. Р. Славейков е арестуван, а редактираният от него вестник «Македония» — спрян?
 а) «Двете касти и власти»;
 б) «Народът вчера, днес и утре»;
 в) «Не мога да мълча»;
 г) «Знаеш ли ти кои сме?».
11. В кой опожарен от турците град изгарят голяма част от неговите ръкописи с фолклорни и исторически материали (1877 г.)?
 а) Одрин;
 б) Пловдив;
 в) Стара Загора;
 г) Казанлък.
12. На каква длъжност не е бил избран (назначаван) П. Р. Славейков след Освобождението?
 а) председател на Народното събрание;
 б) министър на просветата;
 в) депутат;
 г) директор на Народната библиотека.
13. Какво свое чувство поетът изразява в стихотворението си «Татковина»?
 а) любов към родината;
 б) омраза към поробителите;
 в) възхищение от мощта на Русия;
 г) преклонение към загиналите герои.
14. Какво е пресъздал той в поемата си «Изворът на Белоногата»?
 а) народно предание;
 б) народна легенда;
 в) народна песен;
 г) народна пословица.
15. Коя народна дума от тази поема е неправилно обяснена?
 а) тейко — татко;
 б) таквази — такива;
 в) косичник — плитка;
 г) мержеят — страдат.
16. Кой разказва легендата за вярната любов между Гергана и Никола?
 а) народен певец;
 б) авторът;
 в) неизвестен поет;
 г) авторът, но в стила на народния певец.
17. По жанр «Изворът на Белоногата» е:
 а) лирическа песен;
 б) баладична поема;
 в) ода;
 г) героична поема.
18. Думата *сарай* означава:
 а) дворец;
 б) обор;
- в) хан;
 г) чешма.
19. Къде поетът написва поемата си «Изворът на Белоногата»?
 а) в Цариград;
 б) в Одрин;
 в) в Стара Загора;
 г) в София.
20. Какво се случва в полунощ след седянката?
 а) Гергана и Никола отиват на извора;
 б) черна веда ги подслушва и завижда на любовта им;
 в) Гергана разказва за семейството си;
 г) Никола свири с кавала си.
21. Къде «виждате» най-напред Гергана в началото на поемата?
 а) на улицата, когато Никола я изпраща към дома ѝ;
 б) на седянката;
 в) на извора;
 г) в градината си.
22. Кои глаголи показват живота на българското момиче от онова време?
 а) станала, ранила, умила се, прекръсти се;
 б) подслуша, завиде, мернала, да погуби;
 в) поревнал, не знаеш, гледал;
 г) сматрял, чудил се, поревнал.
23. Защо везирът решава да разговаря с Гергана?
 а) защото е омаян от нейната хубост;
 б) защото в негово присъствие тя няма право да ходи на извора;
 в) за да ѝ разкаже за прекрасния живот в Стамбул;
 г) защото е решил да построи чешма на мястото на извора.
24. Защо везирът е изненадан от факта, че девойката работи на полето?
 а) защото тя е бяла, нежна и красива;
 б) защото е опасно по това време да се ходи на полето;
 в) защото Гергана е твърде млада;
 г) защото жената мюсюлманка не работи.
25. Какви съблазни предлага везирът на момичето?
 а) сарай, градини, разкош, скъпи дрехи, злато и скъпоценности, безделие;
 б) далечни пътешествия;
 в) възможност да се образова;
 г) да работи в неговите градини.
26. Кои са най-големите ценности за Гергана?
 а) родителите, родният дом, родината, природата, цветята, любовта към Никола;
 б) полето, спокойствието, дружките, наливането на вода от извора;
 в) седенките, песните, селските хора;
 г) познатите неща, простите радости, смехът.
27. Какво разбираме за човешкия живот съдържа сравнението между свидната градинка на Гергана и смайващите градини на везира?
 а) значението на мястото;
 б) значението на свободата;

- в) значението на родния дом;
г) значението на частната собственост.
28. Как разбирате думите на героинята: «На живот си ми господар, но на волята не ми си»?
- а) въпреки властта си, везирът не може насила да я накара тя да го обича;
б) любовта не се купува с пари;
в) богатството и любовта са несъвместими понятия;
г) всеки отговаря за себе си.
29. С коя своя постъпка Гергана доказва отношението си към скъпите за нея неща?
- а) отхвърля предложението на везира;
б) държи се дръзко;
в) опровергава твърденията на везира;
г) разкрива недъзите на градския живот.
30. Кой от посочените добродетели не са присъщи на Гергана?
- а) трудолюбие, скромност;
б) вярност, патриотизъм;
в) неподкупност, упоритост;
г) героизъм, себеотрицание.
31. Защо везирът дава възможност на Гергана да си търси късмета (освобожава я и я надарява богато)?
- а) защото е влюбен в нея;
б) защото няма власт над нея;
в) защото е смаян от нейната висока нравственост и победен в спора;
г) защото девойката има вече избраник на сърцето.
32. Защо везирът заръчва на мястото на извора да бъде издигната чешма?
- а) в прослава на красивата и добра девойка;
б) защото мястото е много красиво;
в) защото така е прието;
г) защото е негово задължение.
33. Кое от твърденията е вярно?
- а) митологическите образи в поемата разкриват представите на народа;
б) митологическите образи са част от представите на поета;
в) митологическите образи придават своеобразен чар на поемата;
г) в поемата няма митологически образи.
34. Композиционна рамка на поемата са:
- а) седейката и срещата с везира;

- б) баладичният увод и баладичният финал;
в) диалогът между Гергана и Никола и погребението на Гергана;
г) описанието на двамата млади и вграждането на сянката на момичето.
35. Какъв везир е запомнила легендата?
- а) великодушен, оценил моралното величие на Гергана;
б) тиранин;
в) нетърпящ чуждо мнение;
г) презиращ раята.
36. Какво в образа на везира е различно от народната легенда?
- а) подлост;
б) лицемерие;
в) самонадеян властник, морално опустошен;
г) благодушие.
37. Коя е основната идея на поемата?
- а) за любовта и след смъртта;
б) за обичта към родното;
в) за любовта и след смъртта и за обичта към родното;
г) за силата на съдбата.
38. Каква е художествената функция на народните думи в поемата?
- а) да разкрият народния бит и представи и да охарактеризират Гергана;
б) да опишат обстановката;
в) да покажат разликата между града и селото;
г) да разкрият мъдростта на везира.
39. Защо Гергана заболява и умира?
- а) поради лични угризения;
б) защото преживява мъчително разговора с везира;
в) защото вграждат сянката ѝ в чешмата;
г) защото не става «бяла ханъма».
40. Според народните вярвания смъртта на Гергана може да се означае със следната народна мъдрост:
- а) много хубаво не е на хубаво;
б) бог дал, бог взел;
в) на този лъжовен свят няма щастие;
г) не искай много от живота.

И. СИМЕОНОВ,

методист по български език от Арцизкия райОО.

ПРИМЕРНИ ВАРИАНТИ ДИКТОВКИ В 5. — 7. КЛАС

5 КЛАС

Манастирите на България

Манастирите в България имат голямо значение за запазване на националния дух. Те са поддържали развитието на просвещението.

Чрез атонските манастири е прониквало влиянието на богатата византийска култура, търсе-

нията на руската и постиженията на западната култура у нас.

Манастирите са били единствените средища на духовния живот. Там са били съхранени богати библиотеки, спомогнали за оформянето на книжовници и просветни дейци.

Те са поддържали здрава връзка с българското население, носили са в затворения свят на българина духа на новото, желаното. Будили

са и са укрепвали националното съзнание на потиснатия роб.

(Из печата)

1. *Открийте в текста съществителните имена.*

2. *Определете рода и числото на тези съществителни.*

Созопол

Привечер. Изкачваме се на една височина и изпращаме слънцето, което потъва в тъмните гори на Странджа. Вечерникът вече гони платноходките. Морето е изпъстрено от бели зайчета — така рибарите наричат вълните, които първи се появяват при вълнение.

Стоим на хълма и не откъсваме поглед от красивия Созопол. Небето бързо се посипва със светлина. Изгрява пълна лятна луна. В един миг като че ли всичко се променя и ние се намираме в някаква приказна страна.

Какъв чуден град е Созопол!

(Г. Угаров)

1. *Извадете от текста простите изречения.*

2. *Направете синтактичен разбор на едно от простите изречения.*

Планината се събужда

Цяла нощ реката шуми. В стаята прониква слаба предутринна виделина. Денят иде бавно, постепенно и неудържимо. Ставам и отварям широко южния прозорец. Шумът на реката се чува по-радостно и по-приветливо. Горите по-добре се виждат, скалите и сипеите по-ясно се очертават. Дърветата по върха се рисуват рязко в чистото утринно небе. А петлите все по-често се обаждат и огласяват самотата. Най-сетне слънцето позлатява един по-висок чукар на юг и златната му вълна бързо се разлива по сивите сипеи.

Какъв прелестен утринен час!

(По И. Вазов)

1. *Открийте степенуваните наречия.*

2. *Определете степента на сравнение.*

Добруджа

Те излязоха на шосето за Ведрово и веднага потъмнялата и безкрайна равнина се ширна пред погледа им. Дълги километри разорана, прясна угар и още по-дълги и широки зелени площи, покрити с нежната тревица на зимницата. И нищо друго — никъде горичка, никакво дръвце. Само небето, надвиснало над равнината като опушен връшник, и дългата, кална лента на шосето. Безкрайно хълмисто поле и тъмен, губещ се в далечината мъглив кръгзор.

— Славна е нашата Добруджа, другарю! — извърна се внезапно фойтонджията. — Земя — чудо, само водица дето не ни е дал господ, иначе — рай!

(А. Гуляшки)

1. *Извадете от текста в една колонка членуваните прилагателни, в друга колонка — нечленуваните прилагателни.*

2. *Има ли в този текст пряка реч? Как се отделя тя в текста?*

Есенно утро

От липата листче подир листче падат върху покрива. Едно листче лети като парашутче, друго като пеперуда, трето като витло. А в това време малко по малко денят отваря очи и вятърът помита от покрива всички листа, и политат те някъде към реката заедно с прелетните птички.

Стоиш тук на брега, сам, сложил ръка на сърцето си, и душата ти литне нанякъде заедно с птичките и листата. И толкова ти е тъжно, и толкова хубаво, и тихичко шепнеш:

— Летете, летете!...

(М. Пришвин)

1. *Подчертайте в текста глаголите, които са в сегашно време.*

2. *Спрегнете подчертаните глаголи в сегашно време.*

Старият щърк

Вършитбата отдавна отмина. Полята лежах оголени и пусти. Една нощ заваля дъжд. На сутринта небето се избистри, ала над земята пропълзля хлад. Сребърни паяжинки се проточи-ха между шубраците. Есента беше дошла.

Старият щърк разтърси криле, огледа небето и каза:

— Време е вече!

После събра неколцина от младите щъркели и им поръча веднага да разнесат заповедта за тръгване.

И една заран овчарят от могилата погледна надолу и се смая: цялото равнище край селото беше побеляло, стотици щъркели се бяха събрали. Овчарят се вслуша... Старият щърк говореше.

(К. Константинов)

1. *Направете фонетичен разбор на подчертаните думи (два варианта; на всеки вариант по две думи).*

Майка

Силен ношен вятър огъна клоните на старите дървета. Те изпращяха. Гнездото на заспалата птица се наклони. Едно голокрило птиченце тупна на земята и жално записука. Разтревоже-

на, изхвъркна майката. Втурна се да дири наоколо.

— Де си, мое чедо? — сякаш питаше тя.

Блесна светкавица. Огря поляната. Птицата съзря рожбата си. За миг я грабна и я повдигна към топлото гнездо.

Закапаха едри дъждовни капки. Двете птиченца се навряха под топлото майчино крило. Тихо затвориха очи.

Майката остана будна с разперени криле над тях.

(А. Каралийчев)

1. Направете синтактичен разбор на подчертаните изречения.

Трудът

Аз браздя обширните поля, по които сноват безбройни стада и шумят златокоси ниви. Мое то сърце тупти в ударите на косата, в звъна на сърпа, в грохота на воденичните камъни. Моята душа ще доловите в проточената песен на жетварката и в топлия глас на кавала.

Аз хвърлям мостове над реките и свързвам села и градове с пътища, по които се точат милиони коли, натоварени със снопи и с узрели плодове. Аз строя железни пътища, по които бучат чудовища с огнени очи...

Моето име е труд!

(А. Каралийчев)

1. Има ли в текста глаголи в бъдеще време? Подчертайте ги.

2. Направете втория абзац от текста в минал план.

Какво? Швейцария ли?

Българино, пожелай ми живот и здраве, за да имам възможност да вдигна завесата, която разделя градския живот от омайните прелести на нашата дивна природа, и ти ще се влюбиш в тази природа. Ти си работил шест дни и си обезпечил насущния хляб за седмицата. На седмия ден не се отбивай в кафенето, нито в кръчмата...

Послушай ме — посвети един от летните си празнични дни на природата и, ако тръгнеш с мене, уверявам те, ни един хубав празничен ден няма да оставаш вече в града.

(А. Константинов)

1. Съставете различни по цел на изказване изречения с подчертаните словосъчетания: I вариант — дивна природа; II вариант — хубав празничен ден.

Добруджа

Най-хубавият месец в Добруджа е май. Навред се усеща буйният растеж на тучните ниви. Два тона има само в прекрасния изглед на полето — зеленият цвят, който залива цялото

поле, и синята ведрина на небето. Непосилният труд и могъщата хубост на земята те карат неволно да снемеш шапка.

Обилният плод ще узрее след седмица-две. Трудолюбивият селянин е доволен и весел, защото отпреди му са буйните ниви, а обърне ли поглед към високото небе, вижда тъмните облаци, от които ще се излее благодатният дъжд над зелените поля.

(И. Йовков)

1. Подчертайте в текста прилагателните имена от м. р., членувани с пълен член.
2. Обяснете защо са членувани така.

6 КЛАС

Катеричка

Из нашите гори се среща едно малко, пъргаво животно с дълга рунтава опашка — катеричката.

Тялото ѝ е покрито с жълтеникава или червено-кафява козина. През зимата козината ѝ става сива. Отдолу катеричката е бяла. На шръкналите си уши има кичури косми. Задните ѝ крака са по-дълги, а ноктите им — остри и закривени. Пръстите на предните ѝ крака са по-дълги и с тях може да хваща като с ръце.

Горната устна на катеричката е разцепена и от нея се подават два големи зъба-резци.

Тя е страхлива и е много чувствителна към околната среда.

(По Н. Боев)

1. Извадете от текста прилагателните имена. Работете по модела:

Качествени	Относителни
големи	задните

Прекуршената брезичка

Пред вилата на един старец растеше брезичка. Всяка сутрин старият човек заставаще до прозореца и гледаше зарадван към нея. Там, кацнало върху гола вейка, сладко си пееше едно жълто синигерче.

Старецът дълго се застоjavaше на прозореца и слушаше ранобудничето. През целия ден той беше весел и работата му вършеше.

Ала наскоро една лека кола налетя на брезичката и я пречупи. Старецът се просълзи и започна да въздиша:

— Ех, отиде ми брезичката!

— Не тъжи, дядо, за брезичката! Ще я платя! — рече шофьорът.

— Жално ми е и за дръвчето, и за песента на птиченцето, което ме веселеше.

(И. Друмников)

1. *Направете синтактичен разбор на подчертаните изречения.*

Зима

Денем и нощем вълкът скиташе из мъгливите гори или спеше на завет под високите жълтеникави скали, отдето се виждаше покритата с дебели преспи равнина.

Една мрачна сутрин, в която снегът изглеждаше като опушено сребро, той чу човешки гласове и конско пръхтене. Те идваха от дъното на големия дол, дето сечищата се чернееха като мечи кожуси. Той наостри уши и предпазливо слезе към дола.

Долу край самата вода, която бучеше между камъните, се показаха двама конника. Те си говореха тихичко, но пукотът на замръзналия сняг под краката на конете беше тъй силен, че изплаши вълка.

(Ем. Станев)

1. *Подчертайте глаголите в минало свършено време с една черта, а в минало несвършено време — с две черти.*

2. *Спрегнете глагола «спя» в минало свършено време и минало несвършено време.*

Из «Радини вълнения»

Изпитът продължи и свърши при пълно спокойствие.

Ученичките изпяха една песен и народът се разотива доволен. Когато Огнянов приближи Рада да се прости с нея, тя му каза развълнувано:

— Господин Огнянов, благодаря ви сърдечно за мене и за моите девойчета. Няма да забравя тая услуга.

И нейният дълбок поглед страстно светеше.

— Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви. Нищо повече. Поздравявам ви за добрите успехи на ученичките ви — каза Огнянов с топло и съчувствено ръкуване и си замина. Подир него Рада никого не виждаше от гостите, които се прощаваха с нея.

(И. Вазов)

1. *Подчертайте глаголите в текста.*

2. *Определете лице, число и време на глаголите от текста.*

Нане Стоичковата върба

В сиромашкия двор на нане Стоичко беше израснала чудна върба. Още от земята тя се разклоняваше на пет здрави и еднакво дебели братя. Всеки от тях широко отваряше върха си и всички заедно правеха грамадна китка, която се издигаше високо над къщите и плевниците и привечер хвърляше сянка като някой баир върху широката поляна, просната от нане Стоичковите палати, чак до другото село. В клоните на

тая чудна върба открай време имаше дванадесет щъркови гнезда и всяка пролет в тях идеха и мътеха дванадесет чифта щъркели — най-многобройната стока на нане Стоичко.

(Е. Пелин)

I вариант. *Определете рода и числото на съществителните имена. Подчертайте определителния член.*

II вариант. *Определете рода и числото на прилагателните имена. Подчертайте определителния член.*

24 май

Сътворението на славянските букви било дело на двамата братя Кирил и Методий. През 855 година те създали азбука, наречена глаголица. Във Великоморавия открили училища и обучили много ученици. Превели библията и част от богослужебната книжнина.

Папата високо оценил делото им. В продължение на пет дни в Рим се отслужвали тържествени литургии на славянски език. Така след трите «свещени» езика — латински, гръцки и еврейски — славянският се наложил като богослужебен език в Европа.

Заради делото им двамата братя били обявени за светци. Тяхната памет славим на 24 май — първият български общонационален празник.

(Из печата)

1. *Подчертайте числителни имена в текста.*

2. *Определете вида на числителните, посочете рода, числото и определителния член.*

Завистта не е хубаво нещо

Ще ви кажа направо — завистта не е хубаво нещо. Много прилича, да речем, на хремата: все подсмъркваш, все кихаш срещу другите, все ти лютят очите и не можеш да си гледаш съвестно работата. Защото когато някой завивжда, никога не вижда цялата истина: кой е добър и кой — лош, кой е пръв и кой — последен.

Такава е завистта — стиска те за носа, спира ти дъха и ти хвърля пипер в очите. Сякаш си сложил някакви подлютени очила, през които съглеждаш само това, което нямаш — било нова топка, радостна новина или желано приятелство.

(Г. Константинов)

1. *Определете вида на подчертаните сложни изречения в текста.*

2. *Направете синтактичен разбор на тези изречения. Покажете схемите.*

Празният житен клас

Един селянин върви из полето със сина си. Пътят минава край узрели ниви. Носи се мирис на цъфнали полски цветя. На прегорялото поле

житните класове са натежали от зърно. Коператорите са излезли на работа.

— Гледай, татко, какъв хубав пълен клас, как гордо се е изправил! Жалко е, че другите не приличат на него.

— Лъжеш се, момчето ми, — отговаря бащата. — Този клас, който горделиво е вдигнал главата, е празен. Много пъти съм виждал такива класове и съм се лъгал като тебе. Тези, които са навели глави, са пълни. От тях ще получим висок добив.

(Из печата)

1. Открийте в текста местоименията.
2. Определете вида на тези местоимения.

Лятна буря

Както внезапно започна, така бързо отмина лятната буря. След нея синевата на небето стана по-синя, белите маргарити — по-бели, а слънцето — по-жарко.

Слязоха в селото. Шляпахата с подгизнали нозе през локвите.

Едно-едничко облаче трепкаше щипнато за клоните на две черешки, като простряно да схване пране. Сякаш не беше имало буря. Само натегналите мокри дрехи и смачканите листа напомняха за нея. Само споменът за самотната жетварка с бяла сая. И думите на баща му, промърморени тихо, като че на себе си:

— Най-тежкото нещо на земята е снопът. Трудно е да се отгледа хлябът.

(Г. Струмски)

1. Определете спрежението на подчертаните глаголи.
2. Направете синтактичен разбор на второто изречение.

Християнска България

В българските църкви се проповядвало на гръцки език. За да бъде християнското учение достъпно и за обикновените хора, а не само за шепа избраници, било изключително важно да се проповядва на говоримия език. Затова през 866 г. княз Борис приел с почести в столицата си Плиска учениците на Кирил и Методий, прогонени от Великоморавия. Техните имена били Климент, Наум и Ангеларий.

Наум останал в столицата Плиска.

Климент бил изпратен в западните български земи. Градът Охрид станал център на неговата просветителска дейност. Само за няколко години той обучил хиляди ученици да пишат със славянски букви.

(Из печата)

1. Определете стила на текста. Обяснете защо мислите така.
2. Запишете прилагателните имена и определете кои са производни и кои — непроизводни.

7 КЛАС

Най-истинска и безсмъртна родина

Народите, както и хората, имат свои биографии, но техните мащаби са несъизмерими. Човешкото съществуване е ограничено по време — животът на един народ се измерва с хилядолетия и тук биографията се нарича история. А истинската история се започва с раждането на писменото слово.

Защото дълбоката същина на един народ не лежи нито в земята, която населява, нито във вярата, която изповядва. Повече от всичко друго тя е неговият език.

Езикът — ето нашата най-истинска и безсмъртна родина. Онова невеществено нещо, което обединява милиони единици в една общност, отделя я от другите, излюпва съзнанието, чрез което един народ се превръща в нация.

(К. Константинов)

1. Открийте сложните изречения в текста и определете вида им.
2. Образувайте формите на минало неопределено, минало предварително и бъдеще време в миналото на подчертанния глагол.

Хубаво е Черно море

Обичам да слушам шума на морето. Сякаш невидими птици приплясват криле за полет. Аз сядам върху потъмнелите шуплести скали — любимото място на чайките. Задъхан от вълнение, отправям поглед над разлюлените води.

Къде ли свършва морето?

Така е широко пред мен. Искане ми се да разтворя ръце и да прегърна целия свят. Да разкажа на хората колко свободно се диша сега в нашата родина!

Красиво е Черно море. И в тихите дни, когато вълните галювно милват бреговете му, е хубаво то, и в страшните бури. Неговото спокойствие е светло като нашата радост. Неговите бури са страшни като нашият гняв.

(Г. Авгарски)

1. Направете синтактичен разбор на подчертаното изречение.
2. Трансформирайте първия абзац в минал план.

Вечният огън гори

Украйна... Украйна!... Твоите степи, поречия и планини не са ли една огромна бранна територия, напоена и защитена с кръвта и потта на хиляди и милиони твои синове и дъщери! И твоят многолетен път не прилича ли на остриите движения на сабя в казашка сеч? Какви ли не исторически драми са се разигравали под твоите небеса!

Някога, през деветия век, тук е възникнала могъщата древноруска държава Киевска Рус. Киев бил център на тази държава. Още от ония далечни тъмни времена датират връзките между България и Киевска Рус. Политиката на Византия да отслаби и победи славяните претърпяла крах. Тук славянската писменост и култура намерили почва за истински разцвет.

(М. Шопкин)

1. Открийте причастията в текста.
2. Определете вида на тези причастия.

Из «Една българка»

Когато баба Илища минаваше през църковната гора, из нея излезе някакъв момък.

— Бабо, хляб! Умирам от глад! — каза той, като ѝ препречи пътя. Тя веднага се сети: «От ония е, дето ги гонят сега!»...

— Бабо, в това село може ли да се скрия? Как ще се скрие в Челопек! Там е огън сега — ще го предадат на турците...

— Не може, синко, не може! — каза му тя. — Скрый се, синко, сега в оня гъсталак, може да те види някой... Тая нощ чакай мен, навъртай се, тук пак да те намеря. И хляб ще ти донеса, и някоя друга дреха...

(И. Вазов)

1. Подчертайте глаголите в текста.
2. Определете глаголните времена, употребени в текста.
3. Помислете кое глаголно време е основно.

Дядо Мраз и внучките му

Далече, далече — там, където половин година виси над земята тъмна нощ, дето Ледовитият океан мие ледени планини, там живее дядо Мраз с проклетата баба Виелица.

Баба Виелица дълго време спи в своята ледена пещера, а дядо Мраз обикаля Ледовития океан, опитва с тоягата си здравината на леда, прави ледени мостове и се любува на северното сияние. Там го срещат с радостни резове бели те мечки и китове. А над всички тях плуват и се въртят облаци. Диво, студено и пусто е това елмазено царство на дядо Мраз, но той си живее в тия места весело и безгрижно.

(Елин Пелин)

1. Образувайте формите на минало свършено, минало несвършено, минало неопределено и минало предварително време на подчертаня глагол.
2. Открийте наречията в текста.

Пирин

Хубави са българските планини! Но най-красивата е Пирин. Откъдето и да я гледаш — от

Разлог, от долината на Струма или от някой рилски връх, тя привлича и омайва. Слънцето е разляло лъчите си по нейните върхове. А те са се извисили нагоре, сякаш за да подпират небето, и снежните им чела ярко блестят на хоризонта. (1)

Славяните, които населяват околните на Пирин земи, често били свидетели на гръмотевичните бури, които разтърсвали планината. (2) Тук, казват славяните, ще е жилището на бога — гръмотворец Перун. По негово име планината била наречена Перин, а по-късно названието се променя в Пирин.

Пирин — легендарен, близък и роден — очаква всеки, за да разкрие красотата си.

(Св. Кираджиев)

1. Направете синтактичен разбор на изречението: I вариант — изречението (1); II вариант — изречението (2).
2. Открийте наречията в текста и определете вида им.

Отечество

Обичам те, мое мило отечество! Обичам твоите балкани, гори, сипеи, скали и техните бистри и студени извори! Обичам те, мой мили край! Обичам те от всичката си душа и сърце, ако и да си обречен на тежки страдания и неволи! Всичко, що е останало досега в моята душа добро и свято — всичко е твое!

Ти си оная благословена земя, която цъфти, която е пълна с нежности, сияние и величие. Ти си ме научило да обичам и да плача над всяко човешко нещастие. И досега чувам песента на славеите и чуруликането на ластовиците. И досега чувам нежния глас на българското момиче, което мете двора и пее.

(Л. Каравелов)

1. Определете стила на текста. обосновете отговора.
2. Образувайте видова двойка на подчертаните глаголи.

Първи сняг

През нощта духа силен вятър. На сутринта времето омекна и заваля сняг. От сивото снишено небе се посипаха на превара дребни снежинки, запчелиха гъсто въздуха и бързо-бързо почнаха да покриват погрознялата земя с бяла рожкава покривка, девствено чиста.

Селото се потаи, сякаш заспа под нежното копринено шумолене на снежинките, и от комините се заиздига сладкоструйно тънък син димец и се понесе към небето като обредно кадение.

Вън снегът стеле и покрива всичко: двора, сламения покрив на кочината, затрънения плет, по който пърхат гладни врабчета, купата сено, стоварените дърва, колата, дори върха на сто-

жера, върху който качна сврака, завъртя се, каза нещо и се замисли дълбоко.

(Елин Пелин)

1. Извадете прилагателните имена и определете рода и числото на прилагателните.

2. Направете синтактичен разбор на подчертаното изречение. Покажете схемата.

Опасните топки

— Колко крехко творение на природата е човекът! Как лесно може да бъде унищожен! — чичо Мито заговори някак приглушено, унесено, като на себе си. — Колко наивно същество е детето, пък и възрастният; може да държи смъртната опасност в ръцете си и да се усмихва. Една нелепа случайност, един съдбовен миг — и край! Като че ли понякога, пък и не само понякога, всичко е в ръцете на негово величество Случая! На Съдбата. На Провидението. Не знам. Всеки случай измамна е илюзията за сигурност, за неуязвимост, за вечност. Всичко в този свят е временно, бързопреходно и невъзвратимо!.. Човек трябва да осъзнае това. И да не го забравя!..

(К. Назъров)

1. Извадете от текста наречията.

2. Подчертайте словосъчетанията от прилагателни и съществителни. Измислете с всяко едно от тях изречения.

Планината и моето детство

Планината е покорила сърцето ми още от дните, когато люлката ми бе завързвана за нейните дървета, когато за първи път съм усетил упойващия аромат на смола и цветя.

Моята любима планина!

Напролет слънцето протяга лъчи и я застила с шарени килими от дъхави цветя, от росни треви, буйно биле и папрат. Кокичетата първи палват белите си пламъчета, а качунките — алените. Сетне грейват синчецът и теменужките, лилавият гороцвет, златистите иглики, ярките огнища на божурите и маковете. Нежните камбанки люлеят своя цветен звън в съзвучие с песните на пчеличките. Златоликите, поръбени с бели дантели маргаритки се усмихват приветливо. Неповторимото сливане на ярките слънчеви лъчи с прохладния полъх прави планината ведра, неповторима.

(К. Назъров)

1. Попълнете следната таблица:

причастие			
Сегашно деятелн.	Минало свърш. деятелн.	Минало несвърш. деятелн.	Минало страдателно
...

Н. КАРА,

учителка по български език и литература в Болградската гимназия.

ЦЕНТР ПСИХОЛОГІЇ «ОРІАНА»

65021 м. Одеса,
вул. Новосельського, 74/76, каб. 115
Тел. (0482) 735-32-17, 26-77-02,
26-69-24, 37-52-72

*Консультації, фестивалі,
тренінги, семінари,
індивідуальні зустрічі*

ПРОГРАМА СЕМІНАРІВ-ТРЕНІНГІВ

ТРЕНІНГ ОСОБИСТОГО РОСТУ

- ✓ Загадка людського «Я».
- ✓ Індивідуальні особливості та розвиток.
- ✓ Талант і геній.
- ✓ Мотивація та формування поведінки.
- ✓ Усвідомлення своїх незадоволених бажань.
- ✓ Людина в системі суспільних відносин.
- ✓ Проблема періодизації розвитку людини.
- ✓ Рівновага своїх внутрішніх суперечностей.

ТРЕНІНГ ЛІДЕРСЬКИЙ «Я УНІКАЛЬНИЙ»

- ✓ Чудове перетворення невдач у перевагу.
- ✓ Формування нового мислення.
- ✓ Воля та вольові якості.
- ✓ Як залишатися першим номером.

ТРЕНІНГ-СЕМІНАР «У КРУГУ СІМ'Ї»

- ✓ Стиль сімейних відносин.
- ✓ Діагностика та корекція конфліктного спілкування в сім'ї.
- ✓ Стань хазяїном свого життя.
- ✓ Гімн сім'ї. Золоті правила сімейного життя та інше.

ТРЕНІНГ-ІЛЮСТРАЦІЯ «ДИТЯЧЕ ЗАЗЕРКАЛЛЯ»

*(для різних вікових груп: від 3 до 5,
від 5 до 7, молодшого шкільного віку,
підлітків, старшокласників)*

- ✓ Психологічна допомога при підготовці дітей до школи.
- ✓ Формування мотивації навчання.
- ✓ Розвиток індивідуальних здібностей та нахилів дітей і підлітків.
- ✓ Життєві плани підлітків та старшокласників.
- ✓ Спілкування з товаришами — особлива сфера життя підлітка та інше.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ПСИХОЛОГІЯ

- ✓ Психологія обрядів, звичаїв різних народів.
- ✓ Психологічна модель українського народу в минулому, сучасному та майбутньому.
- ✓ Психологія календарно-обрядових пісень.

ТРЕНІНГ PR (ІНФОРМАЦІЙНЕ МИСТЕЦТВО)

- ✓ Філософія інформаційної цивілізації.
- ✓ Запрошуємо в світ цивілізованих відносин.
- ✓ Інтелектуальна аеробіка бізнесмена та інше.

*Запрошуємо до співпраці й пропонуємо допомогу
у Вашому особистому зростанні*